

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური
დიალექტოლოგიის ინსტიტუტი

Sokhumi State University
Kartvelian Dialectology Institute of Akaki Tsereteli State University

ქართულ-თურქული
კულტურული პარალელები

I

Georgian-Turkish Cultural
Parallels

თბილისი/Tbilisi
2009

(უაკ) UDC 008 (479. 22:560)

ქ - 279

კრებულში წარმოდგენილია 2008 წლის 22-23 მაისს სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გამართული რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. კონფერენცია მიეძღვნა თურქეთში, კერძოდ შავშეთში 2007 წლის ზაფხულში სამეცნიერო ექსპედიციის დროს მოპოვებული მასალების სამეცნიერო პრეზენტაციას. კრებულში ასევე წარმოდგენილია ქართულ თურქული ისტორიული ურთიერთობების ამსახველი ცალკეული სამეცნიერო კვლევები.

რედაქტორები: ლია ახალაძე
ტარიელ ფუტკარაძე

Editors: Lia Akhaladze
Tariel Putkaradze

ინგლისური ტექსტის რედაქტორი: თამარ შინჯიაშვილი
Language Editor: Tamar Shinjiashvili

სარედაქციო საბჭო:
თეიმურაზ გვანცელაძე, ეკა დადიანი, ბეჟან ხორავა, მარიამ მირესაშვილი, მერაბ ნაყყებია, როზეტა გუჯეჯიანი, ნოდარ შოშიტაშვილი, მაია მიქაუტაძე, რუსუდან ფიფია, ბროლისა წულაია, ომარ არდაშელია

Editorial Board:
Teimuraz Gvantseladze, Eka Dadiani, Bezhan Khorava, Mariam Miresashvili, Merab Nachkebia, Rozeta Gujejiani, Nodar Shoshitashvili, Maya Mikautadze, Rusudan Pipia, Brolisa 'Tsulaia, Omar Ardashelia

სტატიის შინაარსზე პასუხისმგებელია ავტორი // The author is responsible for the content of the article

ISBN 978-9941-10-154-0

გამომცემლობა „მერიდიანი“, 2009
“MERIDIANI” Publishers

შინაარსი = Contents

რედაქტორებისაგან.....	5
From Editors	
ისტორია, ეთნოგრაფია = HISTORY, ETHNOGRAPHY	
მერაბ ნაჭყვიაძე.....	6
სტამბოლის ქართული სავანის ისტორიიდან MERAB NACHKEBIA - From the History of Georgian Cloister of Istanbul	
როზეტა გუჯეჯიანი.....	16
ტრადიციული ქართული მენტალობის ისტორიიდან (თამარ მეფის ხატება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტრადიციულ ყოფაში) ROZETA GUJEJIANI - From the History of Traditional Georgian Mentality (<i>The icon of King Tamar in traditional life of Southern-Western Georgia</i>)	
ნოდარ შოშიტაშვილი, თამარ პაპიაშვილი.....	29
ტრადიციული საცხოვრებლის ნიმუშები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში NODAR SHOSHITASHVILI, TAMAR PAPIASHVILI - Traditional Dwelling-house Examples in Southern-Western Georgia	
ბეჟან ხორავა.....	41
ცაგერელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი BEZHAN KHORAVA - Chronological line of the bishops of Tsageri	
კახაბერ შიშია.....	58
იმპერატორ ტაციტუსის ჭანეთში ლაშქრობის ისტორიისათვის KAKHABER PIPIA - To the History of Emperor Tatsitusi's Campaign in Chaneti	
ომარ არღაშელია.....	73
საქართველოს საკითხი საფრანგეთ-თურქეთის ურთიერთობებში XIX საუკუნის დასაწყისში OMAR ARDASHELIA - Georgian Issue in the Relations of France and Turkey at the beginning of the 19 th century	
ფილოლოგია PHILOLOGY	
ტარიელ ფუტკარაძე.....	90
„რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტია“ და ქართული ენა თურქეთის რესპუბლიკაში TARIEL PUTKARADZE - „European Charter on Regional or Minority Languages“ and the Issue of Georgian Language	
მაია მიკაუტაძე, ეკა დადიანი.....	103
კომპოზიტთა წარმოებისათვის იმერხეულში MAYA MIKAUTADZE, EKA DADIANI - To Formation of Composites in Imerkhevi Speech	

რუსუდან ფიშია.....	112
იოანე მინჩხი და მისი გავლენა შემდგომი ეპოქის ჰიმნოგრაფიაზე RUSUDAN PIPIA - Ioane Minchkhvi and His Impact on Hymnography of the Next Epoch	
ნინო აბესაძე.....	118
ნათესაობის ამსახველი ლექსიკა იმერხელ დიალექტში NINO ABESADZE - The Vocabulary Expressing Relations in Imerkhevi Dialect	
ბელა პაპავა.....	123
ენობრივი პოლიტიკის შედეგები იმერხევში BELA PAPAUA - The Results of Language Policy in Imerkhevi	
სოფიკო ჭაავა.....	132
ქართული ენა იმერხევში SOPHIKO CHAAVA - Georgian Language in Imerkhevi	
ხატია ჯანგავაძე.....	140
III სერიის მწკრივთა წარმოებისათვის იმერხელ დიალექტში KHATIA JANGAVADZE - To Formation of the Verbs of the III series in Imerkhevi Dialect	
მარიკა თედორაძე.....	146
შავშეთის რაიონის სოფელ დიობანის (მეიდანჩიკის) მიკროტოპონიმია MARIKA TEDORADZE - Microtoponyms of the Village of Shavsheti Region (Meidanchiki)	
სვეტლანა ადამია.....	155
ზმნისწინი იმერხელში SVETLANA ADAMIA - Prefix in Imerkhevi speech	
მაია არჯვანიძე, სოფიო კეკუა.....	160
რედუქციის შემთხვევებისათვის იმერხელში MAYA ARJEVANIDZE, SOPHIO KEKUA - To Reduction Cases in Imerkhevi Speech	
ანა აბაზაძე, ნინო დალაკიშვილი, ანა მუშკუდიანი.....	166
თემის ნიშანთა ვარიანტებისათვის იმერხელში ANA ABAZADZE, NINO DALAKISHVILI, ANA MUSHKUDIANI - To the Versions of Grammar Form Signs in Imerkhevi Speech	
ბროლისა ჯულაია.....	171
ისტორიული ტაო-კლარჯეთის ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო BROLISA TSULAIA - Natural-geographical Environment of Historical Tao-klarjeti	

ქართულ-თურქული ურთიერთობები მრავალსაუკუნოვან ისტორიას ითვლის. დღეს თურქეთი დასაჯელური ორიენტაციის მქონე, დემოკრატიული ღირებულებების მიმდევარი ქვეყანაა, რომელთანაც საქართველოს ახლო კეთილმეზობლური და მეგობრული ურთიერთობები გააჩნია. განსხვავებით ჩვენი „დიდი ჩრდილოელი“ მეზობლისა, თურქეთი კეთილ ნებასა და განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენს საქართველოსადმი. ისტორიის ქარტეხილებმა მრავალჯერ გადაკვეთა ჩვენი და თურქეთის სახელმწიფოს გზები, რამაც საერთო კულტურული მემკვიდრეობის, ისტორიის, ეთნოგრაფიული ყოყისა და ტრადიციების პარალელები წარმოშვა. დღეს უკვე საერთო ისტორიულ მემკვიდრეობად ქცეულ საგანძურს შესწავლა, დაცვა და წარმოსენა სჭირდება, რაც საინტერესო იქნება როგორც ქართველი, ასევე თურქი მკვლევრებისათვის.

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში „ქართულ-თურქული კულტურული პარალელების“ სამეცნიერო-პერიოდული გამოცემის დაარსება ხელს შეუწყობს მსგავსი კვლევების წახალისებასა და წარმოსენას, რაც ახალი ეტაპი იქნება ჩვენი ქვეყნების კულტურული ურთიერთობების, საგანმანათლებლო სისტემების გაცნობისა და მეგობრობის გზაზე.

From Editors

Georgian-Turkish relations embrace the centuries-old history. Today Turkey, a Western oriented country is a follower of the democratic values, with whom Georgia has close neighbourly and friendly relations. Unlike our “Great Northern” neighbour, Turkey shows a kind will and a special interest in Georgia. Historical events crossed many times the routes of our country and Turkey that caused the parallels of common cultural inheritance, history, ethnographic life and traditions. Today, the historical inheritance as a common treasury needs to be studied, maintained and presented, that would be interesting both for Georgian and Turkish researchers.

Establishment of the scientific-periodical edition “Georgian-Turkish Cultural Parallels” in Sokhumi State University will promote encouragement and presentation of the similar researches that will be a new stage in cultural relations, acquaintance with educational systems and friendship of our countries.

სტამბოლის ქართული სავანის ისტორიიდან

საქართველოში სწავლა-განათლებისა და კულტურის მდგომარეობის შესახებ დოკუმენტური წყაროები ადრექრისტიანული დროიდან ფიქსირდება. მაგალითად: ეგრისში III-IV სს. ფაზისის (ფოთის) მახლობლად არსებობდა უმაღლესი რიტორიკული სკოლა ლაზთა (წყაროები მას ფაზისის აკადემიას უწოდებენ) აკადემია, რომლის შესახებ ცნობები დაცულია განათლების მისაღებად საქართველოში ჩამოსული გამოჩენილი ბიზანტიელი ფილოსოფოსების ნაწერებში (მხედველობაში გვაქვს ამ აკადემიის აღზრდილი ბერძენი ფილოსოფოსის, თემისტოსის წერილი მ.წ.); მაგრამ მნივნილოვანი საქმიანობა ძველ საქართველოში, ძირითადად, მაინც მონასტრებში მიმდინარეობდა. მონასტრები, როგორც რელიგიურ-კულტურული კერები, პირველად დაუარსებიათ ასურეთიდან ჩამოსულ კაბადოკიელ მამებს, რომელთა მოღვაწეობის პერიოდად, ისტორიული წყაროების მიხედვით, ნავარაუდევია VI საუკუნე; ძველი ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის უპირველესი ცენტრი იყო ტაო-კლარჯეთის ცნობილი სამონასტრო კომპლექსი, სადაც დულდა კულტურული ცხოვრება: ინერებოდა ორიგინალური თხზულებანი, ითარგმნებოდა ნიგნები, ასწავლიდნენ სასულიერო ლიტერატურას, მეცნიერების სხვადასხვა დარგს და ა.შ. ოპიზის, ხანძთის, შატბერდის, იშხნის, ოშკის, ხახულის, ბერთისა თუ პარხლის მონასტრები გახდა ქართველთა შემოქმედებითი ენერჯის ის მუხტი, რომელიც გასცდა საქართველოს ფარგლებს გარეთ და გაგრძელდა საზღვარგარეთის ქართულ სამონასტრო და სალიტერატურო წრეებში. არაფერს ვამბობთ გელათის, გრემისა და იყალთოს აკადემიებზე.

ბუნებრივია, ასეთ ცენტრებში აღზრდილი და აგრეთვე

უცხოეთში განათლებამიღებული ქართველები საზღვარგარეთაც აარსებდნენ საგანმანათლებლო კერებს, საიდანაც მსოფლიო ეცნობოდა ჩვენი ქვეყნის მიღწევებს; ამავე დროს ამ ცენტრებში მოღვაწე ქართველები ასევე ცდილობდნენ ქართველი ერის სამსახურში ჩაეყენებინათ მეზობელი ხალხების მონაპოვარი კულტურისა და განათლების სფეროში.

ქართული კულტურის საზღვარგარეთული ცენტრებიდან ყველაზე მნიშვნელოვნად უნდა ჩაითვალოს ივერიის მონასტერი ათონის მთაზე, ჯვრის მონასტერი პალესტინაში, სვიმონ საკვირველმოქმედის სავანე შავ მთაზე, ანტიოქიის მახლობლად, სინას მთის წმ. ეკატერინეს სახელობის მონასტერი არაბეთის ნახევარკუნძულის დასავლეთით, ოლიმპოს ანუ ულუმბოს მონასტერი და „ქართველთა მონასტერი ჰრომანას ბიზანტიაში, პეტრინონის მონასტერი (დაარს. 1083 წელს მაკედონიაში, სოფ. პეტრინონში, ახლანდ. ბულგარეთი, სოფ. ბაჩკოვო, ქ. პლოვდივის ახლოს გრიგოლ ბაკურიანის ძეს მიერ“) (კეკელიძე, 1960).

XIII საუკუნიდან საქართველო პოლიტიკურად ნელ-ნელა იწყებს დასუსტებას; შესაბამისად ნადგურდებოდა და წყვეტდა არსებობას საზღვარგარეთული ქართული კულტურული ცენტრები, თუმცა გვიან შუასაუკუნეებამდე „კუნძულებად“ ჯერ კიდევ კიაფობდა ქართული ელემენტი; XIX საუკუნის დასაწყისისათვის (ზოგი უფრო ადრე), ფაქტობრივად, საზღვარგარეთ არსებული ყველა ქართული საგანმანათლებლო კერა წყვეტს არსებობას და არაკანონიერად გადადის უცხოტომელთა ხელში.

ამდენად, ჩვენი წინაპრების მიერ საუკუნეთა მანძილზე უცხოეთში ნაშენები ქართული საგანმანათლებლო ცენტრები თითქმის ყველა დაიკარგა: განადგურდა ხელნაწერების უმეტესობა, გაიძარცვა, გასხვისდა ათონის ივერიონი, ჯვრის მონასტერი, პეტრინონი, სინა, შავი მთისა თუ ანტიოქიის კერები... ამჟამად ერთადერთ გამონაკლისს, საიმედოდ შენახულსა და დაცულს, წარმოადგენს სტამბოლის ქართული სავანე.

სტამბოლი (ძვ. კონსტანტინოპოლი) უხსოვარი დროიდან

იზიდავდა ქართველებს. თუმცა სტამბოლში ქართული კულტურისა და განათლების კვალის შესახებ ძველი ქართული, ბერძნული, ლათინური, ფრანგული, არაბული, ებრაული წყაროები ჯერჯერობით მხოლოდ IX საუკუნიდან მოგვეპოვება.

„სტამბოლში წლების განმავლობაში ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ დიდი ქართველი ფილოსოფოსები, მთარგმნელები, სასულიერო პირები, წმინდანები. მათ შორის აღსანიშნავია წმინდანები - ილარიონ ქართველი და გიორგი მთაწმინდელი. ილარიონ ქართველი აქვეა დაკრძალული. სტამბოლში ორ წელზე მეტ ხანს ცხოვრობდა სულხან-საბა ორბელიანი. ეძიებდა გზებს საქართველოს გადასარჩენად. სტამბოლში, გალათას უბანში შემოვიდა და თავისი ამალით დასახლდა დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე. სტამბოლში შვიდკოშკიანი სასახლე - ედიყულეს ციხე, დღესაც აღძრავს მწარე მოგონებებს წარსულის შესახებ და გვაუწყებს სვიმონ მეფის ტრაგიკული სიცოცხლის დასასრულს.

მარიამ დედოფალმა, ბიზანტიის უკანასკნელმა დედოფალმა (მეუღლე კონსტანტინე მეთერთმეტე, რომელიც 1453 წლის 29 მაისს კონსტანტინოპოლის დაცვის დროს დაიღუპა), თავისი ქონება თითქმის მთლიანად შესწირა ათონის მონასტრებს, ათონის ივერონის დეკანოზ კონჭოშვილის ცნობით, 1899 წელსაც კი ახსოვდათ ათონელ ბერ-მონაზონთ მარიამ ბაგრატიონის სიკეთე და იხსენიებდნენ როგორც „კეთილ მარიამს“.

სტამბოლის ერთ-ერთ უბანში გალათაში უძველესი დროიდან არსებობდა ქართველთა ახალშენი დასახლება. 1453 წლიდან ოსმალებმა ამ ადგილს უწოდეს „გურჯუ კაფუ“

„ქართველთა კარი“ და დღემდე ასეა ცნობილი. გალათაში ქართველებს ჰქონდათ თავიანთი სალოცავი, საყდარი (როგორც იქაურები უწოდებენ) წმ. პეტრეს სახელობის ეკლესია. აქაური ქართველები უმეტესად მესხეთ-ჯავახეთიდან გადმოსახლებული კათოლიკეები იყვნენ (ფუტკარაძე, 2002).

ქართველების რიცხვი სტამბოლში განსაკუთრებით გაიზარდა 1828-29 წლებისა და 1877-78 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომების შემდეგ. პროცესი, რამაც გამოიწვია ქართველების მი-

გრაცია, კარგადაა აღწერილი თვითმხილველების, მოგზაურების, ისტორიული წყაროების, XIX საუკუნის ცნობილ ქართველ მოლევანთა და სხვათა მიერ.

საქართველოდან თურქეთში გადახვენილი ქართველების აღსანიშნავად გამოყენებულია სიტყვა „მუჰაჯირი“, რომელიც ჩვენს ენაში დამკვიდრდა მე-19 ს-ის ბოლო მეოთხედში და ნიშნავს ემიგრანტს, გადახვენილს, სამშობლოდან წასულს. ტერმინი მუჰაჯირი არაბულია; მუჰაჯირი ქართველები კი თავისიანებს „ჩვენებურებს“ ეძახიან (ასეთი სახელწოდების ჟურნალიც კი გამოდიოდა 1977-97 წლებში თურქულ ენაზე, რომლის გამოცემა XX ს-ის 90-იანი წლებში კვლავ განახლდა) (ფუტკარაძე, 1993: 9).

მუჰაჯირობის ისტორია, მისი გამომწვევი მიზეზები კარგად არის შეფასებული სპეციალურ ლიტერატურაში. ეს საკითხი - ომის შედეგები, მძიმე სოციალური და ეკონომიკური პირობები, რუს ხელისუფალთა მმართველობის ბარბაროსული ფორმები და გამუსლიმანებული მოსახლეობის რელიგიური ფანატიზმი - სხვადასხვა კუთხით არაერთგზისაა აღწერილი ჩვენი დიდი წინაპრების ილია ჭავჭავაძის, ექვთიმე თაყაიშვილის, გრიგოლ ორბელიანის, სერგეი მესხის, ზაქარია ჭიჭინაძის, მემედ-ბეგ აბაშიძის, პეტრე უმიკაშვილის და სხვათა მიერ.

თურქეთში მომრავლებულმა და მომძლავრებულმა ქართველობამ სტამბოლის უბნებში - გალათაში, სოსთენეში, ვეზირხანში, პერაზე, ფაფასქვერში, უსკუდარში - დააარსეს სალოცავები, რომლებიც გახდა ქართველთა კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრები. თუმცა მათი კვალი უამთასვლამ წაშალა.

საინტერესოა უსკუდარის ეკლესია-მონასტრის ბედი, რომელიც გასული საუკუნის 20-იან წლებამდე ფუნქციონირებდა. იგი დააარსა მამა პეტრეს (პეტრე ხარისჭირაშვილის - მ.წ) მიერ ჩამოყალიბებულმა საზოგადოებამ (ეკლესია აშენდა 1861 წელს და აქვე დაფუძნდა დედათა და მამათა მონასტერი). ანდერძის თანახმად წირვა-ლოცვა ქართულ-ბერძნულ ენაზე უნდა წარმოებულყო. 1881 წ. გაიხსნა ქართულ-ბერძნული სკოლაც. მაგრამ ეკლესიის ბედი უკუღმა დატრიალდა 1910 წლ-

იდან, როცა ეპისკოპოსმა სარდიმ ქართულ ენაზე წირვა-ლოცვა მოსპო და საყდარი თავისი შემოსავლიანი სახლებითა და მრევლით მახლობელ უბანში მდებარე ლათინთა ეკლესიას მიაკუთვნა. ამ არასასიამოვნო ამბავს დიდი გამოხმაურება მოჰყვა როგორც საქართველოში, ისე სტამბულსა და ევროპის რიგ ქვეყნებში. განსაკუთრებით აქტიურობდა ფრანგულენოვანი გაზეთი „ლა ტურკი“, რომელმაც არაერთი წერილი დაბეჭდა. დავას ქართველებსა და იტალიელებს შორის იძიებდნენ ვეჭილი საბრო-ბეგ შამბაშიძე და ოსმალეთის უმაღლესი საბჭოს წევრი, შარიათის პროფესორი მუფთი ხასან-ფეჰმი ირემაძე. თუმცა საქმის საბოლოო გამოძიებისა და სამართლიანი განჩინების გამოტანას ხელი პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ შეუშალა და ეს საკითხი მივიწყებას მიეცა (სახალხო გაზეთი, 1911).

საბედნიეროდ სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა სტამბოლის ერთ-ერთ უბანში, ფერიქოაში, ქართველ კათოლიკეთა სავანე (ეკლესია-მონასტერი), რომელიც ასევე დააფუძნა ახალციხელმა ქართველმა მამა პეტრე ხარისჭირაშვილმა, ცნობილი ქველმოქმედის იაკობ ზუბალაშვილის დახმარებით. მამა პეტრეს თაოსნობით 1861 წელს სტამბოლის ერთ ლამაზ უბანში - ფერიქოში, ბომონთში აშენდა წმ. მარიამ ღვთისმშობლის სახელობის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესია. მალე გაიხსნა მამათა და დედათა მონასტრებიც. 1870 წელს ამუშავდა სტამბა, სადაც 200-ზე მეტი დასახელების წიგნი დაიბეჭდა. დაფუძნდა ბიბლიოთეკა.

1908 წელს ფერიქოის სავანეში ოფიციალურად გაიხსნა აკაკი წერეთლის სახელობის ბიბლიოთეკა, სადაც წლების განმავლობაში ევროპისა და ამერიკის სხვადასხვა ქვეყნიდან იგზავნებოდა ემიგრანტული ლიტერატურა; ამ ბიბლიოთეკაში დღემდეა დაცული უნიკალური ქართული გამოცემები დაბეჭდილი როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთ არსებულ ქართულ სტამბებში.

სტამბოლის ქართულ საყდარში მოღვაწეობდნენ ქართველი პატრიოტები პ. ხარისჭირაშვილი, ი. გვარამაძე, მ. თამარაშვილი, შ. ვარდიძე, პ. ბალიძე, პ. იაკობაშვილი, - რომ-

ლებმაც იგი გადააქციეს ჭეშმარიტ ეროვნულ კერად, საიდანაც ათეული წლების განმავლობაში ევროპის პროგრესული საზოგადოება ამ სავანის საშუალებით ეცნობოდა საქართველოს წარსულსა და თანამედროვეობას.

1911 წელს შალვა ვარდიძის მიერ დაარსდა ქართული კლუბი, სადაც ადგილობრივ ქართველებთან ერთად საქართველოდან ჩასული სტუმრებიც ესწრებოდნენ. კლუბში შემუშავდა წესდება, რომელიც ოსმალეთის მთავრობამ უცვლელად დაამტკიცა. შეიმუშავეს ქ. შ. ნ. კ. გამავრცელებელი საზოგადოების პროგრამა. 1914 წლისთვის დაგეგმილი იყო ქართული სკოლის გახსნაც. სამწუხაროდ, პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ საშვილიშვილო საქმენი ჩაშალა და უმძიმეს მდგომარეობაში ჩააგდო არა მარტო სავანე, არამედ მთლიანად ემიგრანტი ქართველობაც: დაიხურა მონასტერთან არსებული სკოლები, მოსწავლეები გახიზნეს ევროპის ქვეყნებში და ა. შ.

XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერი გახდა მაჰმადიან და ქრისტიან ქართველთა ერთიანობისა და ძმობის სიმბოლო, განათლებისა და კულტურის ცენტრი, გადახვენილ ქართველთა მშობლიური კერა. ამ ტაძარს შეაფარა თავი 1921 წლის მარტში საქართველოდან ოტებულმა ნ. ჟორდანიას მთავრობამ და ბევრმა ემიგრანტმა.

განსაკუთრებით გაუჭირდა სტამბოლის ქართულ სავანეს XX ს-ის 50-იან წლებში. პროფ. შ. ფუტყარაძეს მოჰყავს შ. ვარდიძის „მოხსენებითი ბარათი“ საბჭოთა მთავრობის მალჩინოსნის სანდრო სააკაშვილისადმი, რომელიც მონასტრის მესვეურებს დახმარებას დაჰპირდა. 1949 წლის 28 აპრილით დათარიღებული ბარათში, რომელიც შენახულია მონასტრის არქივში, შ. ვარდიძე წერს:

„იმედს გამოვთქვამთ, რომ თბილისი ჩვენს მდგომარეობაში შევა: ვართ უცხო ქვეყანაში უპატრონოდ დარჩენილი, ჩვენ ვართ განწირული ერისთვის და სამშობლოსთვის... სტამბოლის ქართული მონასტერი იყო, არის და იქნება ქართული სულის მატარებელი საყდარი, თავშესაფარი ყველა ლტოლვილი და გაჭირვებული ქართველისა, მიუხედავად მისი რწმენისა და

პოლიტიკური შეხედულებისა; იგი (მონასტერი - მ.ნ.) ფხიზელი დამცველი და დარაჯია ქართული ინტერესებისა. სასურველი იქნება, ღირსეულად შეფასდეს მისი (სტამბოლის ქართული სავანის - მ.ნ.) ღვანლი და ეს, უცხოეთში დაფუძნებული პატარა საქართველო, ღირსეულად იქნეს შენახული და დაცული (ფუტკარაძე, 2002).

სინანულს აღძრავს შ. ვარდიძის სიტყვები, რაც „ქართველთა უდისციპლინო აზროვნების“ (გ. რობაქიძე) ნიმუშად შეიძლება ჩაითვალოს: „ნიკოლოზმა სახლის კარი გადაგვირახა“; „ნუთუ საბჭოთა მთავრობაც დაგვიინყებს?“

დიახ! სტამბოლის სავანე და მისი უმძიმეს პირობებში მყოფი ჭირისუფალნი დაივინყა ყველა რჯულის (ფერის) ხელისუფალმა, შედეგად დაცარიელდა სავანე, გარდაიცვალნენ ბოლო მღვდელმთავარნი: ბენედიქტე ვარდიძე, პიო ბალიძე, შალვა ვარდიძე, პეტრე ტატანაშვილი...

უკანასკნელი მოპიკანი, ერთადერთი ეკლესიის მსახური - პავლე იაკობაშვილი, რომელიც გრძნობდა პასუხისმგებლობას შთამომავლობის წინაშე სტამბოლის ქართული სავანის მნიშვნელობაზე, საბჭოთა ხელისუფლებისგან იმედგაცრუებული დახმარებისთვის ევროპასა და ამერიკაში მცხოვრებ ქართველებს მიმართავდა დახმარებისათვის. სულისშემძვრელია მისი წერილი ემიგრანტი ქართველებისადმი მიწერილი 1960 წლის 3 თებერვალს:

„დავრჩი სულ მარტოდმარტო; ვიბრძვი და ვმუშაობ, რომ იგივე ბედი არ ეწვიოს ამ ჩვენს ეკლესიას, როგორც წილად ხვდა ჩვენი კულტურის ცენტრებს პალესტინაში, ათონის მთაზე და სხვაგან... სანამ ცოცხალი ვარ, არ ვზოგავ ძალღონეს, რომ ეს განძი, საუნჯე (წიგნთსაცავი, მამულები, სახლები...) შერჩეს ჩვენს ერს... ჩემს შემდეგ, არ ვიცი რა დაემართება [ამ საგანძურს]; ღმერთმა იცის, ყველაფერი ჩვენს საყვარელ სამშობლოსა და მის შვილებზეა დამოკიდებული...“ (ფუტკარაძე შ. 2002).

სტამბოლის ქართული სავანისათვის სულიერი დახმარება არც ემიგრანტ ქართველებს გაუწევიათ, მაგრამ ღვთის წყალობით მას გამოუჩნდა მფარველი, მეცენატი, ამავე

მონასტრის ვაჟთა სასწავლებლის კურსდამთავრებული პავლე ზაზაძის სახით. ეს იყო 1966 წელს. ამავე წელს მამა-შვილ პავლე და სვიმონ ზაზაძეების ინიციატივით ჩამოყალიბდა სტამბოლის ქართველთა ეკლესიასთან არსებული საზოგადოების ფონდი, რომლის თავმჯდომარედ აირჩიეს პავლე ზაზაძე (ფუტკარაძე, 2002), მას მხარში ამოუდგა შვილი - სვიმონ ზაზაძე, რომელმაც ღირსეულად გააგრძელა და აგრძელებს მეცენატობას ქართული კერისადმი. მან თურქეთის მთავარ ქალაქში არსებულ „პატარა საქართველოს“, უმძიმესი წნეხის მიუხედავად, შეუნარჩუნა სინმინდევები, აკაკი წერეთლის სახელობის მდიდარი ბიბლიოთეკა, სიძველეთსაცავი, ევროპის ცენტრალურ ნაწილში არსებული ვრცელი მიწა... ეს ის პავლე ზაზაძეა, რომელიც სრულიად ახალგაზრდა 1960-80 წწ. აფინანსებდა საზღვარგარეთ, პარიზში გამომავალ ნინო და კალისტრატე სალიების რედაქტორობით გამომავალ ერთადერთ ქართულ ჟურნალს - „ბედი ქართლისას“.

1988 წელს სიმონ ზაზაძის ინიციატივით და ადგილობრივი ხელისუფლების თანხმობით აშენდა განათლების ახალი კერა სტამბოლში კარგად ცნობილი „ურცუ ზელ ბილგი ისესი“ - ინგლისურ-თურქული ლიცეუმი, რომლის მფლობელია სიმონ ზაზაძის მეუღლე, ფინიკიელი ქალბატონი კლაუდია ინჯეა-ზაზაძე, ქართული კულტურისა და ქართველების დიდი პატივისცემელი.

სიმონ ზაზაძის ძალისხმევით ფაქტობრივად ხელახლა დაფუძნდა ქართული სავანე; ამ დიდი ქველმოქმედის საზრუნავი ამჟამად წიგნთსაცავია; პროფ. ტ. ფუტკარაძის ზეპირი ინფორმაციით ბატონი სიმონი 1991 წლიდან დამოუკიდებელი საქართველოს ხელისუფლებას სთავაზობს მონასტრის ტერიტორიაზე (რომელსაც გალავანი შემოავლო) განათავსოს საქართველოს დიპლომატიური მისია (საკონსულო).

ზაზაძეების ამჟამინდელი მთავარი საზრუნავი არის ქართული სავანის ბაზაზე შეიქმნას თურქეთისა და საქართველოს კულტურულ-სავანმანათლებლო ცენტრი და თანამედროვე ტიპის საერთაშორისო მასშტაბის ბიბლიოთეკა; ამ საქმეს დღეს

სათავეში უდგას ზაზაძეების მესამე თაობის წარმომადგენელი, ბატონი სიმონის შვილი, ჰარვარდის უნივერსიტეტის კურს-დამთავრებული პოლ (პავლე) ზაზაძე.

გასული წლის ოქტომბრში, სამი დღის განმავლობაში პირადად ვახლდი მამა-შვილ ზაზაძეებს იმ შეხვედრებზე, რაც დაიგეგმა ქუთაისსა და თბილისში: ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის უნივერსიტეტში გაიხსნა პოლ (პავლე) და სიმონ ზაზაძეების სახელობის კაბინეტი; უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობამ ისინი აირჩია საპატიო დოქტორებად; მოენყო მიღება და პურობა მეუფე კალისტრატესთან; თბილისში სტუმრები მიიღო სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა, უწმინდესმა და უნეტარესმა ილია II-მ; მოვინახულეთ ხელნაწერთა ინსტიტუტის ოქროს ფონდი და ა.შ. სიმონ ზაზაძე არის საქართველოს საპატიო მოქალაქე, ხოლო მისი შვილი პოლ ზაზაძე საქართველოს პრეზიდენტმა დააჯილდოვა ღირსების ორდენით.

სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა სავანეში დაცული ათეულობით ათასი დოკუმენტური მასალა შესწავლა-გაანალიზებასა და გამომზეურებას ელოდება ქართველ მკვლევართაგან.

დამონმებული ლიტერატურა:

კეკელიძე, 1960 - კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია, I. თბილისი. 1960.

სახალხო გაზეთი, 1911 წერილი სტამბოლიდან, „სახალხო გაზეთი“, 1911, 29 ივლისი.

ფუტკარაძე, 2002 — შ. ფუტკარაძე. ქართული საყდარი სტამბოლში, გაზეთი: „ლიტერატურული საქართველო“, 27 სექტ. 2002.

ფუტკარაძე, 1993 - შ. ფუტკარაძე. ჩვენებურების ქართული, ბათუმი. 1993.

From the History of Georgian Cloister of Istanbul

In old Georgia educational activities were generally led in monasteries. The Georgians received education in these centres established educational centres abroad as well, where the world became acquainted with the achievements of our country.

In the work there is discussed the history of formation and development of Georgian cloister of Istanbul. The majority of Georgian educational centres built abroad by our ancestors is almost lost. The manuscripts are destroyed and the centres are robbed and alienated. The only exception is Georgian Cloister of Istanbul, which is well kept and saved. Istanbul (old Konstantinopoli) attracted the Georgians from the ancient times, but the old Georgian, Greek, Latin, French, Arabic, Jewish sources about the tracks of Georgian culture and education in Istanbul have been accessible only from the 9th century as yet. Great Georgian philosophers, translators, ecclesiastics, saints lived and led their activities in Istanbul. The author personally met the descendants of the founders of Georgian cloister of Istanbul – Simon Zazadze and his family members, became acquainted with their present activities and future plans.

In the author's opinion thousands of documentary materials kept in Georgian cloister of Istanbul are to be studied and analyzed by Georgian researchers.

ტრადიციული ქართული მენტალოზის ისტორიიდან

(თამარ მეფის ხატება სამხრეთ-დასავლეთ
საქართველოს ტრადიციულ ყოფაში)

დიდი და წმიდა მეფის თამარის ხატება ქართველთა ისტორიული მეხსიერების უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია. თამარ მეფის ნათელი ხსოვნა შემონახულია ყველა ქართულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ თემსა და ქართული სახელმწიფოს კულტურულ-პოლიტიკური მფარველობის ქვეშ მყოფ კავკასიელ ხალხებში.

თამარ მეფის შესახებ არსებული გადმოცემები - ისტორიული მეხსიერების გასოცარი ხანდაზმულობისა და დროში გამძლეობის იშვიათი ნიმუშებია. გადმოცემებში ასახულია საისტორიო წყაროებიდან და საეკლესიო ტრადიციებიდან შემეცნებული მომენტები: თამარ მეფის დროინდელი საქართველოს სიდიადე, ძლიერება და სოციალური ყოფის სტაბილურობა, სამხედრო გამარჯვებები, კულტურული აღმშენებლობა, ელემენტები თამარ მეფის ბიოგრაფიიდან, თამარ მეფის წმინდანობასთან დაკავშირებული უმშვენიერესი ლეგენდა-თქმულებები და სხვა. ამ ინფორმაციათა შორის ცალკე გამოიყოფა ლეგენდა-გადმოცემათა ლოკალური მახასიათებლებით აღჭურვილი ნაწილი: ყოველი კუთხის ქართველი ხაზგასმით საუბრობს წმიდა მეფის განსაკუთრებულ დამოკიდებულებაზე მის კონკრეტულ მხარესთან, ამავე დროს, ყველა ქართულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ თემში დარწმუნებულნი არიან, რომ სწორედ მათ მხარეშია წმიდა მეფე დაკრძალული და ა. შ.

თამარ მეფის ხატება შემონახულია მთელ ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, მათ შორის,

ჩვენი ქვეყნის ძნელბედობიდან გამომდინარე, თურქეთის შემადგენლობაში მოქცეულ კლარჯეთსა (შავშეთი, იმერხევი, ლაზეთი, ნიგალის//ლიგანისა და ზედა მაჭახლის ხეობები) და ტაოში. ამ მხარეების ეთნოგრაფიული მასალა თამარ მეფეს უკავშირებს თითქმის ყოველ ეკლესიას (ნაეკლესიარს), ციხეს, ძველებურ თაღოვან ხიდს, არხს, წყაროს წყალს და ამ ლოკალურ ნიუანსებს ერთგვარი კეთილი ტონალობები შემოაქვს ზოგადქართულ მასალაში.

გადმოცემით, თამარის აგებულად ითვლება სხალთის, ეფრატის, ხერთვისის ეკლესიები, ვარდციხე, ხიხანის, გონიოს, გვარას ციხეები აჭარაში; ეკლესიათა და ციხეთა დამაკავშირებელი საიდუმლო გვირაბები მაჭახელში, შავშეთში; გოგნარის ციხე მურღულში, დიობნის ციხე იმერხევეში და სხვა (სახოკია, 1950; ახვლედიანი, 1970; ფუტყარაძე, 2007; მალაყმაძე, 2008) მშენებლობებთან დაკავშირებული სიუჟეტები თითქმის ერთგვაროვანია, მსგავსია, მაგალითად, ხიხანის ციხის აგების ლეგენდისა: ხიხანის//ხირხანის//ხირხათის ციხის მშენებლობისას გვირგვინოსანს ხიხაძირის ციხესა და დანდალოს შუა სიგრძეზე ხალხი ჩაუმნკრივებია, რომლებიც საშენ მასალას ხელიდან ხელში აწვდიდნენ ერთმანეთს (სახოკია, 1950: 200). ე. თაყაიშვილის 1917 წლის ეთნოგრაფიული მასალით, იშხანში, ხახულში, ოთხთა ეკლესიასთან და პარხალში მცხოვრებნი ამ ეკლესიების აშენებას თამარ მეფეს მიაწერდნენ, გადმოცემით, „თამარს ჰყავდა თეთრი რაში ისეთი, რომ ერთს დღეს შეეძლო მოეველო ოშკი, იშხანი, ოთხთა ეკლესია და პარხალი. კობაკის მახლობლად უჩვენებენ კლდეს ხელისგულის გამოსახულებით და ამბობენ, ეს თამარ მეფის ხელის ნაშთიაო“ (თაყაიშვილი, 1991: 220-221). ცნობილია თამარ მეფისეული არხები, წყაროები, მინერალური სამკურნალო წყლები: „პარხლისწყლის ხეობის ზემო სოფლებში დღემდის დარჩენილია ძველი გრძელი არხი, რომელიც იწყება სოფელ უთავიდან, კობაკის მახლობლად, გაჭრილია კლდეში რამოდენიმე ვერსის სიგრძეზე და მიდის

1 კობაკი ისტორიული სოფელი ქობაა, პარხლისწყლის ხეობაში. იქ დღესაც ცხოვრობენ ეთნიკურად ქართველები.

სოფელ ზაფრიეთში; ამას მიაწერენ თამარ მეფეს" (თაყაიშვილი, 1991: 221).; ფურტიოში - „თამარის წყაროა“ (ზემო აჭარა), კირნათში - „ნეფე-წყალი“ (ქვედა მაჭახელი), ხოფასთან, ბუჯალში - „მეფა წკარი“ (ლაზეთი), ოთინგოს აბანო ლიგანის ხეობაში და სხვა.

თამარ მეფეს უკავშირდება ისტორიული მეხსიერებიდან მომდინარე თითქმის ყოველი ტოპონიმი, ლეგენდა და სიუჟეტი აჭარაში: „თამარ მეფე... ხშირად დაბრძანდებოდა ხოლმე ბათუმის ახლო-მახლო, ამიტომაც არის, რომ აჭარელ-ქობულეთელ გათათრებულ ქართველებს დღესაც ახსოვთ თამარ მეფის ცხოვრების ცნობები“ (ჭიჭინაძე, 1911: 16). ა. ახვლედიანის მასალით, „აჭარაში ძალიან ბევრი თქმულება-გადმოცემა არსებობს თამარ მეფეზე... იმ დროისათვის, როდესაც აჭარა ოსმალებმა დაიპყრეს, ხალხს თავისუფლებისა და ძლიერების სიმბოლოდ თამარი და მისი დრო მიაჩნდა და ყოველივე კარგს, დიდებულს ამ ხანას მიაწერდა, უმღეროდა მას და მარად უქრობ ლამპრად გადასცემდა თაობიდან თაობას“ (ახვლედიანი, 1970: 41).

ბუნებრივია, თამარის დროინდელმა ძლევამოსილმა სამხედრო ასპარეზობებმა წარუშლელი კვალი დატოვეს ქართველთა ცნობიერებაში. ქართული სახელმწიფოს დიდი გამარჯვებები ლაიტმოტივად მოსდევს მთელ ჩვენს შემდგომ ისტორიულ მეხსიერებას. იგი აძლებინებდა მუდმივად საომარ მდგომარეობაში მყოფ ქართველებს საუკუნეების განმავლობაში და ეს მოტივი ქვეყნის შემდგომი აღმშენებლობის სტიმულადაც გვევლინება თვით დღევანდელ ყოფაშიც კი. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ცნობილი ხალხური ლექს-სიმღერა „თამარ მეფე და ხონთქარი“, რომელშიც ხატოვნადაა ასახული თამარ მეფის საბრძოლო გამარჯვებები, სწორედ აჭარაშია შექმნილი და იგი უაღრესად არქაული რიტმითა და კილოთი გამოირჩევა:

„თამარ მეფე და ხონთქარი
მაღალმა ღმერთმა წაჰკიდა,
ზღვაში ჩაუშო ხომალდი,

ზედ აღმასები დაჰკიდა.

ზედ დასხა ქართველთ ლაშქარი,

მრავალ ნყალობას დაჰპირდა" (სიხარულიძე, 1949):

ეს სიუჟეტიც უნივერსალურია და მთელ საქართველოშია გავრცელებული, მაგალითად, მისი სვანური ვარიანტი ასეთია:

„თამარ მეფევ, თამარე, სად ყოფილხარ, თამარე?

ვის ეომე, ვინ დარისხე, ვინ დაამხე, თამარე?

მტერი დაგიმარცხებია, დავლით მოხვალ თამარე,

სვანეთს მოხვალ, დავლით მოხვალ,

ძღვევით მოხვალ, თამარე“¹.

მაგრამ ამ შემთხვევაში საყურადღებო სხვა რამაა: ოს-მალთაგან დაპყრობილი და იძულებით გამაჰმადიანებული ქართველების შთამომავლები - სამხრეთ-დასავლეთ ქართველები თავიანთ მეფედ თამარს მიიჩნევენ და არა ხონთქარს, თამარის ძღვევამოსილებას შეჰხარიათ და არა ხონთქარისას.

ა. ახვლედიანის მასალით, ლექსი „ათასი კაბა ყმა მყავდა“, აჭარაში ძალიან გავრცელებული ყოფილა, ეს ლექსი ჩანერილი აქვს ზ. ჭიჭინაძესაც: „ქობულეთელს, ქართველს მაჰმადიანს, ბეჟანიძეების ერთ ნევრთაგანს გამოუთქვამს ლექსი. ეს ლექსი ქართველ მაჰმადიანებმა ზეპირად იციან... ამბობენ, დღევანდელ ბეჟანიძეთა ძველნი თამარ მეფის მსახურნი ყოფილანო“ (ჭიჭინაძე, 1911: 16). ამ ლექსს, რომელსაც „თამარ მეფის ანდერძსაც“ უწოდებენ, თურმე „სიმღერით იტყოდნენ“:

„ათასი კაბა ყმა მყავდა,

ყველანი ოქროს ღიღითა,

ვაჭმევდი დედალ ხობობსა,

ვასმევდი ბროლის ჭიქითა,

ვინც რომ შემება, შევები

ალაღითა და ჯიქითა.

ანი თქვენ იცით, მეფენო,

ვინც დარჩით ამას იქითა“ (ახვლედიანი, 1970: 38-39).

მთელ აჭარაში ყოფილა გავრცელებული თამარ მეფისადმი მიძღვნილი სხვა ცნობილი ლექსიც, რომლის მეტად საინ-

¹ ლექსო არ დაიკარგები, თბ., 1985, გვ. 25.

ტერესო ვარიანტი ა. ახვლედიანს ჩაუნერია ხინოში (ნერაქვეთ-ში) 1962 წელს 85 წლის ახმედ ქათამაძისაგან:

„უბისს საყდარი ავაგე,
უნყლოსა წყალი გავიღე,
ისპანს ბეგარა დავსდევნი,
სტამბოლს ხარაჯი ავიღე.
თეთრ ზღვაში რკინა ჩავაგდე,
ხმელეთი ჩემკენ მოვიღე,
ამდენი საქმის მოქმედმა
ცხრა ადლი ტილო წავიღე“.

მთქმელის ინფორმაციით, „ახლო წარსულში ეს ლექსი, აქ, ხინოში ბევრმა იცოდა... თამარი აქ ნამყოფია, იგი შოთას (რუსთაველს) ესტუმრა ხინოს მთაზე, შოთა მიეგება თამარს დავლით, ჩანგით, ბორით და წინნილით საგებაურზე“ (ახვლე-დიანი, 1970: 37).

ზ. ჭიჭინაძე აფიქსირებს მენტალური კუთხით მეტად საყურადღებო მასალას: „ქართველ მაჰმადიანებს... თამარ მეფის ლოცვა სცოდნიათ, ლოცვაში გამოხატული ყოფილა, რომ თამარ მეფე არ მომკვდარა, ის ღმერთთან ზის, წმინდანებთან იმყოფება; ის კიდევ მოვა ოდესმე, და ჩვენს თხოვნას შეისმენს, აჭარას ნახავს, თავის ბეგიებს დაემდურება... აჭარაში ზოგიერთი ფანატიკოსი ხოჯა-მოლები ბრძანებენ, რომ თამარ მეფე თათარი (მაჰმადიანი) იყოვო“ (ჭიჭინაძე, 1911: 36-37).

როგორც ვხედავთ, სამასწლოვანი ოსმალური რეჟიმის მიუხედავად, აჭარლებმა, მათ შორის, თვით მუსლიმანური რელიგიის მსახურებმაც კი შემოინახეს დიდი მეფის ხსოვნა და ეს ხსოვნა, დროთა განმავლობაში, მათი ქართველობის ნიშნულად//მარკერად ჩამოყალიბდა. ხოლო თამარ მეფის მუსულმანად გამოცხადების მეტად გულუბრყვილო მცდელობა, გაუსაძლისი სოციალურ-პოლიტიკური წნეხის შედეგად გამუსლიმებული ქართველების მხრიდან, მიმართულია იმის ჩვენებისკენ, რომ მიუხედავად სარწმუნოების შეცვლისა, ისინი მაინც ქართველებად რჩებიან და ქართულ ეთნიკურ კულტურ-

რას - წარმოდგენილს თამარ მეფის ხატებაში - მიეკუთვნები- ან.

წმიდა მეფის თამარის ნათელი სახე საქართველოს და ქართულ სახელმწიფოებრივ ინსტიტუტებს საუკუნეების მანძილზე მოწყვეტილ „ჩვენებურებსაც“ საკმაოდ მკაფიოდ შემოუნახავთ. ამ კუთხით განსაკუთრებით მრავალფეროვანი მაჭახლური გადმოცემებია. ცნობილია, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთი მიკრორეგიონი - მაჭახლის ხეობა, რომლის ძველი სახელწოდებაა „მიჭიხიანის ჯევი“, 1921 წლიდან ორ ნაწილადაა გაყოფილი, ქვედა მაჭახელი საქართველოს ეკუთვნის, ზედა მაჭახელი კი თურქეთის შემადგენლობაშია მოქცეული.

მაჭახლელთა ღრმა რწმენით, ეს მიდამოები მაჭახლელებს თვით თამარ მეფემ უბოძა ერთგული სამსახურისთვის. სხვადასხვა გადმოცემით, თამარი ზაფხულობით ხშირად სტუმრობდა მაჭახელს. იგი ხან ქვედა მაჭახლიდან (სადაც გვარას ციხეში ბინავდებოდა) ამობრძანდებოდა, ხან კი შავშეთიდან გადმოდოდა კარჩხალის მთის გადმოსასვლელებით. ერთხელაც მაჭახლის კოშკიდან გადმოუხედავს და დაუნახავს სასწაულებრივი ცეცხლი//სხივი ეფრატის (სოფელია ზედა მაჭახელში) მთაზე. მეფეს განულაგებია ჯარისკაცები ექვსი საათის სავალზე და გაუყვანია საიდუმლო მინისქვეშა გზა ქვედა მაჭახლის ციხიდან ზედა მაჭახლამდე და იმ ღვთისაგან მინიშნებულ ადგილზე დიდი ეკლესია აუგია, იქვე აუშენებია ციხე-კოშკიც (ახვლედიანი, 1970: 49). შავშური და ზედა მაჭახლური გადმოცემებით კი თამარ მეფეს კარჩხალის მთაზეც ჰქონია ციხე და სასახლე („ნაქალაქევი“) და სწორედ აქედან დაუნახავს სასწაულებრივად ანთებული ცეცხლი//მოკაშკაშე სხივი ეფრატის ეკლესიასთან. მეფეს ეფრატის ეკლესია მალევე მოუნახულებია, თუმცა მაინცდამაინც არ მოსწონებია და ახალი ეკლესიის აგება უბრძანებია მეზობელ სოფელში - ჯერთვისში. დაუნყიათ მშენებლობა, მაგრამ მშენებლებს სამუშაო იარაღები დილაობით ადგილზე აღარ ხვდებოდათ, რაც მეფისთვის მოუხსენებიათ. მეფე დაფიქრებულა და უთქვამს: თუ ასეა, შეწყვიტეთ ახალი

ეკლესიის შენება, ისევე ფერატის ეკლესია დარჩეს ამ ხეობის მცხოვრებ ქართველთა დედა ეკლესიად, თუმცა იგი ღარიბად არის ნაშენი, მაგრამ მე გავამდიდრებ, მე შევმოსავ მას ყოვლის სამკაულებით-ო (ჭიჭინაძე, 1911: 22).

მენტალური კუთხით საინტერესოა ამ ტაძართან დაკავშირებული სხვა ლეგენდაც: „ის სხივი, ეკლესიის აღშენების შემდეგაც ჩნდებოდა ეკლესიის ერთს კედელზე, რომელი კედელიც გაკეთებულ იყო იმ ქვის ალაგას, სადაც პირველად ჩნდებოდა უქრობელი ლამპარი. ეკლესიის დასრულებისა და შემკობის შემდეგ... ნყველა-კრულვა დაუდვიათ, რომ ეს ეკლესია არამც და არამც არავინ დააქციოს, თუ თავისით დაიქცეს ოდესმე, მაშინ ეს კედელი მაინც დარჩეს საშვილიშვილოდ“ (ჭიჭინაძე, 1911:22-23). მაჭახლელთა დედა-ეკლესია დღეისათვის მხოლოდ საძირკვლის სახით არის შემონახული, ნაეკლესიარზე ჯამეა აგებული (რ. გუჯეჯიანი, 2007). ცხადია, ლეგენდის სიუჟეტით, აქ შუასაუკუნეების მენტალობის ერთ საგულისხმო მომენტთან ცნობილ მითოლოგიურ ფაბულასთან - ღვთიური ცეცხლის თვითჩენასთან გვაქვს საქმე, რაც ამ შემთხვევაში ღვთიური მადლის გარდამოსვლის მაუნყებელია, და ერთგვარი მინიშნებაცაა იმისა, თუ სად უნდა აიგოს ტაძარი. ამგვარი პასაჟები ქრისტიანულ სიმბოლიკასთან ჰპოვებს აშკარა პარალელებს და ჩვენთვის, ბუნებრივია, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ასეთი საერთოქართული მენტალური მახასიათებლების არსებობა ზედა მაჭახლის ტრადიციულ ყოფაში. აღსანიშნავია, რომ ზ. ჭიჭინაძის მიერ ჩანერილი სიუჟეტები დღესაც ცოცხალია და ეს ლეგენდები გარკვეული სახეცვლილებებით ამჟამადაც ფიქსირდება ზედა მაჭახელში (რ. გუჯეჯიანი, 2007).

საგულისხმოა იმერხელი მასალაც: „თამარაი ჩენი დიდია; თამარაი აქ ყოფილა, ეს ციხე იმან ააშენა, აქ ქილისაი ყოფილა, სკოლის თავზე და იმ ციხიდან აქ გადმოფრენილა“ (ტ. ფუტკარაძე, 2007: 60). საუბარია ისტორიული შავშეთის ერთი სოფლის დიობანის შესახებ, სადაც ქართული კულტურის რამდენიმე მნიშვნელოვანი ელემენტი ტერიტორიულად გვერ-

დიგვერდაა შემონახული: მთაზე თამარის ციხის ნანგრევია აღმართული, იქვე მახლობლადაა „სამებათ“-ი და „ჯვართა“. სხვა გადმოცემით, „თამარაი სხლობანში ყოფილა, შავშეთის ყალე მას უკეთებია, უსტამისი მას აუგია, არდანუჯში უცხოვრია“ (გუჯეჯიანი, 2007.) ასევე, „კარგად იციან თამარის სახელი ბინათის მცხოვრებლებმა. ბინათი მდებარეობს მელოს მახლობლად, სოფელ ორჯოხის ზემოდ, ჭოროხის პირზე. ამ სოფელში 219 სული ცხოვრობს, ყველა ქართულად ლაპარაკობს. მათი თქმულებით ამ სოფლის სახელი ასე წარმოიშვა: ერთხელ მეფე თამარმა აქ გამოიარა; ცუდი ტაროსის გამო გზა ველარ განაგრძო და ინება ღამის გათევა ამ სოფელში; მას მიუჩინეს საუკეთესო ბინა და მას შემდეგ სოფელს დაერქვა სახელი ბინათი, რომ ამით აღენიშნათ თამარის ღამის გათევა ამ სოფლის ბინაში“ (თაყაიშვილი, 1991: 221).

ადგილობრივ ქართველებში დღემდე შემონახული რწმენა თამარის სასწაულთმოქმედების შესახებ („იმ ციხიდან აქ გადმოფრენილა“), მსგავსია მთელ საქართველოში მოარული სიუჟეტისა, თამარ მეფე ხომ, საისტორიო და საეკლესიო ტრადიციით, წმინდანი, შესაბამისდ, სასწაულთმოქმედი იყო. მაგალითად, ფშაური გადმოცემით: „თამარ ნეფე სულ ეკლესიებს აშენებდა თურმე. ის იმდენი წმინდანი ყოფილა, რომ ზღვებზე ანაფორა დაუგავ ისე დავალა ზღვაზე და ჰაერში“ (ბარდაველიძე, 1941: 221); ან თუნდაც, სვანური გადმოცემით, „თამარ მეფის დროს სვანეთში ზამთარიც არ ყოფილაო“, ხოლო ზედა მაჭახლური გადმოცემით, მანამ, „სანამ თამარაჲ კარჩხალის მთაზე, ნაქალაქევში ცხოვრობდა, ამ მხარეში ზამთარი არ სცოდნია“ (გუჯეჯიანი, 2008) ვინაიდან, თამარ მეფე ქართული ეკლესიისაგან წმინდანად შერაცხული, სალოცავი ხატი იყო ქართველი მთიელებისათვის, რაც „ფერჯისულის“ ტექსტითაც თვალნათელია:

„პირველად ღმერთი ვაჰსენოთ,

ეგ უფრო დიდებულია.

მემრ თამარ ნეფე ვაჰსენოთ,

ეგ ღმერთთან წილდებულია“ (ბარდაველიძე, 1941: 63).

ამ მიმართულებით, განსაკუთრებით ფასეულია ლაზურ, საისტორიო თემატიკაზე შექმნილ ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებში გამომკრთალი თამარ მეფის ხატება. მასალას ცნობილმა მკვლევარმა ზ. თანდილაევამ მიაკვლია. მან ყურადღება გაამახვილა თურქი მოგზაურის ევლია ჩელების მიერ ლაზეთში დაფიქსირებულ (XVII ს.) ლექსზე, რომელიც პირველი ლაზური ფოლკლორული ჩანაწერია და არაბული ტრანსკრიპციით შესრულებული ქართული (ლაზური) მასალა, ბუნებრივია, უამრავი ხარვეზისა და უზუსტობის შემცველია. რთული ლინგვისტური კვლევა-ძიების შედეგად, ზ. თანდილაევამ აღადგინა ლექსის თავდაპირველი ფორმა:

„თუნას არ უღუნ თაბანჩარუ,

თამარ პანდა ფალიკარუ,

აფხაინკა ლურატუ-ნა,

გებლაფეის დოხვამუ (ან: გებლაფეის-თი ხვამუ).

სალიტიერატურო ქართულზე გადმოტანის შემდეგ ლექსი ამგვარად უღერს:

„ქვეყნად ერთია დამბაჩიანი,

თამარ მუდამ გმირი,

ამხანაგი რომ მომკვდარიყო,

დამარხული დალოცა (ან: დამარხულსაც ლოცავდა)“.

მკვლევარის დაკვირვებით, „XVI საუკუნიდან ლაზებს ბევრი ძლიერი სულთანი და ფაშა უნახავთ. თუ სულთანებისა და ფაშების ქება თურქული ფოლკლორის... ერთ-ერთ ძირითად თემას წარმოადგენს, ლაზურ პოეზიაში მათი სახელის მაღიღებელი ერთი ტაეპიც არა გვაქვს. პირიქით, ლაზურ ფოლკლორში იმ სახალხო გმირთა სახელებია დაცული, რომლებსაც ოსმალთა დამპყრობლური ძალების წინააღმდეგ ბრძოლაში პატივი და სიყვარული დაუმსახურებიათ“ (თანდილაევა, 1972: 151-163). გარდა ამისა, თამარ მეფის სახელი ლაზთა მეხსიერებაში XX საუკუნის დასაწყისისათვის ჯერ კიდევ დაცული ყოფილა, იგი გვხვდებოდა ტოპონიმებში, ისტორიულ გადმოცემებსა და თქმულებებში. განსაკუთრებით საყურადღებოა ზ. ჭიჭინაძის მიერ ლაზეთში ჩანერილი ლეგენდა: ერთხელ თამარ მეფეს

დასჭირვებია... ნაშთების (ეკლესიების) შეკეთება. ამიტომ მას თავიდან თმის ღერი გამოუძვრია და ლაზებისათვის მიუცია. ამ თმის საშუალებით ლაზებს ოქროს ხაზინა თუ მადანი უპოვნიათ და ამით დაუმთავრებიათ ის მშენებლობა. თამარ მეფეს ლაზები დაულოცავს და მათი ხელოვნება უკურთხებია, ამიტომაც ვართ ლაზები განთქმულ ხელოსნები-ო“ (თანდილავა, 1972: 161).

ჩვენი ისტორიული ძნელბედობიდან გამომდინარე, სამხრეთ-დასავლური ერთ-ერთი ქართული თემი ლაზეთი, დღეს ფაქტიურად მონყვეტილია ქართულ სამყაროს და ქართველობასთან იდენტობაც მხოლოდ ერთეულ ლაზებს თუ აქვთ გააზრებული, მაგრამ მათი ქართველობის და ქართულ კულტურულ-პოლიტიკურ სივრცეში ოდითგან არსებობის დამადასტურებელი ფაქტები ეთნოგრაფიულ მასალებშიცაა შემონახული, რაც განსაკუთრებით მკაფიოდ თამარ მეფის ხანასთან დაკავშირებით მოჩანს, ვინაიდან სწორედ ამ დროს იყო ლაზეთი ყველაზე მეტად დაწინაურებული როგორც პოლიტიკურად, ასევე კულტურულ-ეკონომიკურად. ამიტომაც ლაზთა ისტორიულ მეხსიერებას ეს ხანა და თვით თამარ მეფე მარადიულად შემორჩა. ბუნებრივია ისიც, რომ ლაზები თამარის მიერ დალოცვილად თვლიან თავს და ყოველივე ღირსშესანიშნავს მას მიანერენ. და ბოლოს, სრულიად ლოგიკურია, მადლიერ ლაზებს ელოცათ თამარის სახელზე, მიეჩნიათ ქვეყნად უძლიერეს გმირად. ჩელებისეული ქართული (ლაზური) ლექსი შეიძლება მივიჩნიოთ „ქართლის ცხოვრების“ იმ ცნობის გამომხმაურებად, რომელშიც ნათქვამია, „ზღუასა შინა მენავენი ნიავ-კეთილობათა შინა, თამარის ქებათა იტყოდიან“ (ყაუხჩიშვილი, 1959: 162-163).

სამხრეთ-დასავლეთ ქართველთა ტრადიციულ ყოფაში შემონახულია მრავალი ლეგენდა წმინდა მეფის სამუდამო განსასვენებლის ადგილსამყოფელის შესახებ: მაჭახლელები ამბობენ, თამარ მეფე კარჩხალის მთაზე გარდაიცვალა და იქვე დაუსაფლავებიათო; ლიგანელი ქართველები დარწმუნებულნი არიან, რომ თამარ მეფე მურღულში ასაფლავია; იმერხეველებს

სჯერათ, რომ თამარ მეფე შავშეთისა და მაჭახლის გამყოფი კარჩხალის მთის მახლობლად, ნინო წმიდის//ინენმიდის ხეობაში, ბაძგირეთონ არის დაკრძალული, ან სხლობანში მარხია, ან შავშეთის ციხეში და ა. შ. (ჭიჭინაძე, 1911; გუჯეჯიანი, 2007).

თამარ მეფის დროინდელი ძლევამოსილი საქართველო ყველა შემდგომი დროის ქართველის სიამაყის ამოუნურავი წყაროა და განსაკუთრებით სასიხარულოა ამ მოტივების არსებობა ქართული სახელმწიფოს იურისდიქციის მიღმა დარჩენილ ეთნიკურ ქართველებში.

ბუნებრივია, კონკრეტული ქრისტიანული რელიგიური ცოდნა (თამარ მეფის წმინდანობის შესახებ) აქ დაკარგულია, მაგრამ ტოპონიმები, ლეგენდები და ძველი დიდების მატერიალური ნაშთები (ციხეები, ხიდები, ნაეკლესიარები, არხები), ქართველობასთან იდენტობის მასულდგმულელებელი მომენტებია და ეს საგულისხმო მენტალური პასაჟი თვალსაჩინოდაა წარმოდგენილი ეთნოგრაფიული მასალით. ეს ძირძველი ქართული ტერიტორიულ-ეთნოგრაფიული თემები//ჯგუფები დღემდე ინახავენ ტრადიციული ქართული ყოფის ისეთ ნიუანსებს, ისეთ წმინდა ქართულ მენტალურ მახასიათებლებს, თვითმყოფადი ქართული კულტურის გასაოცარი მობილობის კიდევ ერთ დასტურად რომ გვევლინება

დიდი მეფის ხატებაში ფოკუსირებულია ყველა მხარისა და რელიგიური აღმსარებლობის ქართველის იდენტობა ქართველობასთან და ქართულ კულტურასთან.

წმიდა მეფის ხსოვნაში საქართველოს დიადი წარსულით გამონვეული სიამაყე, ნაკლებ სახარბიელო თანამედროვე მდგომარეობა და უთუო ნათელი მომავლის რწმენა ურთიერთგადაჯაჭვულია და შეიძლება ითქვას, თამარ მეფის ხსოვნა ქართველთა ქართული მენტალობის უშრეტი წყაროა, რომელიც, ამავე დროს, ჩვენი ეროვნული კულტურისა და დღევანდელი ქართველის მიერ ძველ, ტრადიციულ ქართველთან, ტრადიციულ მენტალობასთან გადებული ხიდის სიმბოლოსაც წარმოადგენს.

თამარ მეფის ხატება უძლიერესი ნიშაა ქვეყნის აღმშენ-

ებლობისა და განვითარებისათვის და იგი ერთგვარი მონაცემთა ბაზაა საქართველოს საზღვრებს მიღმა მოქცეული ეთნიკური ქართველების თანამედროვე ქართულ კულტურულ სივრცესთან ინტეგრირებისა და ადაპტაციისათვის. კოლექტიურ ისტორიულ მემსიერებაში დავანებული თამარ მეფისა და XII საუკუნის ძლიერი საქართველოს, ხსოვნის მიზეზი და მიზანი სწორედაც რომ ქართული სახელმწიფოს შემდგომი აღორძინება და განვითარებაა.

დამონმებული ლიტერატურა:

ახვლედიანი, 1970 - ა. ახვლედიანი, თამარ მეფის სახე აჭარულ სიტყვიერებაში, - აჭარის საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება, ბათუმი. 1970.

ბარდაველიძე, 1941 - ვ. ბარდაველიძე, ივრის ფშავლებში. დღიური, თბილისი. 1941

გუჯეჯიანი, 2007 რ. გუჯეჯიანი, საველე-ეთნოგრაფიული მასალა, ტაო-კლარჯეთი, თბილისი. 2007.

თანდილავა, 1972 - ზ. თანდილავა, ლაზური ხალხური პოეზია, ბათუმი. 1972.

თაყაიშვილი, 1991 - ე. თაყაიშვილი, სამუსულმანო საქართველო, - ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა „დაბრუნება“, ტ. I, თბილისი. 1991.

მალაყმაძე, 2008 - რ. მალაყმაძე, ლიგანის ხეობა, თბილისი. 2008.

სახოკია, 1950 - თ. სახოკია, მოგზაურობანი (გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი), თბილისი. 1950.

სიხარულიძე, 1949 - ქ. სიხარულიძე, ქართული ხალხური საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება, თბილისი. 1949.

ფუტკარაძე, 2007 - ტ. ფუტკარაძე, იმერჯევის მეტყველი მინაწერი, ქუთაისი. 2007.

ყაუხჩიშვილი, 1959 - ქართლის ცხოვრება, ტ. II. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი. 1959.

ჭიჭინაძე, 1911 - ზ. ჭიჭინაძე, ნმ. თამარ მეფე ქართველ მაჰმადიანებში შეკრებილის ცნობებით, ტფილისი. 1911.

Rozeta Gujejiani
Georgian National Museum

From the History of Traditional Georgian Mentality
*(The icon of King Tamar in traditional life
of Southern-Western Georgia)*

The icon of the great king Tamar is an important component of Georgians' historical memory. The moments realized from historical sources and church traditions are reflected in the stories: glory of Georgia, might and social stability, military victories, cultural development of the period of King Tamar, elements from Tamar's biography, wonderful legends related to saintliness of King Tamar and so on. The icon of King Tamar is kept in historical Southern-Western Georgia. The ethnography materials of this region connect almost every church, fortress, ancient arched bridge, spring water to the name of Tamar. This local nuances bring positive tones into Georgian materials.

The memory of king Tamar is an inexhaustible source of Georgians' Georgian mentality, that is a symbol of a bridge thrown by our contemporary Georgian culture towards the old traditional Georgian mentality. These ancient Georgian territorial-ethnographic groups keep traditional nuances of Georgian life, Georgian mental characteristics, that proves once again amazing mobility of original Georgian culture.

ნოდარ შოშიტაშვილი, თამარ პაპიაშვილი

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ტრადიციული საცხოვრებლის ნიმუშები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში

ტრადიციულმა ქართულმა ხის ხუროთმოძღვრებამ და ხის დამუშავების ხელოვნებამ განვითარების ხანგრძლივი და საინტერესო გზა გაიარა. იგივე შეიძლება ითქვას სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს საცხოვრისის განვითარების შესახებ როგორც აჭარაში, ისე მის სამხრეთით მდებარე, ამჟამად ქვეყნის საზღვრებს გარეთ დარჩენილ შავშეთ-იმერხეთან დაკავშირებითაც. მეტიც, აჭარულ, შავშურ-იმერხულ და ლაზურ საცხოვრებელ თუ სამეურნეო დანიშნულების ხის შენობა-ნაგებობებზე დაკვირვება საშუალებას იძლევა, გამოიკვეთოს ერთიანი სურათი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ხის დამუშავების ისტორიაში (კახიძე, 1954: 5-6). მათი შეჯერება საქართველოს სხვა კუთხეების ხის ხუროთმოძღვრების თავისებურებებთან კი იძლევა ერთ მთლიან, მაგისტრალურ ხაზს აღნიშნული დარგის განვითარებისა.

ჯერ კიდევ მე-20 საუკუნის 10-იან წლებში შავშეთ-იმერხეში მოგზაურობისას ზ. ჭიჭინაძე საუბრობდა ტაო-კლარჯეთისა და აჭარის საცხოვრებელ ნაგებობათა იდენტურ ტიპებზე. იგი იქვე აღნიშნავდა, რომ საცხოვრისის განვითარების მხრივ ქართველი მაჰმადიანები ბევრად უფრო მაღლა დგანან თვით ნამდვილ ოსმალებზეც კი. ასევე ხაზს უსვამდა იმ ფაქტს, რომ შავშელები ოდითგანვე გამოირჩეოდნენ, როგორც კარგი მცოდნენი ხის დამუშავებისა (ჭიჭინაძე, 1913: 273-274). უფრო ადრე კი ვახუშტი ბატონიშვილი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მკვიდრთ, - აჭარლებსა და ლაზებს ასე ახასიათებდა: „კაცნი ხელოვანნი ხის მუშაკობითა“ (ვახუშტი, 1941: 134-142).

განსაკუთრებით სახელგანთქმულნი იყვნენ ლაზი ოს-

ტატები, რომლებიც სხვადასხვა კუთხეში მუშაობდნენ. მათი ხელობის კვალი ვლინდება აჭარისა და მაჭახელის ხეობის ხის საცხოვრისის ჩამოყალიბებაში. ლაზი ოსტატების კვალი განსაკუთრებით კარგად ჩანს ხის მოხვენა-მოჩუქურთმების ხელოვნებაში.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს საცხოვრებელმა ნაგებობებმა განვითარების რამდენიმე ეტაპი გაიარა. შესაძლოა გამოიყოს განსაზღვრული ტიპები, რომელთა ჩამოყალიბება განაპირობა, ერთი მხრივ, გეოგრაფიულმა მდებარეობამ და კლიმატმა, ხოლო, მეორე მხრივ, სოციალურ-ეკონომიკურმა პირობებმა და დროთა განმავლობაში ხუროთმოძღვრების ტრადიციებში მომხდარმა ცვლილებებმა.

როგორც ირკვევა, საცხოვრებელ ნაგებობათა ერთ-ერთ ადრეულ ტიპს წარმოადგენდა ერთსართულიანი, ძელებით ნაგები ჯარგვალი, ე.წ. „ზირთული ჯარგვალი“, რომლის საფუძველზეც უნდა განვითარებულიყო „ზედშედგმული“ ანუ ორსართულიანი ჯარგვალი. აღნიშნული ტიპის საცხოვრებელი ნაგებობანი ამჟამად მხოლოდ საზაფხულო საძოვრებზე, იაილეებზე ფიქსირდება, სადაც მემთევრის - საქონლის მომვლელისათვის სეზონური სამყოფელის ფუნქციას ასრულებს.

ორსართულიანი ჯარგვალის განვითარების შემდეგ, საცხოვრებლის მომდევნო ეტაპს წარმოადგენს აჭარული ხის სახლი - ფიცრული ნაგებობა, რომელიც მიჩნეულია ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და კონკრეტულად, ხის ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშად (კახიძე, 1954: 45)

აჭარის ზღვისპირა და მთიან რეგიონებში ტრადიციულ საცხოვრებელ ნაგებობათა ტიპები ერთმანეთისგან მეტ-ნაკლებად განსხვავებულია, რაც მთლიანობაში რეგიონის ხუროთმოძღვრების მრავალფეროვნებას განაპირობებს. იმავეს ვერ ვიტყვით შავშეთ-იმერხევის შესახებ, სადაც საცხოვრისი ძირითადად ერთგვაროვანია. იქ გავრცელებული საცხოვრებელი ნაგებობის ტიპს წარმოადგენს ვერტიკალურ ჭრილში შესრულებული, ორ ან სამსართულიანი (იშვიათად ოთხსართულიანი) ხის ანუ „შეშის სახლი“. იგი, გარკვეულწილად ჰგავს

მთიანი აჭარის ხის საცხოვრებელ ნაგებობებს.

გარდა აღნიშნული სახეობებისა, აჭარის ტერიტორიაზე, კერძოდ კი, ქვედა ზოლში გვხვდება ე. წ. ლაზური ტიპის სახლებიც, რომლის პირველი სართული მთლიანად ქვითკირისაა. ამ სახის სახლებიდან ტიპიურია რიყის სხვადასხვა ფერის ქვისგან განყობილი შენობა ხის კონსტრუქციასთან კომბინირებით, რაც ფახვერკიანი ანუ ჩალანგარიანი (კვირკველია, 2007), იგივე „ტოლმიანი“ ნაგებობის სახელით არის ცნობილი. ამ ტიპის ნაგებობა იმერხევში არ გვხვდება. სამაგიეროდ, კლარჯეთიდან ბორჩხასკენ, ლაზების სოფლების სიახლოვეს და თვით ბორჩხას მიდამოებში თანდათან ხშირდება. ასეთი საცხოვრებელი სახლი სოფელ მირვეთიდან (ხელვაჩაურის რაიონი) გადმოტანილია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გ. ჩიტაიას სახელობის ეთნოგრაფიულ მუზეუმში.

ფახვერკი ანუ ე.წ. „ტოლმიანი“ კედლების კონსტრუქცია წარმოადგენს დგარულ სისტემას, რომელშიც ჩასმულია ოთხკუთხოვანი, მცირე კვეთის რიკულები. მათი მეშვეობით მიიღება კვადრატული ხარიხები, ხოლო ამ უკანასკნელში კირის ხსნარით ჩამაგრებულია სხვადასხვა ფერის ქვები. შიგნიდან კედლები შეფიცრულია (ეთნოგრაფიული მუზეუმის საინვენტარო დავთარი, ექსპონატ-ნაგებობის საინვენტარო ნომერი 7587). კედლის ასეთი კარკასი ნაგებობას მდგრადობას ანიჭებს და მასვე გადაეცემა კედლის წონა და ქარის დატვირთვა (კვირკველია, 2007: 244)

აჭარის ზღვისპირა რეგიონში და გარდამავალ ზოლშიც უფრო ინტენსიურია ქვისა და ხის მასალის კომბინირების გზით მიღებული საცხოვრისის ტიპის გავრცელება. ასეთი ნაგებობანი კლარჯეთის მხარეში გაცილებით იშვიათად გვხვდება, განსაკუთრებით, შავშეთ-იმერხევის ძველ საცხოვრისებში, ტაოში კი უფრო გავრცელებულია. ეთნოგრაფიულ მუზეუმში ასეთი ნაგებობანი გადმოტანილია დიდაჭარიდან (ხულოს რაიონი) და კირნათიდან (ხელვაჩაურის რაიონი).

საცხოვრებელი ნაგებობების მშენებლობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ძველთაგანვე რწმენა-წარმოდგენებთ-

ან იყო დაკავშირებული. ეს განსაკუთრებით შეეხება სამშენ-ებლოდ საჭირო ხის მასალის მოპოვებისა და დამუშავების პროცესს. აჭარისა და შავშეთ-იმერხევის ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით დასტურდება, რომ სამშენებლოდ განკუთვნილ ხეს შემოდგომაზე ან ზამთარში ჭრიდნენ, რადგან ხალხური დაკვირვების თანახმად, ხე ყველაზე მშრალი სწორედ ამ პერიოდშია. იმერხეველი ოსტატის (ანუ როგორც იქ უწოდებენ, უსტას) ინფორმაციით „ხეს ერთი წლის მალე (ადრე) მოჭრიან, ქერქ აართმევენ, გული დარჩება. ის გული რო გახმება, არ დალპება მალე, არც დაჩიჩავს იმას... არ ირკილება და დიდხანს ძლებს“ (შოშიტაშვილი, პაპიაშვილი, 2007). იმერხევეში ჩანერილი მასალიდან ჩანს, რომ აღნიშნულ ტრადიციას ამჟამად ძველებურად აღარ იცავენ. ერთ-ერთი ინფორმატორის ცნობით, „ჩვენები მთვარეს აღარ მოსზებნიან“.

მოჭრილი და გამომშრალი ხის მასალა მშენებლობის ადგილზე ხარების მეშვეობით მიჰქონდათ. მორებს უღელზე საბელით აბამდნენ.

ხის ძელებს ჯერ ტომრულებად (თურქ. tomruk მორი, ჯირკი) ჭრიდნენ, შემდეგ კი სახერხ ხარისაზე ისკელეზე შეაგორებდნენ; ნითელ საღებავში ამოვლებული ლარით თანაბარი ზომის ნაჭდევებს ადებდნენ, რასაც „ლანძაით ჩელფის გაკეთება“ ერქვა აჭარასა და შავშეთ-იმერხევეში. შემდგომ კი მორს მომცრო ზომის გადანაჭრებად მორკვილოებად ხერხავდნენ.

ხის ნაგებობათა მშენებლობისთვის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ფართოდ გამოიყენებოდა ნაძვი, სოჭი, კატარი ანუ ფიჭვი (კავკასიური ფიჭვის სახეობა), ნაბლი, თელა, ცაცხვი, მუხა.

შავშეთ-იმერხევეში, ძირითადად, გვხვდება ნაძვის (ნაზვის), სოჭისა და კატარის სახლები. აჭარაში კი, ფიჭვის გვერდით, განსაკუთრებით შუა ზოლში, დიდი ინტენსივობით დასტურდება ნაბლის სახლები.

ხის ნაგებობათა ტრადიციული გადახურვის ხერხი იყო „ყავრით დაბურვა“. ამ მხრივ, აჭარისა და კლარჯეთის მხარე

რადიკალურად განსხვავდება სამცხე-ჯავახეთისაგან, სადაც გავრცელებული იყო მინური ტიპის გადახურვა (ჩიქოვანი, 1973: 119-128). საცხოვრებლის ტიპიც დიდად განსხვავდებოდა, - ერთგვირგვინიანი დარბაზოვნები ჭარბობდა და გადახურვაც ბრტყელი, ბანიანი იყო.

ყავრით გადახურვა ტრადიციული იყო როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს მთიანი და გარდამავალი რეგიონების სოფლებისთვის. ამჟამად სხვადასხვა კუთხიდან (სამეგრელო, აჭარა, აფხაზეთი, ჯავის რაიონი) გადმოტანილი ამგვარი ნაგებობანი დაცულია ეთნოგრაფიულ მუზეუმში.

ყავრის მასალად ზემო აჭარაში გამოიყენებოდა: ნაძვი, ფიჭვი და სოჭი, ხოლო ქვემო აჭარის კუთხეებში და მათ შორის მაჭახელას ხეობაში - ნაბლი, ნიფელი, ნაძვი და მუხა. განსაკუთრებული სიმტკიცით გამოირჩეოდა მუხის ყავარი, რომელიც 20 წელზე მეტხანს ძლებდა, თუმცა მას არაფრით ჩამოუვარდებოდა ნაბლისაგან გამოხდილი ყავარი.

ყავარს რამდენიმე ფენად აწყობდნენ. ზოგადად საქართველოს მასშტაბით ცნობილია ყავრის დაბურვა სამი ან ხუთი ფრთის ფენით. ეს უკანასკნელი გაცილებით საიმედოა, პირველი კი ეკონომიური. ყავრით დაბურვის ძველი ფორმა იყო ულურსმნოდ დანყობა. ზოგი მთხრობელი, ლურსმნის დეფიციტის პარალელურად, ამის მიზეზად მიიჩნევს ტენიან კლიმატს და შესაბამისად, რკინის სწრაფ კოროზიას. ტრადიციულად, ყავარს რიყის ქვებით ამაგრებდნენ, ხოლო ქვები რომ არ დაცურებულიყო, სახურავის ქანობის დახრის კუთხე მცირე გახლდათ, - 18-22 გრადუსი.

ყავრით დახურვის აღნიშნულ ხერხს „საქოლავი“ ერქვა და გავრცელებული იყო აჭარაში, კლარჯეთსა და ლაზეთში. (ადამია, 1956: 48). იმერხევის სოფლებში, განსაკუთრებით მის მთიან ნაწილში, დღესაც არის შემორჩენილი ასეთი გადახურვა. ძირითადად სამეურნეო ნაგებობებში, ხოლო განსაკუთრებით საბძელებზე, ე.წ. „ქორებზე“.

მოგვიანებით ყავრის დასამაგრებლად ლურსმნის გამოყენება დაიწყეს. ამჟამად კი ხის ნაგებობათა გადასახურავ მა-

საღად შავშეთ-იმერხევეში, როგორც ნესი, გამოიყენება საჯი - თუნუქის ფურცლები (შოშიტაშვილი, პაპიაშვილი, 2007). აჭარის სოფლებში ერთი პერიოდი ყავრის ადგილი დაიკავა კრამიტმა. მისი დამამზადებელი სახელოსნოები ყველა ხეობაში იყო. ბოლო წლებში კი თუნუქმა აქაც წამყვანი პოზიცია დაიკავა.

ხის საცხოვრებელი ნაგებობების ტრადიციული ტიპი, რომელიც საერთოა აჭარისა და შავშეთ-იმერხევის მხარისათვის, განსაზღვრული დანიშნულების მქონე, ვერტიკალურად განლაგებული ნანილებისგან შედგება. პირველ სართულზე განთავსებულია „ახორი“ ანუ გომური (თურქ. ahir - გომური; შდრ. ძვ. ქართულში ახორი დასტურდება თავლის მნიშვნელობით).

ახორის მოქცევა საცხოვრებელი ნაგებობის სისტემაში შედარებით ძველი ტრადიციაა, რაც შემდგომ ეტაპზე შეიცვალა მისი გაერთიანებით სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობებთან, განსაკუთრებით კი საბძელთან.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ საბძელი გამორჩევით ცალკე მდგომ სამეურნეო ნაგებობად გვხვდება შავშეთ-იმერხევეში, სადაც მას „ქორს“ უწოდებენ (შდრ. საბასთან ქორ არს სახლი, სახლთა ზედა დგმული, მაღალი; ძვ. ქართულში „ქორისქორი“ გვხვდება მრავალსართულიანის მნიშვნელობით; სვანურში კი ქორი სახლს აღნიშნავს).

იმერხეული ქორი, ძირითადად, ორსართულიანი ნაგებობაა, რომელიც ხის ბოძებს ან მინის ზედაპირს ეყრდნობა. აგებულია პორიზონტალურად დანყობილი ხის ძელებით. ზედა სართული წინა მხრიდან ღია ფარდულს წარმოადგენს. ქორი განკუთვნილია საქონლის ზამთრის საკვების - ჩალისა და თივის შესანახად. ამავე დანიშნულებისაა საბძელი აჭარაში, თუმცა ტერმინის წარმომავლობა მონმობს, რომ მისი თავდაპირველი ფუნქცია ბზის შენახვა უნდა ყოფილიყო. საბასთან სწორედ ასეა განმარტებული: „საბზეე სახლი“. ამ დანიშნულებით საბძელი გვხვდება ქართლ-კახეთშიც, სადაც სათივე კიდევ ცალკე ნაგებობა ყოფილა (ადამია, 1956: 62-63).

აჭარასა და შავშეთ-იმერხევეში ახორის იატაკი ხის ძელებითაა დაფენილი, რომელსაც ზღვას/ზღვეს/ზღუეს უწოდებენ.

შუა ადგილას გადის სიგრძის ღარი - სანარწყლაი, რომელსაც ბოლოზე აქვს სანათური. აქედან ჩომას გუბრე/პატივი გარეთ იყრება, შემდგომ კი სპეციალური მონყობილობით სახნავში, ე.წ. ნაფუზარში გააქვთ (მდრ. საბასთან, ნაფუზარი - ახლო სახნავი; აჭარულში - საკარმიდამო ნაკვეთი; იმერხეულში - სახლთან ახლოს მდებარე ყანა).

ახორში გამოყოფილია საქონლის საკვების დასაყრელი, გადატიხრული ადგილი - ბაგა და „salbovre“ „მცირე ხნის პირუტყვის სადგომად“ (ნ. შოშიტაშვილი, თ. პაპიაშვილი 2007). აჭარაში კი ახორი ხშირად ორი ნაწილისგან შედგება. მომცრო წვრილფეხა საქონლისთვისაა განკუთვნილი.

საინტერესო თავისებურებაა ისიც, რომ აჭარაში მინის ზედაპირსა და ახორს შორის არსებულ სივრცეს, რომელსაც „ხალხამს“ ეძახდნენ, სხვადასხვა დანიშნულებით გამოიყენებდნენ, მაგ.: წვიმიან ამინდში პირუტყვის თავშესაფრად ან იაილებზე წაუსვლელი საქონლის საზაფხულო სადგომად (აღამია, 1956: 39-45). იმერხევში კი სახლის ამ ნაწილს „საშეშურს“ უწოდებენ, სადაც ჩეხავენ და ინახავენ შეშას. მოგვიანებით, აჭარულ სახლსაც გაუჩნდა ღია აივნის მსგავსი საშეშე ფარდული, რომელსაც „ტალდას“ ანუ „კარაპანს“ უწოდებდნენ.

დროთა განმავლობაში, მეურნეობის სხვა დარგების განვითარებასთან ერთად, აჭარის ზღვისპირა ზოლში სახლის პირველმა სართულმა ფუნქცია შეიცვალა და იქ ახორის ნაცვლად მარანი განთავსდა. ბოლოს კი სამეურნეო ფუნქცია საერთოდ დაკარგა და ოჯახის ნიადაგ სადგომად იქცა, სადაც ძირითად დროს ატარებენ.

ხის საცხოვრებელი სახლის მეორე სართული აჭარასა და შავშეთ-იმერხევში სხვადასხვა დანიშნულების ოთახებისთვისაა განკუთვნილი. აჭარული სახლისთვის დამახასიათებელია სართულზე განლაგებული ოთახების ორ ნაწილად გაყოფა დერეფნის საშუალებით. აჭარულ სახლში დერეფნის აქეთ-იქით განლაგებულია: სასტუმრო - „მაიდან ოთახი“ ანუ „ოდა“, რომელსაც იმერხევში „სალონს“ უწოდებენ, მაჭახელაში - „მუსაფირების“ ანუ სტუმრების ოთახს. აჭარულ სახლში საკუთარი სახელი

ერქვა ცოლ-ქმრის ოთახს, რომელსაც „ჰარამოდას“ ან „შინე ოთახს“ უწოდებდნენ. ლაზური ტიპის სახლში კი ოჯახის უფროსი მამაკაცისა და ქალის სამყოფს „დიდი ოდას“ სახელით იცნობდნენ (მიქელაძე, 49-50). იმერხევში ოჯახის ნებისმიერი წევრის საძინებელს „ოდას“ ან „წინა ოთახს“ ეძახიან (შდრ. ძვ. ქართულში ოდა - ხის ან ქვის ბოძებზე დადგმული ფიცრული სახლია). მაჭახელას ხეობის სახლებში აუცილებლადაა ცალკე გამოყოფილი სტუმრის საძინებელი ოთახი. აჭარასა და შავშეთ-იმერხევში ხის საცხოვრებლის მეორე სართულზე მდებარეობს „მუთუალიც“ ანუ სამზარეულო. შესაძლოა, იყოს „შუა ოდაც“, საკუჭნაოს ფუნქციით, სადაც დგას პროდუქტის შესანახი ხის დიდი სკივრი „ხალამბარა“.

აჭარულ სახლში, იმერხეულისაგან განსხვავებით, გვხვდება სათავსის ტიპის ოთახი - „სარძიე“, სადაც ინახავენ და გადაამუშავებენ რძის პროდუქტს. ასეთი ტიპის სახლია ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დიდაჭარიდან გადმოტანილი, დემეტრაძეების საცხოვრისი, აგებული XIX საუკუნის მეორე ნახევარში (სუმბაძე, 1978: 26). ამ სახლში პირველი სართული მთლიანად ბოსელს („ტვარი“) უკავია, რომელიც შედგება ორი სადგომისაგან და დაახლოებით 30 სულ მსხვილფეხა პირუტყვს იტევს. მრავალფეროვანია მეორე სართულის ოთახების დანიშნულება და საერთოდ, ეს ნაგებობა მუზეუმში განთავსებულ ერთ-ერთ საუკეთესო საცხოვრისს წარმოადგენს.

აჭარული და იმერხეული სახლის ბოლო ნაწილი, ე.წ. თავანის ანუ სხვენის სართული, ჩვეულებრივ, გამოყენებულია საკვები პროდუქტების შესანახად. ამ სივრცეს აჭარასა და იმერხევში ბელეს უწოდებენ. საყურადღებოა, რომ ლაზური ტიპის სახლებს არ ახასიათებს თავანის სივრცის გამოყენება სამეურნეო დანიშნულებისათვის (აღამია, 1956: 39-45).

იმერხეულ შემის სახლს მეორე სართულზე აუცილებლად აქვს „ტანტრაბა“ ანუ აივანი, რომლის ხის რიკულებს „შალამფორს“ უწოდებენ. აივნის მოაჯირზე გადაჯვარედინებულ ლარტყებს იმერხევში ლათაის/ჩითას ეძახიან. ტანტრაბას აქვს გამონეული ნაწილი კოშკი/ქოშქი, სადაც

ჩადგმულია მომცრო ზომის სკამლოგინი - სექვი. აჭარულ და ლაზურ სახლებში „სექვეს“ სახელით ცნობილი ეს დეტალი - ხის სახლებში, კედლების გასწვრივ, მთელ სიგრძეზე ჩაყოლებული მოსასვენებელი, აუცილებელი ელემენტი იყო. ამჟამად სექვის არსებობის ტრადიცია მაჭახელას ხეობასა და ზოგადად აჭარაში საერთოდ მოშლილია.

დასასრულ, გვსურს აღვნიშნოთ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში სახლის მშენებლობასთან დაკავშირებული ერთი საერთო ტრადიციის შესახებაც, რომელიც დასტურდება აჭარის და შავშეთ-იმერხევის მასალის მიხედვით. მშენებლობის დასრულებისა და ახალი მოსახლის გაჩენის მაუწყებლად სახლის სახურავზე აღმართავდნენ წითელ ბაირალს, რომელსაც იმერხევში ხევდნენ იმდენ ნაწილად, რამდენმა ოსტატ-მაც/უსტამაც მიიღო მონაწილეობა სახლის მშენებლობაში. ბაირალების რაოდენობის მიხედვით განისაზღვრებოდა უსტას გამოცდილება და ოსტატობა. მაჭახელას მასალების მიხედვით კი წითელ ბაირალს ავი თვალის აცილების მიზნით გამოკიდებდნენ ხოლმე თავანის შეკვრისას, სახლის გადახურვის შემდეგ კი ჩამოხსნიდნენ.

განხილული მასალის საფუძველზე ნათლად ჩანს, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს საცხოვრებელ ტიპებს შორის შესაძლებელია გამოვყოთ ყველაზე ფართოდ გავრცელებული სახეობანი:

1. ე.წ. აჭარული და შავშურ-იმერხეული ვერტიკალურად განთავსებული ორ ან სამსართულიანი ხის სახლი;
2. კომბინირებული ტიპის, ე.წ. ლაზური სახლი, რომელიც მოგვიანებით გავრცელდა აჭარის ქვემო ნაწილში.

მამაპაპურ საცხოვრისთა გვერდით, რა თქმა უნდა, უხვადაა თანამედროვე ტიპის ნაგებობანიც. თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ ასეთი სახლების აგებისას, განსაკუთრებით შავშეთ-იმერხევში, ცალკეული დეტალების სახით მაინც ცდილობენ წარმოაჩინონ ტრადიციული ხის საცხოვრებლის იერსახე.

დამონმებული ლიტერატურა:

- ადამია, 1956 - ი. ადამია, ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრება, ტ. I თბილისი. 1956.
- ვახუშტი, 1944 ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი. 1944.
- კახიძე, 1954 - ნ. კახიძე, ხელოსნობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, თბილისი. 1954.
- კვიციანი, 2007 - თ. კვიციანი, რუსულ - ქართული ხუროთმოძღვრული განმარტებითი ლექსიკონი, თბილისი. 2007.
- სულხან-საბა, 1993 -- სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, თბილისი. 1993.
- სუმბაძე, 1978 - ლ. სუმბაძე, აჭარის ზონა ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრების და ყოფის მუზეუმში, ძეგლის მეგობარი, თბილისი. 1978.
- შოშიტაშვილი, პაპიაშვილი, 2007 — ნ. შოშიტაშვილი, თ. პაპიაშვილი, საველე მასალა, იმერხევი, თბილისი. 2007.
- ჩიქოვანი, 1973 - თ. ჩიქოვანი, მესხეთი, თბილისი. 1973.
- ჭიჭინაძე, 1913 - ზ. ჭიჭინაძე, მუსლიმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში, თბილისი. 1913.

Nodar Shoshitashvili, Tamar Papiashvili
Georgian National Museum
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Traditional Dwelling-house Examples in Southern-Western Georgia

Traditional Georgian wooden architecture has a long history of development. According to this it is very interesting to observe the contemporary situation of traditional Georgian wooden architecture in Achara, Tao-Klarjeti and Lazeti. Despite of the strong influence

of Turkish culture on it, there we can still find out the traditions of Georgian wooden architecture. Also, it is possible to pick out a few examples of the most spread types of wooden dwelling-houses.

In mountainous Achara and Klarjeti, concretely - in Shavshet-Imerkhevi is spread a wooden dwelling-house with two or three floors. It has a cattle-shed – **Akhori** on the first floor. On the second floor there are several rooms with different functions. We can see the same segmentation of living space in the wooden houses of mountainous Achara and Shavshet-Imerkhevi. The difference between them is that an Acharian house has a corridor which divides the rooms in two parts. Also, it has a store-house that is called **Sardzie**. The last floor - **T'avani** in wooden houses of mountainous Achara and Shavshet-Imerkhevi is used as a barn. We should mark that such peculiarity is not typical for dwelling-houses of Lazeti.

In the littoral part of Achara the most typical kind of wooden dwelling-house is a house that is done by a combination of wooden and stone building materials. It is called a **Fakhverkiani** or **Chalangariani** building, also, a **Lazuri** dwelling-house. There are no examples of existence of this kind of houses in Shavshet-Imerkhevi, but it is spread from Klarjeti towards Borchkha and in Lazeti. They also exist in T'ao.

The most popular building-material in the South-West part of Georgia were the coniferous trees: fir-tree, silver-fir, pine-tree; also, lime-tree and oak. For covering the house lath was traditionally used. The way of laying down the lath in several streaks and putting on it some stones instead of nails, was called **Saqolavi**. Nowadays tin plates are used instead of lath to cover the house.

In conclusion we can say that in Achara, T'ao-Klarjeti and Lazeti

there are two basic types of traditional Georgian wooden dwelling-houses: 1) Wooden house with two or three floors, that is presented in vertical section, is spread throughout mountainous Achara and Shavshet-Imerkhevi; 2) Combined house that is made by wooden and stone building-materials, known as Fakhvckiani or Chalangariani, Lazuri house.

ცაგერელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიური რიგი

ცაგერში მდებარეობს ქართული ხუროთმოძღვრების ძველი - ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი. იგი პირვანდელი სახით არ არის შემორჩენილი. თავდაპირველად, ტაძარი ოთხი სვეტით სამ ნავად დაყოფილ ბაზილიკას წარმოადგენდა. სამივე ნავი აფსიდებით იყო დასრულებული. ახლა შიგნით მხოლოდ საკურთხევლის აფსიდია შემორჩენილი, თუმცა გარედან სამივე ნახევარწრიული აფსიდი ჩანს. შესასვლელი დასავლეთი, სამხრეთი და ჩრდილოეთი მხრიდან აქვს. სამხრეთის კარს ძველი მოჩუქურთმებული ჩარჩო ამკობს. აღმოსავლეთით და დასავლეთით ეკლესიას სამ-სამი სარკმელი აქვს, ჩრდილოეთით და სამხრეთით ორ-ორი. კარების თავზე პატარა სარკმლებია გამოჭრილი. ტაძარს შემოვლებული აქვს გალავანი, რომლის გარეთ ეპისკოპოსის ორსართულიანი სასახლის ნაშთებია შემორჩენილი (თაყაიშვილი, 1991: 54-55).

1866-1871 წწ. სამეგრელოს სამთავრო ტახტის მემკვიდრის, ნიკოლოზ დავითის ძე დადიანისა და მისი დედის, ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანის თაოსნობით ტაძარი განაახლეს, რამაც მისი პირვანდელი სახე შეცვალა (თაყაიშვილი, 1991: 55).

ტაძარი შიგნით მოხატული ყოფილა ფრესკებით, რომელიც მისი რესტავრაციისას დაღუპულა. დ. ბაქრაძის ცნობით, რომელმაც ცაგერის ტაძარი 1867 წ. მოინახულა, საკურთხევლის მარჯვნივ ჯერ კიდევ იყო შემორჩენილი ფრესკა თამარ მეფისა და ლაშა-გიორგის გამოსახულებით (А. Бахрадзе 1873: 1095-1096).

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, „ცხენისწყლის აღმოსავლეთით არს ცაგერს ეკლესია დიდშენი, გუმბათიანი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ლეჩხუმისა და სუანეთისა. ამას ზეით არს მონას-

ტერი, ნოდებულო მაქსიმე აღმსარებელისა, და მუნ არს მაქსიმე აღმსარებელი დაფლული" (ვახუშტი, 1973: 749).

ცაგერის ეპისკოპოსი ცნობილია ცაგერელის სახელით. მის სამწყსოს შეადგენდა ლეჩხუმი და ქვემო სვანეთი; XIV-XVII საუკუნეებში ბალსზემო სვანეთიც (შემდგომში - თავისუფალი სვანეთი). ცაგერის საეპისკოპოსოში შედიოდა: თეკალის, ლაღამის, ლატალის, მაცხვარიშის, ჭაშლეთის - მაცხოვრის, ორბელის მთავარანგელოზისა და ღვთისმშობლის, ნაყურალეშის, ოყურეშის, ხვამლის, თაბორის, ჯახუნდერის, გონის, გუდულაშის, მცხეთის - ნმ. გიორგის, ფაყის ღვთისმშობლის, მახაშის მიქელ მთავარანგელოზის, დერჩის ნათლისმცემლის, გვესოს, ლაილაშის, ლაჯანას ეკლესიები; მონასტრები ლაბეჭინის მთავარანგელოზთა, ნამარნევის, საირმის უდაბნო, მაქსიმე აღმსარებლის, სადაც დაკრძალულია თვით დიდი საეკლესიო მოღვაწე (ეპისკოპოსი სტიფანე, 2008). როგორც ფიქრობენ, ცაგერელთა ერთ-ერთი რეზიდენცია გვესოში იყო (ბერძენიშვილი., 1983: 21). ცაგერის ეპარქია ცნობილი იყო კულტურულ-ლიტერატურული ტრადიციებით. აქ მოღვაწეობდნენ მნივნობარ-კალიგრაფები, მიმდინარეობდა წიგნების გადანერა და მორთვა-მოკაზმვა. საეპისკოპოსო კათედრალს მდიდარი წიგნთსაცავი ჰქონდა, საიდანაც არაერთმა ხელნაწერმა მოაღწია; წიგნთსაცავები ყოფილა საირმესა და ნამარნევიც (მენაბდე, 1962).

ცაგერის საეპისკოპოსოს ისტორია, ისევე როგორც ყველა ეპარქიის ისტორია, მჭიდროდ უკავშირდება ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებას, ამიტომ მის შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს. ეპარქიის ისტორიის კვლევისას მნიშვნელოვანია მღვდელმთავართა ქრონოლოგიური რიგის დადგენა. ცაგერელთა შესახებ ცნობები დაცულია ქართულ და უცხოურ წერილობით წყაროებში, თუმცა ეს ცნობები მწირია და ფრაგმენტული.

ცაგერის მიდამოებში ნმ. მაქსიმე აღმსარებლის განსასვენებლის არსებობა, საფიქრებელია, რომ კარგი პირობა იყო აქ ადრიდანვე საეპარქიო ცენტრის დაარსებისათვის, თუმცა ცაგერელთა შესახებ ცნობები მხოლოდ XI ს. დასაწყისიდან გვაქვს

(სილოგავა, 2004: 13).

პირველი ცაგერელი, რომელიც წყაროებში გვხვდება, ანტონ ეპისკოპოსია. იგი იხსენიება მისი შეკვეთით შექმნილი სკემონ საკვირველმოქმედის ვერცხლის ჭედური ხატის წარწერაში. ხატი ზემო სვანეთში, მესტიის სოფელ ლალამის მაცხოვრის ეკლესიაში ინახებოდა. ამჟამად, დაცულია ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში. ხატზე შესრულებული რელიეფური ასომთავრული წარწერა გვაუწყებს: „მე, გლახაკმან ანტონი ცაგერელმან, იშხანს ყოფასა ჩემსა, მხატვრული ადგილი ოჯერი ვნახე და ვაშენე და წმიდასა სკემონს შევწირე და ხატი ესე შევქმენ, ეკლესიასა მისსა დაუსვენე, სახსრად სულისა ჩემისა; ვინცა კნინი ნამსახურები ესე ჩემი შეცვალოს, წმიდაი სკემონ არსმცა განკითხვისასა, ამენ“ (თაყაიშვილი, 1991: 323; სილოგავა, 2004: 13).

ხატზე კიდევ ერთი, ისტორიული ცნობის შემცველი წარწერაა: „ქრისტე, შეინყალე ფილიპე ოქრომჭედელი, წმიდაო სკემონ, შეინყალე ანტონი“ (თაყაიშვილი, 1991: 324; სილოგავა, 2004: 13).

ამრიგად, ანტონ ცაგერელს იშხანში ყოფნისას, იშხანის მიდამოებში უპატრონოდ დარჩენილი („ოჯერი“) ადგილი მოუშენებია და წმ. სკემონ მესვეტის ეკლესიისათვის შეუწირავს; მისივე დაკვეთით ფილიპე ოქრომჭედელს წმ.სკემონ მესვეტის ხატი შეუქმნია, რომელიც ცაგერელს თავისი სულის საოხად იმავე ეკლესიისათვის შეუწირავს. საფიქრებელია, რომ წმ. სკემონ საკვირველმოქმედის ხატი იშხნის ეპარქიიდან სვანეთში სხვა მრავალ ჯვარ-ხატთან და ხელნაწერთან ერთად, ტაოში ოსმალთა ბატონობის დამყარების შემდეგ მოხვდა (სილოგავა, 2004: 14).

წმ. სკემონ მესვეტის ხატს გ. ჩუბინაშვილი XI ს. I მესამედით ათარილებდა. (ჩუბინაშვილი, 1931: 290; Чубинашвили, 1959: 55-59). ამ ხანის მოღვაწეა ეპისკოპოსი ანტონიც. თუმცა, როგორც ჩანს, იგი ცაგერის კათედრაზე XI ს. დასაწყისში მოღვაწეობდა. შემდეგში იგი იშხნელი ეპისკოპოსია, მოგვიანებით, მთავარეპისკოპოსი. მას იშხნის საკათედრო ტაძარში ფართო სააღმ-

შენებლო სამუშაოები ჩაუტარებია, რასაც ტაძრის კედლებზე ამოკვეთილი წარწერები მოწმობენ. საფიქრებელია, რომ 1032-1033 წწ. ანტონ იშხნელი გარდაიცვალა, რადგან 1033 წ. იშხნის კათედრაზე სხვა ეპისკოპოსი ჩანს (სილოგავა, 2004: 14).

ამის შემდეგ დიდი ხნის მანძილზე ცაგერელთა შესახებ არაფერი ვიცით. ერთ-ერთი ცაგერელი მოწმედ იხსენიება თულასძეთა სასისხლო სიგელში (1446 წ.), თუმცა, სამწუხაროდ მისი სახელი დაფიქსირებული არ არის (თაყაიშვილი, 1909: 13-14).

XVI ს. შუა ხანებში, დაახლოებით 1543-1549 წწ. შორის, იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის (1510-1565) ინიციატივით მოწვეულ იქნა დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კრება ზნეობის დაქვეითებისა და საეკლესიო წეს-ჩვეულებების დარღვევების გამო ზომების მისაღებად. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, „... უამთა ამათ შინა ... იქმნა განტყევა ცოლთა, კლვა კაცთა და იღუმალ ტყვის ყიდვა და უჯერონი სჯულსა ზედა მრავალნი იმერეთსა შინა“ (ვახუშტი, 1973: 824).

საეკლესიო კრებას ესწრებოდნენ აფხაზეთის კათალიკოსი ევდემონ I ჩხეტიძე (1543-1578) და „ყოველნი ეპისკოპოზნი იმერეთ-ოდიშისანი“, მათ შორის, კოზმან ცაგერელი (ვახუშტი, 1973: 824). საეკლესიო კრებამ მკაცრად იმსჯელა აღნიშნულ საკითხებზე, ჯეროვანი შეფასება მისცა მათ და საეკლესიო და ზნეობრივი ნორმების დასაცავად შეიმუშავა „სამართალი კათალიკოსთა“ (დოლიძე, 1963: 393-397).

ამრიგად, კოზმან ცაგერელი XVI ს. შუა ხანების მოღვაწეა.

ცაგერის კათედრაზე მოღვაწეობდა სვიმონი (აბაშიძე), რომელმაც ზარი შესწირა ლატალის მაცხოვრის ეკლესიას. ზარზე შესრულებული მხედრული წარწერა გვაუწყებს: „ქ. შემოვსწირე ზარი ესე მაცხოვარსა ლატალისასა მე, აბაშიძემან, ცაგერელმან მამათმთავარმან სუმეონ სულისა ჩემისა საოჯად“ (სილოგავა, 1988: 454). წარწერის ადრინდელი პუბლიკაციები დ. ბაქრაძეს, პ. კარბელაშვილსა და ე. თაყაიშვილს ეკუთვნით (Ишкравაც, 1864: 80; კარბელაშვილი, 1904: 163). პ. კარბელაშვილი მის მოღვაწეობას ცაგერის კათედრაზე 1676-1709 წლებით ათარიღებ-

და, თუმცა სათანადო არგუმენტები არ მოჰყავდა.

სოფ. ოყურემის წმ. გიორგის ეკლესიის წმ. გიორგის ხატზე მ. ბროსეს ამოუკითხავს წარწერა: „წმიდაო გიორგი შეიწყალე ბასილი ცაგერელი“ (Rapports IX.: 27; თაყაიშვილი, 1991: 76). შემდეგ ეს ხატი გაიძარცვა და წარწერაც დაიკარგა.

„წმიდათა მარტილობანის“ XI ს. ხელნაწერის გვიანდელ მხედრულ მინაწერში, რომელიც შეცდომებითაა შესრულებული, ცაგერელი ანტონი (ქავთარაძე) მოიხსენიება: „ქ. ღმერთო და წმიდანო მონამენო და რაც ამა წიგნშიდანა წმიდანი ენეროსა მიასაო მადლო, შეიწყალე ამა სოფელსა კარგად ყოფითა და საუკუნოსა ცხოვებითა ქავთარაძე ცაგერელი ანატონე სული. ყოლანწმიდაო ღვთისა მშობელო, რაცა შენდობა ანატონესი ენეროს, ნუ მოუშლი ნუცა ამა სოფელსა, ნუცა საუკუნოსა, სული მისი, ვითარცა წამიდათა მონამეთა, ეგრეთავე შეიწყალე ღმერთო, ვინაცა შენადობა ბრძანოთა, თქვენაცა შეგნადოსა ღმერთმანა. ამინა უფალო“ (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, II-1708; ხელნაწერთა აღწერილობა 1950: 139). სამწუხაროდ, სვიმონ (აბაშიძე), ბასილი, ანტონ II (ქავთარაძე) ცაგერლების მოღვაწეობის პერიოდისა და ქრონოლოგიური რიგის განსაზღვრა ჯერ-ჯერობით ვერ ხერხდება.

როგორც ჩანს, წმ. სემეონ საკვირველმოქმედის ხატთან ერთად ტაოდან ცაგერში მოხვდა იშხანის ტაძრის საწინამძღვრო ჯვარიც (973 წ.). იშხანის ჯვარი XVII ს. I მესამედში იმერეთის მეფის გიორგი III-ის (1605-1639) ბრძანებით ცაგერში შეუკეთებიათ. ამაზე გვაუწყებს ჯვარზე გვიან გაკეთებული წარწერა: „ჩვენ მეფეთ მეფემან პატრონმან გიორგი მეორედ გაკეთეთ ჯვარი ესე წარსამართებელად მეფობისა ჩუენისათვის და ცოდვათა ჩუენთა შესანდობელად ამინ“. ჯვრის მეორე მხარეს ამ დროს მიმაგრებულ ფირფიტაზე ასეთი წარწერაა: „სერაპიონ ცაგერელსა აბაშიძესა შეუნდოს ღმერთმან, ამინ. ნიკოლოზ ცაგერელსა კუჭაიძესა შეუნდოს ღმერთმან, ამინ“ (ჩუბინაშვილი, 1931: 298-299; Чубиниашвили, 1959: 57). ცაგერელი სერაპიონი (აბაშიძე) მოხსენიებულია აგრეთვე 1610 წლით დათარიღებულ საბუთებში, რომელიც იმერეთის მეფის გიორგი

III-ის (1605-1639) მიერ არის გაცემული (Κακαβαλας, 1967: 81). ამდენად, სერაპიონ ცაგერელი XVII ს. დასაწყისის მოღვაწეა.

საფიქრებელია, რომ სერაპიონ ცაგერელის შემდეგ ცაგერის კათედრაზე მოღვაწეობდა ნიკოლოზი (კუჭაიძე), რომელიც მოხსენიებულია იშხანის ჯვარზე (973 წ.) გვიან მიმაგრებულ ფირფიტაზე შესრულებულ წარწერაში. ამდენად, მისი მოღვაწეობა ცაგერის კათედრაზე, პირობითად, XVII ს. II მეოთხედით შეიძლება დავათარილოთ.

XVII ს. 50-70-იან წლებში ცაგერის კათედრაზე მოღვაწეობდა გაბრიელ I (ჩიქვანი, ჩიქოვანი). იგი იმერეთის მეფის ალექსანდრე III-ისა და (1639-1660) და დედოფალ ნესტან-დარეჯანის მიერ იყო დანიშნული ცაგერის ეპისკოპოსად (კაკაბაძე, I. 1921: 55). პირველად ცაგერელად 1651 წელს იხსენიება - ალექსანდრე III-ის ფიცის წიგნს რუსეთის ხელმწიფისადმი, იმერეთის სამეფოს თვალსაჩინო პირებთან და მღვდელმთავრებთან ერთად გაბრიელ ცაგერელიც აწერს ხელს (ცინცაძე, 1969: 173-175).

თავისი ჭკუითა და მოხერხებულობით გაბრიელ ცაგერელმა იმას მიაღწია, რომ ოდიშის მთავრის ვამეყ III დადიანის (1657-1661) უპირველესი მრჩეველი - ვეზირი გახდა (იორდანიშვილი, 1935: 67). მან აქტიური მონაწილეობა მიიღო ოდიშის მხარეზე იმ ბატალიებში, რომელიც იმერეთის მეფის ალექსანდრე III-ის გარდაცვალების (1660 წ.) შემდეგ გათამაშდა. ვამეყ III დადიანსა და შაჰნავაზს შორის საბოლოო განხეთქილების შემდეგ, ქართლის მეფემ 1661 წელს დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობისას ქუთაისის ციხეში ტყვედ ჩაიგდო გაბრიელ ცაგერელი და შულავერში გადაასახლა. როგორც ჩანს, მეფეს ამით სურდა, მისი ინტრიგებისაგან ახალგაზრდა მთავარი ლევან III დადიანი გადაერჩინა. მაგრამ, გაბრიელ ჩიქვანი მალე გამოიქცა შულავერიდან და ცაგერლობა დაიბრუნა. მან ოდიშის ახალი მთავრის ლევან III დადიანის ნდობაც მოიპოვა, რომელმაც ჭყონდიდის კათედრა და ვეზირობა უბოძა: (ვახუშტი, 1973: 842). გაბრიელ ჩიქვანი ჭყონდიდელად პირველად 1665 წელს იხსენიება იმერეთის მეფის ბაგრატ IV-ის წყალობის წიგნში ხოსია ჯაფარიძისადმი (ბურჯანაძე, 1959: 36). იგი, როგორც

ჩანს, გარკვეული ხნის მანძილზე ერთდროულად განაგებდა ჭყონდიდისა და ცაგერის კათედრებს. გორდის ეკლესიის ვერცხლის ფეშხუმის წარწერაში (1666 წ.) იხსენიება „ჭყონდიდელ-ცაგერელი ჩიქვანი“, (ბოჭორიძე, 1995: 17), რომელიც სწორედ გაბრიელ ჩიქვანია. ასევე ჭყონდიდელ-ცაგერელის პატივით მოიხსენიება იგი ლევან III დადიანის მიერ დავით ნემსაძის კათოლიკოსად დამტკიცების ნიგნში (1673 წ.) (დოლიძე, 1977: 677-678). ლევან III დადიანის წყალობის ნიგნში ბიჭვინთის ღვთისმშობლისადმი (1675 წ.), გაბრიელი ისევ ჭყონდიდელ-ცაგერელის ხარისხით მოიხსენიება (ქორდანი, 1897: 489-490). მოგვიანებით, 1675 წლიდან, იგი ბედიის ტახტსაც დაეუფლა. ერთ უთარილო საბუთში, რომელიც 1675 წლის მერე უნდა იყოს შედგენილი, (ტულუში, 1988: 228) იგი ბედიელის ტიტულითაც მოიხსენიება („ჭყონდიდელ-ცაგერელ-ბედიელის გაბრიელ ჩიქვანის საბუთი ცაგერის ტაძრის გლეხის ამოყვანის შესახებ“) (კაკაბაძე, I. 1921: 78-79).

მაკარი ანტიოქიელის ცნობით, რომელიც 1664-1666 წლებში იმყოფებოდა ოდიშში, არაეკლესიური საქციელისათვის მას ცაგერელი განუკვეთია (მარგველაშვილი, 1982: 97). ქრონოლოგიურად ეს ცნობა გაბრიელ ჩიქვანის ცაგერის კათედრაზე მოღვაწეობის ხანას შეესაბამება, მაგრამ დოკუმენტური წყაროებით არ დასტურდება.

გაბრიელ I ცაგერელის მიერ არის აგებული ნაყურალეშის ნმ. გიორგის ეკლესია (ე. თაყაიშვილი, 1991: 73). ცაგერის ღვთისმშობელს, ოყურეშისა და ხვამლის ნმ. გიორგის ეკლესიებს 1656 წ. ახლო ხანებში ყმა-გლეხები და მამულები შესწირა. 1656 წ. ცაგერელმა მთავარეპისკოპოსმა გაბრიელმა გიორგი გელოვანისაგან უსახელოში იყიდა გლეხი პაატა გოლეთიანი და ცაგერის ეკლესიას შესწირა (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, Qd-9085 ვ.).

გელოვანს ცაგერის ეკლესიისათვის ყმები ნაურთმევია: ნინია გოლეთიანი, კაცია, გიორგი და თათია ფოჩიანები, კაცია და ნინოლა მეშველიანები თავიანთი მამულებით; აგრეთვე სამი კომლი: კაცია და გიორგი ლაკოხელიანები, კაცია და გო-

ნიერ მუცხვატილაძეები, გონიერ შკვიბლიანი და მისი ძმა, გიორგი ყრუაშვილი. ეს ყმები ალექსანდრე მეფეს ღალატის გამო გელოვანისთვის ჩამოურთმევია და ცაგერის ტაძრისთვის დაუბრუნებია (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, Qd-9085ვ).

კიდევ ერთი საბუთის (დაახლ. 1658-1660 წწ.) მიხედვით, ცაგერელმა მამამთავარმა გაბრიელმა გელოვანისაგან „იშოვა“ ამბროლიანი მათვალი და ცაგერის ღმრთისმშობელს შესწირა (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, Qd-9085ე).

დაახლოებით 1660 წ. საბუთის ცნობით, ცაგერელმა გაბრიელ ჩიქოვანმა გელოვანისაგან იყიდა ჩხუტელს სამაყმანიანო (?) პარტახტი და ცაგერის ღმრთისმშობელსა და ხვამლის წმინდა გიორგის შესწირა (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, Qd-9085წ).

ამასთან, გაბრიელ ჩიქვანი ცნობილია იმით, რომ საეკლესიო მიწები მიიტაცა და საგვარეულო საკუთრებად აქცია, რამაც ჩიქვანთა ეს სახლი გააძლიერა (ხორავა. 2001: 7). გაბრიელ I-ის შემდეგ ცაგერლობა, ძირითადად, ჩიქვანთა ამ სახლის (შემდეგში - დადიანები) ხელშია.

XVII ს. 80-იან წლებში ცაგერის კათედრაზე გაბრიელ I ცაგერელის ძმა სვიმონი მოღვაწეობს. სოფ. ნაყურალეშის წმ. გიორგის ეკლესიაში, რომელიც XVII საუკუნეშია აგებული ჩიქვანების მიერ, კედლებზე გამოსახულია ჩიქვანთა სახლობა. ჩრდილოეთის კედელზე, ქვემო რიგში, ოთხი სურათია. მარჯვნივ ორი მღვდელმთავარია, ერთი მოხუცი, გრძელი თეთრი წვერით და ეკლესიის გეგმით ხელში; მეორე - ახალგაზრდა. წარწერები მხედრულია. „ქ. ქრისტიანე და ღვთის მოყუარე საყდრისა ამის აღმაშენებელი ჭყონდიდელი ჩიქვანი გაბრიელ“. მეორეზე: „ცაგერელი ჩიქვანი სვიმონ“ (თაყაიშვილი, 1991: 82). როგორც ე. თაყაიშვილი ფიქრობდა, ამ სურათებზე წარმოდგენილი ხუთი ჩიქვანი, მათ შორის ჭყონდიდელი და ცაგერელი ძმები უნდა იყვნენ (თაყაიშვილი, 1991: 82).

XVII-XVIII სს. მიჯნაზე ცაგერის კათედრას გაბრიელ II (გიორგი IV დადიანის ძე) განაგებს. 1701 წლიდან ის ჭყონდიდელ-ცაგერელია. გიორგი დადიან-ლიპარტიანის 1701 წლის „შენიშნულობის წიგნში ცაგერის ტაძრისადმი“ იგი ჭყონდიდელ-

ცაგერელი ეპისკოპოსის ხარისხით იხსენიება (კაკაბაძე, I. 1921: 86). 1706 წლის 23 მაისის „შენიშნულობის წიგნში გიორგი დადიანისა დოდოს მონასტერს“ იგი მხოლოდ ჭყონდიდელის ხარისხით მოიხსენიება (კაკაბაძე, I. 1921: 86; ბურჯანაძე, 1959: 154). 1706-1714 წლებში ის ჭყონდიდელია. ამდენად, იგი ცაგერის კათედრას XVII ს. მიწურულიდან 1706 წლამდე განაგებდა.

შემდეგი ცაგერელია გაბრიელ III, ოდიშის მთავრის ბეჟან დადიანის (1714-1728) ძე. იგი თავდაპირველად გენათელი ყოფილა (კაკაბაძე, II. 1921: 5). დაახლოებით 1716-1730 წწ. ახლო ხანების ერთ საბუთში იგი ცაგერელ-გენათელის ხარისხით იხსენიება (კაკაბაძე, I. 1921: 115). 1738-1760 წწ. იგი ჭყონდიდელი ეპისკოპოსია (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, დ - 6117; ტულუში, 1988: 230; კაკაბაძე, II. 1921: 15; თაყაიშვილი, 1913-1914: 91-92). დაახლოებით 1755 წლიდან მიტროპოლიტია. 1759 წელს მონაწილეობდა დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კრებაში. როგორც ჩანს, 1760 წ. გაბრიელ III გარდაიცვალა (ტულუში, 1988: 230).

გაბრიელ III-ის შემდეგ ცაგერის კათედრას მისი უმცროსი ძმა გრიგოლი განაგებდა. იგი პირველად ცაგერელ მიტროპოლიტად 1755 წელს იხსენიება იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის (1752-1784) სიგელში გელათის ტაძრისადმი (კაკაბაძე, II. 1921: 5).

1759 წელს მონაწილეობდა დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო კრებაში (ჟორდანიას, 1967: 261-262). მისი დაკვეთით ნიკოლოზ ჩხატარაძეს გადაუწერია „თვენი“ (ხელნაწერთა აღწერილობა. 1955: 15). უფროსი ძმის, ჭყონდიდელი მიტროპოლიტის გაბრიელის გარდაცვალების შემდეგ, 1760 წელს ჭყონდიდის ტახტი დაიკავა (ტულუში, 1988: 230).

1761 წელს ცაგერელად ოდიშის მთავრის ოტია დადიანის (1728-1758) ძე ანტონი ეკურთხა. იგი 1730 წელს დაიბადა. უმაღლესი საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიური განათლება, როგორც თვითონ წერს „წვრთილებაჲ ხედვათა შინა ფილოსოფოსობითა“, თბილისსა და თელავში მიუღია. ეწეოდა მნიგნობრულ მოღვაწეობას. ძმის, ოდიშის მთავრის კაცია II დადიანის (1758-1788) ბრძანებით ანტონ ცაგერელს ფილიპე ყაითმაზაშვილ-

თან ერთად სომხურიდან უთარგმნია ანტონი კოვიდი ლევმო-აკელის „ლოლიკა“; მასვე გადმოუკეთებია სომხურიდან „ნიგნი ქეშმარიტებითისა ღმრთისმეტყუელებისა“. 1777-1789 წწ. იგი ჭყონდიდელია. გარდაიცვალა 1815 წელს, დაკრძალულია ნახარებავოს ეკლესიაში (ხორავა, 2001: 43). იგი იყო დიდი საეკლესიო მოღვაწე, მწიგნობარი, მჭევრმეტყველი. ავტორია ზნეობრივ-დოგმატური ხასიათის ქადაგებებისა (ანტონ ჭყონდიდელის ქადაგებანი, 1898; ანტონ ჭყონდიდელის ქადაგებანი, 1997).

1777 წლიდან ცაგერის კათედრაზე მიტროპოლიტი სოფრომი (ლოლობერიძე) მოღვაწეობს (კაკაბაძე, II. 1921: 176-177; С. Какабадзе, 1967: 113-114). მანამდე, 1766-1771 წლებში, იგი ცაიშელი ყოფილა (კალანდია, 2004: 47-48). (მისი დაკვეთით იშხანის ჯვარი კვერთხზე დაუმაგრებიათ, რაზეც შესაბამისი წარწერა გვაუწყებს: „ქ. ამ ჯვარის მადლო შეენიე სოფრომს ცაგერელ მიტროპოლიტს“ (ჩუბინაშვილი, 1931: 298; I. II. Чубинанивили, 1959: 58). მასვე აუგია ცაგერის ეკლესიის კანკელი 1786 წელს. ამის თაობაზე გვაუწყებს კანკელზე გაკეთებული მხედრული წარწერა: „ეჰა შენ ცათა უმაღლესო სერაბიმთა და ქერაბინთა უაღმატებულესო, უწმინდესო დედოფალო ცაგერის ღვთისმშობელო, მე ცვა-ფარვათა შენთა მონდობილმან, სასოებისა ჩემისა შენ ზედა დამდებმან ფრიად ცოდვილმან ყოვლად სამღუდელომ ცაგერელ მიტროპოლიტმან სოფრომ, გიძღვნე მცირე ესე მწვლილი შესანირავი გაგიკეთებინე კანკელი ცოდვილისა სულისა ჩემისა საოხად და ხელმწიფისა ჩვენისა დადიანის კაციასა, დედოფლის ანნას სადღეგრძელოდ, ძეთა და ასულთა მისთა აღსაზრდელად. ვინ ნახოთ, ღვთის სიყვარული-სათვის, შენდობას ბრძანებდეთ ჩვენთვის“ (თაყაიშვილი, 1991: 55-56). მიტროპოლიტი სოფრომი ცაგერის კათედრაზე 1792 წლამდე მოღვაწეობდა (Акты..., т. II, 1868: 507; Акты..., т. VI, ч. II. 1875: 814). მართალია, 1790 წლით დათარიღებულ ერთ საბუთში სხვებთან ერთად მონშეებად იხსენიებიან ჭყონდიდელი მიტროპოლიტი ბესარიონი და ცაგერელი მიტროპოლიტი ბესარიონი (Акты..., т. VI, ч. II: 813) თუმცა, აქ ცაგერელი ბესარიონის მოხსენიება შეცდომა უნდა იყოს.

1792 წელს ცაგერელად კაცია II დადიანის ძე იოანე ეკურთხა. იმავე წელს ოდიშის მთავრის გრიგოლ დადიანის (1788-1792, 1796-1804) ტახტიდან გადაყენებისა და მისი ძმის მანუჩარ დადიანის (1792-1796) გამთავრების შემდეგ იოანე ჭყონდიდის კათედრა დაიკავა (M. Brosset: 648).

საფიქრებელია, რომ 1792-1796 წლებში ცაგერის კათედრას მიტროპოლიტი ბესარიონი (კაცია II დადიანის ძე) განაგებდა, რომელიც მანამდე ჭყონდიდელი იყო. ოდიშის სამთავრო ტახტზე გრიგოლ დადიანის დაბრუნების შემდეგ, 1796 წლიდან ცაგერის კათედრას იოანე დაუბრუნდა და 1804 წლამდე ის კვლავ ცაგერელია (C. Какабадзе, 1967: 123). ამ წლიდან იოანე ცაგერელი უკვე მიტროპოლიტია.

ცაგერის ეპარქიაში გაატარა ცხოვრების უკანასკნელი წლები თურქების მიერ ქვემო გურიის მიტაცების შემდეგ იქიდან დევნილმა იოანე ხინონმინდელმა. შემოქმედის არქიმანდრიტ არსენის მიერ 1828 წელს რუსეთის სინოდისადმი წარდგენილ მოხსენებაში ნათქვამია, რომ გურიიდან წამოსული იოანე ხინონმინდელი იმერეთში გადავიდა, სადაც მისთვის ხონის მონასტერი მიუციათ, შემდეგ მისი თხოვნით სამეგრელოს მთავარს ის ცაგერში გადაუყვანია, სადაც გარდაცვლილა კიდევ (ქართველიშვილი, 2006: 40). იოანე ხინონმინდელი 1795 წელს ხონში ჩანს, ამის შემდეგ გადადის ის ცაგერში. როგორც ჩანს, იგი 1795-1798 წლებს შორის ცაგერში გარდაიცვალა. 1798 წელს იოანე ცაგერელ მიტროპოლიტს საკათედრო ტაძრისათვის შეუწირავს იოანე ოქროპირის, ბასილი დიდისა და გრიგოლ ღვთისმეტყველის ჟამისწირვის ხელნაწერი. მას ბოლოში ერთვოდა წირვაზე მოსახსენებელ პირთა სია, სადაც გარდაცვლილ სამღვდელოთა შორის იოანე ხინონმინდელიც იხსენიება (ქართველიშვილი, 2006: 39-40).

1804-1809 წლებში ცაგერის კათედრაზე გიორგი კაცია II დადიანის ძე ჩანს (Акты..., т. II: 489; C. Какабадзе, 1967: 184). 1809 წლიდან ცაგერის კათედრას კვლავ იოანე მიტროპოლიტი (კაცია II დადიანის ძე) განაგებს. მისი დაკვეთით, 1811 წელს გადაუწერიათ „კონდაკი“, რომლის ანდერძში ნათქვამია: „აღ-

ვანერინე კონდაკი ესე ცაგერელ მიტროპოლიტმან იოანემ, ძემან დადიანისა კაცისამან..." (ხელნაწერთა აღწერილობა, 1957: 84). 1823 წელს იგი აფხაზეთში იმყოფებოდა, აკურთხა ლიხნის ღვთისმშობლის ეკლესია და იქვე მცხოვრები აფხაზე-ბიც მონათლა. 1823 წლის 8 დეკემბერს მიტროპოლიტი იოანე გარდაიცვალა. დაკრძალულია ცაგერის ღვთისმშობლის ტაძარში(თაყაიშვილი, 1991.: 66).

სამეგრელოს მთავარს ლევან V დადიანს (1805-1846) სურდა ცაგერელად იღუმენი ანტონი (დადიანი) ეკურთხებინა, (Акты..., т.VI, ч.I. 1874: 635). თუმცა რუსეთის ხელისუფლებამ სხვანაირად ისურვა, ეგ ზარქოსმა ცაგერის ეპარქია გააუქმა და ჭყონდიდის ეპარქიას შეუერთა. ამ დროს ცაგერის ეპარქიაში 70-მდე ეკლესია და ერთი მონასტერი - საირმის უდაბნო ირიცხებოდა (Епископ Кирион, 1901: 74).

ამრიგად, ცაგერელთა ქრონოლოგიური რიგი ასეთი სახით წარმოგვიდგება:

1. ანტონ I - XI ს. დასაწყისი
2. უცნობი ცაგერელი - XV ს. შუა ხანები
3. კოზმანი - XVI ს. შუა ხანები
4. სვიმონ I (აბაშიძე)
5. ბასილი
6. ანტონ II (ქავთარაძე)
7. სერაპიონი (აბაშიძე) - XVII ს. დასაწყისი
8. ნიკოლოზი (კუჭაიძე) - XVII ს. II მეოთხედი
9. გაბრიელ I (ჩიქვანი) - XVII ს. 50-70-იანი წწ.
10. სვიმონ II (ჩიქვანი) - XVII ს. 80-იანი წწ.
11. გაბრიელ II (გიორგი IV დადიანის ძე) - XVII ს. მინურული 1706 წ.
12. გაბრიელ III (ბეჟან დადიანის ძე) - 1706-1738 წწ.
13. გრიგოლი (ბეჟან დადიანის ძე) - 1738-1760წწ.
14. ანტონ III (ოტია დადიანის ძე) - 1761-1777 წწ.
15. სოფრომი (ლოლობერიძე) - 1777-1792 წწ.
16. იოანე (კაცია II დადიანის ძე) - 1792წ.

17. ბესარიონი (კაცია II დადიანის ძე) - 1792-1796 წწ.
18. იოანე (კაცია II დადიანის ძე) - 1796-1804 წწ.
19. გიორგი (კაცია II დადიანის ძე) - 1804-1809 წწ.
20. იოანე (კაცია II დადიანის ძე) - 1809-1823 წწ.

დამონშებული ლიტერატურა:

- ანტონ ჭყონდიდელი, 1898 - ანტონ ჭყონდიდელის ქადაგებანი, ყოვლად-სამღვდელოს იმერეთის ეპისკოპოსის ბესარიონის გამოცემა. ქუთაისი. 1898;
- ანტონ ჭყონდიდელი, 1997 - ანტონ ჭყონდიდელის ქადაგებანი, მეორე გამოცემა. თბილისი. 1997.
- ბაქრაძე, 1981 - დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათუმი. 1981.
- ბერძენიშვილი., 1983 - დ. ბერძენიშვილი, ი. ბანძელაძე, მ. სურამელაშვილი, ლ. ჭურღულია, ლეჩხუმი, თბილისი. 1983.
- ბოჭორიძე, 1995 - გ. ბოჭორიძე, იმერეთის ისტორიული ძეგლები, თბილისი. 1995.
- ბურჯანაძე, 1959 - ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა (1466-1770 წწ.), შ. ბურჯანაძის რედაქციით, თბილისი. 1959.
- დოლიძე, 1963 - ქართული სამართლის ძეგლები. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. I, თბილისი. 1963
- დოლიძე, 1977 ქართული სამართლის ძეგლები. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. VI, თბილისი. 1977.
- ვახუშტი, 1973 ბატონიშვილი ვახუშტი აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი. 1973.
- ეპისკოპოსი სტეფანე, 2008 წმიდა მაქსიმე აღმსარებლის დაკრძალვის ადგილმდებარეობის საკითხისათვის იხ.: ეპისკოპოსი სტეფანე (კალაიჯიშვილი), წმიდა მაქსიმე აღმსარებლის

საქართველოში გადმოსახლების, მისი გარდაცვალებისა და დაკრძალვის ადგილმდებარეობის დადგენისათვის, კრ. „სვანეთი - ქართული კულტურის სვანე“, ცაგერისა და ლენტეხის ეპარქია, 2008.

თაყაიშვილი, 1909 — საქართველოს სიძველენი, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტ. II, ტფილისი. 1909.

თაყაიშვილი, 1913-1914 ე. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობიდან სამეგრელოში, კრ. „ძველი საქართველო“, ტ. III, ტფილისი. 1913-1914

თაყაიშვილი, 1991 - ე.თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, კრ. „დაბრუნება“. ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა, ტ. II, თბილისი. 1991.

იორდანიშვილი, 1935 — ფეშანგი, შაჰნავაზიანი. გიორგი ლეონიძის და სოლ. იორდანიშვილის რედაქციით, თბილისი. 1935.

კაკაბაძე, I. 1921 ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, ნ. 1, ტფილისი. 1921.

კაკაბაძე, II. 1921. -- ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, ნ. II, ტფილისი. 1921,

კალანდია, 2004 - გ. კალანდია, ოდიშის საეპისკოპოსოები (ცაიში, ბედია, მოქვი, ხობი), თბილისი. 2004.

კარბელაშვილი, 1904 — პ. კარბელაშვილი, სვანეთში ორის კვირით. „ივერია“, 1904, 15.VII,

მარგველაშვილი, 1982 - მაკარი ანტიოქიელი, ცნობები საქართველოს შესახებ. არაბულიდან თარგმნა და კომენტარები დაურთო თ. მარგველაშვილმა, კრ. „არმაღანი“, თბილისი. 1982.

ჟორდანია, 1967 — ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. ნ. III, გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ, თბილისი. 1967.

ჟორდანია, 1897 - ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, ნ. II, ტფილისი. 1897.

სილოგავა, 1988 - სვანეთის წერილობითი ძეგლები, II, ეპიგრაფიკული ძეგლები. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვე-

ლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვ. სილოგავამ, თბილისი 1988.

სილოგავა, 2004 - ვ. სილოგავა, ცაგერის ეპარქიის ისტორიიდან (პირველი ცაგერელი ეპისკოპოსი), ურნ. „ხვამლი“, 4 (8), 2004.

ტულუში, 1988 ა. ტულუში, ჭყონდიდელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიის გარკვევისათვის (მე-17-18 ს.ს.), კრ. „ეგრისი“, თბილისი. 1988.

ქართველიშვილი, 2006 - თ. ქართველიშვილი, გურიის საეპისკოპოსოები (XV-XIX საუკუნეები), თბილისი. 2006.

ჩუბინაშვილი, 1931 - გ. ჩუბინაშვილი, 973 წლის ჯვარი იმხანიდან, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, VI, თბილისი. 1931.

ცინცაძე, 1969 - ალექსი იველევის 1650-1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა („მუხლობრივი აღწერილობა“). რუსული ტექსტი ხელნაწერების მიმოხილვით და ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა იასე ცინცაძემ, თბილისი. 1969

ხორავა, 2001 - ბ. ხორავა, დადიანთა სამთავრო სახლის ახალი დინასტია, თბილისი. 2001

ხელნაწერთა აღწერილობა, 1955 საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერები (A კოლექცია), ტ. V, თბილისი. 1955.

ხელნაწერთა აღწერილობა, 1957 - საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. მუზეუმის ხელნაწერთა ახალი (Q) კოლექცია, ტ. I, თბილისი. 1957.

ხელნაწერთა აღწერილობა, 1950 --- ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, H - 1708;

ხელნაწერთა აღწერილობა, H კოლექცია, ტ. IV, თბილისი 1950.

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, Qd-9085ვ.

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, Qd-9085ვ.

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, Qd-9085ვ.

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, H - 1708

Акты, 1874 - Акты..., т. VI, ч. I, Тифлис, 1874.

Акты, 1868 - Акты..., т. II, Тифлис, 1868.

Акты, 1875 - Акты..., т. VI, ч. II, Тифлис, 1875, дополнения и приложения.

Бакрадзе, 1873 - Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, в кн. Акты собранные Кавказской археографической комиссией под ред. Ад. Берге, т. V, Тифлис, 1873.

Бакрадзе, 1864 - Д. Бакрадзе, Сванетия. Записки Кавказского Отдела Императорского Русского Географического Общества, кн. VI, Тифлис, 1864

Епископ Кирион, 1901 - Епископ Кирион, Краткий очерк истории грузинской церкви и экзархата за XIX столетие, Тифлис, 1901.

Какабадзе 1967 - С. Какабадзе, Грузинские документы Института народов Азии АН СССР, М., 1967.

Чубинашвили, 1959 - Г. Чубинашвили, Грузинское чеканное искусство, Тб., 1959

Brosset M. Brosset, Histoire de la Georgie, depuis l'antiquite jusque`au XIX siecle, II partie, I livraison, St.P.

Rapports - M. Brosset, Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et Armenie, execute en 1847-1848, Rapport, IX. St.P, 1857.

Bezhan Khorava
Sokhumi State University

Chronological Line of the Bishops of Tsageri

In the work there is studied chronological line of the bishops of Tsageri. Tsageri Eparchy was known for its cultural-literary traditions. History of Tsageri episcopacy is linked with the social-economic, political and cultural life of the country. Famous bibliophile-calligraphers led their activities in this place. Episcopacy cathedral had a rich library, from where many manuscripts reached to us.

The author pays great attention to the activities of Anton

T'sagareli. Before he came in T'sageri, he had led his activities in Tao-Klarjeti, in the episcopacy pulpit of Ishkhani.

Anton T'sagareli built the defenselessly left place in Ishkani surroundings and donated it to the church of St. Svimeon Mesvete. Philippe gold-smith made the icon of Svimeon Mesvete. Anton T'sagareli ordered him to do the icon.

The author eventually defines the list of the bishops of Tsageri eparchy. The data about the bishops are kept in Georgian and foreign sources but these data are poor and fragmentary.

იმპერატორ ტაციტუსის ჭანეთში ლაშქრობის ისტორიისათვის

რომის იმპერატორთა ვრცელ ნუსხაში ტაციტუსს (275-276 წწ.) საკმაოდ მოკრძალებული ადგილი უჭირავს. იგი არ მიეკუთვნებოდა იმ თვალსაჩინო, განსაკუთრებული სამხედრო თუ დიპლომატიური ნიჭით დაჯილდოებულ იმპერატორთა რიცხვს, რომლებმაც თავიანთი მოღვაწეობით მთელი ეპოქები შექმნეს რომის მედიტერანული იმპერიის ისტორიაში. ტაციტუსი, როგორც ჩანს, არ გამოირჩეოდა თუნდაც ცხოვრების რაიმე განსაკუთრებული წესით, რაც არც თუ ისე იშვიათად ახასიათებდათ რომაელ იმპერატორებს. ექსცენტრიკული, ოდიოზური პოლიტიკური ფიგურების არაორდინალური ცხოვრება კი მათი თანამედროვე ავტორებისა თუ შემდგომი ხანის მკვლევართა მეტ ყურადღებას იმსახურებს. ასე რომ, ტაციტუსის ხანმოკლე მმართველობის შესახებ წყაროთა მონაცემებიც ძალზე მწირი და წინააღმდეგობრივია და არც თანამედროვე ისტორიოგრაფია იჩენს მის მიმართ რაიმე განსაკუთრებულ ინტერესს.

ტაციტუსი „ჯარისკაცთა იმპერატორების“ ეპოქის, რომაული სამყაროს კრიზისის პერიოდის იმპერატორთა ტიპიური წარმომადგენელია. იგი 275 წელს ავიდა საიმპერატორო ტახტზე, ქვეყანას სულ რამდენიმე თვე მართავდა და მალევე გარდაიცვალა. ტაციტუსის სიკვდილშიც, ისევე როგორც მთელ მის ცხოვრებასა და მმართველობაში, არაფერი ყოფილა განსაკუთრებული. იგი „ჩვეულებისამებრ“ შეთქმულთა მიერ იქნა მოკლული. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ III ს. რომის იმპერატორთა აბსოლუტური უმრავლესობა შეთქმულება-გადატრიალების მსხვერპლი გახდა, ტაციტუსის სიკვდილშიც არაფერი იქნებოდა საყურადღებო, რომ არა ერთი ფაქტი - წყაროთა ნაწილის მიხედვით, იგი მოკლულ იქნა ჭანეთში, ე.ი. ერთ-ერთ ძირძველ ქართულ მხარეში.

ჯერ კიდევ 131 წ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ფლავიუს არიანეს მოგზაურობის დროისათვის, თანამედროვე ჭანეთის ერთი ნაწილი რომის პროვინცია კაპადოკიის პონტოს, ნაწილი კი, მაკრონ-ჰენიოხების სამეფოს შემადგენლობაში იყო მოქცეული (ფიფია, 2005: 127-128). III ს. რომაულ სამყაროში მიმდინარე მძაფრმა პოლიტიკურმა კრიზისმა და საყოველთაო სტაგნაციამ დიდი გავლენა იქონია აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მდგომარეობაზეც. III ს. შუახანებში, როდესაც დეცენტრალიზაციამ და რომის საზღვრებზე ბარბაროსთა ზენოლამ კულმინაციას მიაღწია, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი იმპერიის ყველაზე საშიში მტრების - გოთებისა და სპარსელების თავდასხმების არეალში მოექცა. 256-257 წწ. ცენტრალური და ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის სანაპირო ქალაქებს გოთების მარბიელ ლაშქრობათა ძლიერმა ტალღამ გადაუარა (I'аѳлукевич, 1949: 444-445). იმავდროულად კოლხეთის სამხრეთი ნაწილი და იქ არსებული მაკრონ-ჰენიოხთა გაერთიანება სასანიდური ირანის ქვემეგრდომობაში მოექცა (ფიფია, 2006: 189-191).

თუმცა, III ს. 60-იანი წლების მიწურულიდან რომის სახელმწიფოს კრიზისი თანდათანობით შენელდა და იმპერატორ კლავდიუსის (270-275 წწ.) მმართველობის დროიდან იწყება იმპერიის მთლიანობისა და სამხედრო ძლიერების აღდგენა (Кузишвили, 1981: 279). 269 წ. მეზიაში, ნაისასთან ბრძოლაში კლავდიუსმა სასტიკად დაამარცხა გოთები (Момзиш, 1949: 213-214). ხოლო მისმა მემკვიდრემ ავრელიანემ (270-275) თავისი ხუთწლიანი მმართველობისას არა მარტო უკუაგდო ბარბაროსთა მძლავრი თავდასხმები, არამედ მოახერხა განდგომილი პროვინციების დამორჩილება და იმპერიის მთლიანობის აღდგენა (Кузишвили, 1981: 279). 275 წ. ავრელიანემ აღმოსავლეთში, სასანიდთა წინააღმდეგ დიდი ლაშქრობა დაიწყო, მაგრამ საომრად მიმავალი იმპერატორი გზაში შეთქმულებმა მოკლეს (Кузишвили, 1981: 281). მართალია, III ს. 70-იანი წწ. დასაწყისში ავრელიანემ სასტიკად დაამარცხა გოთები ღუნაისპირეთში და იმპერიას დროებით ააცილა გოთების შემოჭრის საფრთხე, მაგრამ 275 წ. შემოდგომაზე, როგორც კი გავრცელდა ხმა ავრელიანეს მოკვლის შესახებ, აზოვის ზღვიდან მოეწყო კიდევ ერთი, მკვლევართა აზრით, ალბათ უკვე უკანასკნელი დიდი ექსპედიცია მცირე აზიაში

(Гайдукевич, 1949: 448; Iвстасева, 1979: 21). ბარბაროსები (ძირითადად, ჰერულები და ოსტგოთები - Гайдукевич, 1949: 448; Κοιμματαίηνα 1999: 919) შეიკრიბნენ და მცირე აზიაში გადმოვიდნენ იმ საბაბით, თითქოს ისინი ავრელიანეს მიერ მოხმობილი იყვნენ სპარსელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად (Flav. Vop., Vita Tac., XII, 2-8.). ზოსიმეს ცნობით, გოთები ფასისის შესართავთან გადმოვიდნენ, შევიდნენ პონტოში და გალატია-კილიკიაში შეიჭრნენ (Zosim., I Hist. Nova, I, 63-64; Гайдукевич, 1949: 448-449; ლომოური 1968: 42; Λομοური 1981: 277). გოთების წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოვიდა იმპერატორი ტაციტუსი, რომელმაც დაამარცხა ბარბაროსები და მათი ერთი ნაწილი ამოხოცა. თუმცა, შემდეგ მათ წინააღმდეგ ბრძოლის გაგრძელება და გოთების საბოლოო დამარცხება თავის ძმას, ფლორიანუსს დაავალა, თვითონ კი ევროპაში გაემგზავრა, მაგრამ გზაში შეთქმულების მსხვერპლი გახდა (Zosim., I Hist. Nova, I, 63; Zonar., XII, 28; Flav. Vop., Vita Tac., XIII, 5). ტაციტუსის სიკვდილის შემდეგ (276 წ.) იმპერატორი გახდა ფლორიანუსი, რომელმაც განაგრძო წარმატებული ბრძოლა გოთებთან, მაგრამ გახელმწიფებიდან სულ რაღაც ერთი თუ ორი თვის თავზე, მის წინააღმდეგ აჯანყება წამოიწყო პრობუსმა, რომელმაც თავი იმპერატორად გამოაცხადა, ფლორიანუსი კი საკუთარმა ჯარისკაცებმა მოკლეს (Aur. Vict., De Caes., XXXVI, 2, XXXVII, 1; Zosim., I Hist. Nova, I, 64; Futr., IX, 16; Flav. Vop., Vita Tac., XIV, 1-2. Vita Prob., X, 8). ამ არეულობით ისარგებლეს გოთებმა და 276 წ. შემოდგომაზე მოახერხეს ჩრდილოეთში გაბრუნება (Zosim., I Hist. Nova, I, 71; Гайдукевич, 1949: 449).

275-276 წწ. მცირე აზიაში განვითარებული მოვლენები და გოთების ეს ლაშქრობა ჩვენთვის მრავალმხრივ არის საყურადღებო. განსაკუთრებით საინტერესოა ის გარემოება, რომ შავ ზღვაში შემოსული გოთები მდ. ფასისთან გადმომსხდარან, აქედან კი, სანაპიროს გავლით გაემართნენ პონტოსაკენ. ასეთ შემთხვევაში, მათ აუცილებლად უნდა გაევიწყლებინათ მაკრონ-ჰენიოხებისა და რომის პროვინციულ სისტემაში ჩართული ჭანების მიწა-წყალიც, სხვანაირად ისინი პონტოში ვერ მოხვდებოდნენ. როგორც ჩანს, გოთების ამ ლაშქრობის დროს დანგრეულ იქნა მაკრონ-ჰენიოხთა გაერთიანების ტერიტორიაზე არსებული რომაული ციხესიმაგრე აფსაროსი

[იხ. ფიფია, 2006: 63 65]. ამდენად, ისტორიული ჭანეთი იმ დროს აღმოსავლეთში მიმდინარე კოლიზიებში აღმოჩნდა ჩართული. თუმცა, განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ის ფაქტი, თუ სად დაიღუპა იმპერატორი ტაციტუსი, რასაც ისტორიოგრაფიაში რატომღაც სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იმპერატორმა ტაციტუსმა დაამარცხა ბარბაროსების ერთი ნაწილი, მათი საბოლოო განადგურება კი, თავის ძმას ფლორიანუსს დაავალა, ხოლო თვითონ ევროპისაკენ გაემართა, მაგრამ გზაში დაიღუპა (*Zosim., Hist. Nova, I, 63; Zonar., XII, 28; Flav. Vop., Vita Tac., XIII, 5.*). ტაციტუსის დაღუპვის გარემოებები ზუსტად არ არის ცნობილი და წყაროები მისი გარდაცვალების მიზეზებსა და ადგილს სხვადასხვანაირად გადმოგვცემენ. მაგ., ევტროპიუსისა და ავრელიუს ვიქტორის ცნობით, ტაციტუსი ავადმყოფობის შედეგად გარდაიცვალა (*Aur. Vict., De Caes., XXXVI, 2; Eutr., Brev., IX, 16*). ხოლო ზოსიმესა და ზონარას მიხედვით, იგი ჯარისკაცებმა მოკლეს (*Zosim., Hist. Nova, I, 63,2; Zonar., XII, 28*). ფლავიუს ვოპისკუსი კი, ტაციტუსის გარდაცვალების მიზეზს არ აკონკრეტებს და მიუთითებს, რომ „იგი დაიღუპა მმართველობის მეექვსე თვეს, ერთნი ამბობენ ჯარისკაცების მუხანათობის შედეგად, ხოლო სხვები ავადმყოფობის გამო“ (*Flav. Vop., Vita Tac., XIII, 5*). წყაროებში სხვადასხვა ვერსია არსებობს იმის შესახებაც, თუ სად დაიღუპა ტაციტუსი. წყაროთა ნაწილი ტაციტუსის დაღუპვის ადგილად მიიჩნევს კაპადოკიის ქალაქ ტიანას (*Aur. Vict., De Caes., XXXVI, 2; ყაუხჩიშვილი 1936: 262, შენ. 1*), ნაწილი კი - ჭანეთს. იოანე მალალას (491-578 წწ.) ცნობით, „იმავე ტაკიტეს მეფობის დროს მოხდა ომი პონტოში და თვით მეფე გაემართა იქ საომრად, და ის მოკლულ იქნა პონტოს ერთ ქვეყანაში, ჭანიკეში; ის იყო 75 წლისა“ (*Ioann. Mal., Chron., XII, 1, 262*). ანალოგიური ცნობა V ს. სომეხ ავტორთან მოვსეს ხორენაცთანაც არის დაცული: „ტაციტუსი თავისიანებმა მოკლეს პონტოელთა ჭანეთში, ე.ი. ხალდეთში“ (აბდალაძე, 1984: 162). ამ ცნობის კონტექსტში საინტერესოა ერთი გარემოებაც. ხორენაცი არაფერს ამბობს ტაციტუსის გოთებთან ბრძოლაზე. მისი ცნობით, იმპე-

რატორი პონტოში სპარსელებს ებრძვის: „ტაციტუსი იძულებული გახდა გაელაშქრა არტაშირის წინააღმდეგ პონტოს მხარეებში... არტაშირმა შეუტია ტაციტუსს და ააოტა იგი“ (აბდალაძე 1984: 162). ხორენაცი სწორედ ამის შემდეგ საუბრობს ტაციტუსის სიკვდილზე. რამდენად შეეფერება სინამდვილეს ხორენაცის ეს მონათხრობი, საიდანა აქვთ აღებული იოანე მალალასა და მოვსეს ხორენაცს ცნობა ტაციტუსის წანეთში მოკვლის შესახებ და აქვს თუ არა ამ ცნობას რაიმე რეალური საფუძველი და ისტორიული გამართლება?

საერთოდ, ხორენაცის „სომხეთის ისტორია“ არც თუ ისე სანდო წყაროდაა მიჩნეული და ცხადია, მისი გამოყენებისას სათანადო სიფრთხილეს საჭირო. მოვსეს ხორენაცის ცნობები ხშირად ტენდენციურია, იგი ყოველთვის არ იყენებს პირველწყაროებს, მის თხზულებაში ისტორიულ ფაქტებთან, არც თუ ისე იშვიათად, შერწყმულია ლეგენდები და მითები (Λεοντ. 1948: 148). როგორც ალ. აბდალაძე აღნიშნავს, ხორენაცის თითქმის ყველა ცნობა საქართველოს შესახებ, ტენდენციურია, ზოგიერთი ამ ცნობათაგან, მეტიმეტად ბუნდოვანიცაა. საზოგადოდ, ხორენაციისეულ მასალებში ერთმანეთთან შერწყმულია სულ სხვადასხვა წარმოშობის მონაცემები და ავტორისეული შეხედულებები. ამდენად, ძალიან ჭირს იმ ჭეშმარიტების მარცვლების ამოკრება, რომლებიც ხორენაცის „ისტორიაში“ უთუოდ მოიპოვება (აბდალაძე, 1984: 28). თუმცა, რა თქმა უნდა, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ხორენაცის ცნობების გამოყენება შეუძლებელია. „სომხეთის ისტორია“ შედგენილია ანტიკურ ავტორთა მონაცემების საფუძველზე, მასში ფართოდ არის გამოყენებული სხვადასხვა წყაროები და მრავალ მნიშვნელოვან ცნობას შეიცავს (Λομούρι, 1981: 17-18, 250).

რაც შეეხება ჩვენს კონკრეტულ შემთხვევას, თავიდანვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ „სომხეთის ისტორიის“ ამ ქვეთავში (II, 76) ხორენაცი ფართოდ იყენებს სხვადასხვა ავტორთა ცნობებს და თითქმის ზუსტად გადმოგვცემს რომის პოლიტიკურ ვითარებას ამ პერიოდში. ჩვენთვის საინტერესო ცნობის გაანალიზებისათვის მოვიყვანთ ვრცელ ფრაგმენტს აღნიშნული თხზუ-

ლებიდან: „იგივე ფირმილიანოსი¹ აღნიშნავს, რომ ხოსროვის მკვლელობის შემდეგ სომეხმა ნახარარებმა გადაწყვიტეს მოეშველიებინათ ფრიგიაში მყოფი ბერძენთა ჯარი... და წინააღმდეგობა გაენიათ სპარსელთათვის. ამის შესახებ მათ დაუყოვნებლივ აუწყეს ვალერიანოს კეისარს (იმპერატორ ვალერიანეს - კ.ფ.), მაგრამ რადგან [მტრის] რაზმებმა გადმოლახეს მდინარე დუნაი და ტყვედ წაასხეს მრავალი კუთხის მცხოვრებნი, დაარბიეს კიკლადის კუნძულები და ამასთანავე ვალერიანოსსაც დიდხანს აღარ უცოცხლია, ამიტომ მან ვერ მოახერხა გადაგვფარებოდა ჩვენ. ვალერიანოსის შემდეგ სამეფო ტახტი დაიკავა კლავდიოსმა, მერმე, სულ მალე, ავრელიანოსმა. მომდევნო თვეებში გამეფდნენ ძმები კიუნტოსი (იგულისხმება რომის იმპერატორი კვინტილიუსი (270 წ.) - კ.ფ.), ტაციტუსი და ფლორიანუსი. ყოველივე ამის შემდეგ არტაშირი გაკადნიერდა და თავს დაგვესხა; აოტა ბერძენთა ჯარი და ააოხრა ჩვენი ქვეყნის უდიდესი ნაწილი, დაატყვევა მოსახლეობა. სომეხი ნახარარები, არშაკუნებთან ერთად, ხელიდან გაუსხლტნენ მას და თავი შეაფარეს საბერძნეთს. ერთ-ერთმა მათგანმა არტავაზდ მანდაკუნიმ წაიყვანა ხოსროვის ვაჟი, თრდატი და კეისრის კარს მიაშურა. ტაციტუსი იძულებული გახდა გაელაშქრა არტაშირის წინააღმდეგ პონტოს მხარეებში; ამავე დროს თავისი ძმა ფლორიანოსი მან კილიკიაში გაგზავნა სხვა რაზმით. არტაშირმა შეუტია ტაციტუსს და აოტა იგი. ტაციტუსი თავისიანებმა მოკლეს პონტოელთა ჭანეთში, ე.ი. ხალდეთში. ოთხმოცდარვა დღის შემდეგ მისი ძმა ფლორიანოსიც [დაიღუპა] ტარსონში“ (აბდალაძე, 1984: 161-162).

ამგვარად, მოვსეს ხორენაცის მიხედვით, სომხეთის მეფის ხოსროს მოკვლის შემდეგ ირანელები სომხეთში შეიჭრნენ და დაიპყრეს იგი. სომეხმა ნახარარებმა, ხოსროს ვაჟთან თრდატთან ერთად, თავი შეაფარეს „საბერძნეთს“, ე.ი. რომს. სპარსელთა წინააღმდეგ გაილაშქრა იმპერატორმა ტაციტუსმა, მაგრამ იგი დამარ-

¹ ფირმილიანოსი - კაპადოკიის ეპარხიის ეპისკოპოსი, ორიგენეს მონაწე, ცხოვრობდა ახ. წ. III ს. ბოლოსა და IV ს. დასაწყისში (იხ. Эмилий. 1858: 15. შტრ. აბდალაძე, 1984: 276. შტ. 184)

ცხდა და სომხეთი ირანის ძალაუფლების ქვეშ დარჩა. ამის შემდეგ კი, მოვსეს ხორენაცი მოგვითხრობს, რომ ახალმა იმპერატორმა პრობუსმა ზავი დადო არტაშირთან, „მათ გაიყვეს ჩვენი ქვეყანა და გაიყვანეს სასაზღვრო თხრილები“ (აბდალაძე, 1984: 162).

პირველი შეხედვისთანავე აშკარაა, რომ ხორენაციის ამ მონათხრობში დარღვეულია ისტორიული პერსპექტივა. ჯერ ერთი, შაჰი არდაშირი, ხორენაციის თხზულების ამ ფრაგმენტში იმპერატორების – ვალერიანეს, კლავდიუს II, ავრელიანეს, ტაციტუსის და პრობუსის თანამედროვეა, საერთოდ კი, „სომხეთის ისტორიის“ მიხედვით, არდაშირს ამ იმპერატორების გარდა, ურთიერთობა ჰქონია ფილიპე არაბთან, დეციუსთან, გალუსთან, კარუსთან, მის დროსვე ილუპება ნუმერიანე და ტახტზე ადის დიოკლეტიანე (აბდალაძე, 1984: 162). გარდა ამისა, ხორენაცს ირანელთა მიერ სომხეთის დაპყრობა და ხოსროს ვაჟის, თრდატის კეისრის კარზე წასვლა გადატანილი აქვს ტაციტუსის ხანაში. რეალურად კი, აღნიშნულ მოვლენას ადგილი ჰქონდა იმპერატორ ვალერიანეს დროს. სომხეთის მეფის ხოსროს მოკვლის შემდეგ, 252 ან 253 წელს, როგორც ზემოთ ვნახეთ, შაბური შეიჭრა არმენიაში, გააძევა იქიდან რომაული ჯარები და მოახდინა სომხეთის ანექსია (Момзюн, 1949: 387; Кафаларян, Персесян, 1944: 68). ხოსროს ვაჟი თრდატი სომხეთიდან გაიქცა და თავი რომს შეაფარა (Кафаларян, Персесян, 1944: 68). ამის შემდეგ განვითარებულ მოვლენებზე კი ხორენაცი არაფერს ამბობს. როგორც ცნობილია, ირანელთა მიერ სომხეთის ანექსიის შემდეგ, რადგან თრდატმა და სომეხმა ნახარარებმა კეისრის კარს მიაშურეს, რომი არ კარგავდა სომხეთში თავისი პოზიციების აღდგენის შესაძლებლობას და ყოველნაირად ცდილობდა იქ თრდატის გამეფებას, რასაც საპასუხოდ მოჰყვა ირანელთა ახალი თავდასხმა რომაულ სამფლობელოებზე და ჩვენს მიერ ზემოთ განხილული დიდი ომი რომსა და სპარსეთს შორის, ირანელთა ძლევამოსილი ლაშქრობა სირიაში, ბარბალისასთან რომაელთა მარცხი და შაბურის შეჭრა კილიკიაში, კაპადოკიასა და მცირე არმენიაში. ხორენაცი კი, როგორც აღვნიშნეთ, არაფერს ამბობს ამ ომის შესახებ და პირდაპირ გადადის იმპერატორ ტაციტუსის სპარსელთა წინააღმდეგ ლაშქრობაზე.

ამგვარად, ხორენაცის ამ მონათხრობში რამდენადმე დარღვეულია ისტორიული პერსპექტივა. საერთოდ, ხორენაცის თხზულებაში, როგორც სპეციალისტები მიიჩნევენ, რომისა და სპარსეთის ისტორიის ურთიერთშეჯერებისას აშკარად თვალშისაცემია დიდი ანაქრონიზმი, რაც გამოიხატება იმაში, რომ ხორენაცთან რომში მომხდარი მოვლენები, როგორც წესი, სამი-ოთხი ათეული წლით წინ უსწრებს სპარსულს. მაგ., დიოკლეთიანე ტახტზე აღის არდაშირის (226-241 წწ.) მმართველობის ბოლოს და ა.შ. (Саркисян 1960: 2). როგორც ჩანს, ჩვენს კონკრეტულ ეპიზოდშიც ანალოგიურ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე. მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ აქ დარღვეულია მოვლენათა განვითარების ქრონოლოგიური ხაზი, ტაციტუსის დროისათვის არდაშირი უკვე აღარ იყო ირანის შაჰი¹ და მისი სახელით რეალურად ირანის შემდგომი მეფეები ფიგურირებენ (ლომოური, 168: 18; Ломоури, 1981: 250), ერთი რამ ცხადია - ხორენაცი საკმაოდ ზუსტად გადმოგვცემს რომის პოლიტიკურ მდგომარეობას, დასავლეთის საზღვარზე „ბარბაროსთა“ ზენონის გაძლიერებას, გოთების მიერ მდ. დუნაის გადალახვას, რამაც, თავის მხრივ, გამოიწვია აღმოსავლეთში ირანელთა გააქტიურება და „არტაშირის გაკადნიერება“. აღსანიშნავია ისიც, რომ ხორენაცი სწორად გადმოგვცემს რომის მმართველთა თანმიმდევრობას ამ რთულ, იმპერატორთა ხშირი ცვლის ეპოქაში და ზუსტად იცავს მათ ქრონოლოგიას.² ამასთან, იგი სწორად ასახავს ფლორიანუსის ხანმოკლე იმპერატორობას, ტაციტუსის მიერ მის გაგზავნას კილი-

1. ტაციტუსის თანამედროვე ირანის შაჰები იყვნენ: ბაჰრამ (ვარაპრან) I (273-276 წწ.) და ბაჰრამ II (276-293). - (იხ. Лякоинов, 1961: 263; Пигулевская, 1958: 43).

2. თუმცა ხორენაცი იმპერატორთა ქრონოლოგიურ რიგში უშეებს ზოგიერთ შეცდომასაც. მისი ცნობით, კლავდიუსის მერე სამეფო ტახტი დაიკავა ავრელიანოსმა, „მომდევნო თვეებში გამეფდნენ ძმები კონტოსი (კვინტილიუსი - კ.ფ.), ტაციტუსი და ფლორიანოსი“. სინამდვილეში კი ავრელიანეს მმართველობა გრძელდებოდა 5 წელიწადს (270-275 წწ.). მისი ტახტზე ასვლის დროს თავი იმპერატორად გამოაცხადა კვინტილიუსმა, იგი სენატმაც კი ცნო, მაგრამ სულ მალე, იმპერატორად გამოცხადებიდან მეჩვიდმეტე დღეს, სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაასრულა. რაც შეეხება ტაციტუსსა და ფლორიანუსს, ისინი მოგვიანებით, შესაბამისად 275 და 276 წწ. ავიდნენ ტახტზე. გარდა ამისა, ძმები იყვნენ ტაციტუსი და ფლორიანუსი, ხოლო კვინტილიუსი იყო იმპერატორ კლავდიუს II-ის ძმა.

კიამი და მისი დაღუპვის ადგილს (შდრ. *Aur. Vict., De Caes., XXXVI, 2, XXXVII, 1; Zosim., Hist. Nova, I, 63-64; Eutr., Brev., IX, 16; Flav. Vop., Vita Tac., XIV, 1-2, Vita Prob., X, 8*). ხორენაცმა ისიც იცის, რომ ფლორიანუსის შემდეგ იმპერატორმა პრობუსმა ზავი დადო სპარსელებთან (აბდალაძე, 1984: 162; შდრ. *Flav. Vop., Vita Prob., XVII, 4-6; XVIII, 1*). ყველა ეს ცნობა ემთხვევა რომაელ ავტორთა მონაცემებს. ამდენად, მოვსეს ხორენაცი ისე ზუსტად გადმოგვცემს რომის იმპერატორთა თანმიმდევრობასა და რომის პოლიტიკურ ვითარებას ამ პერიოდში, რომ მისი წყაროების სანდოობაში ეჭვის შეტანა ძნელია. ხორენაციის წყაროს კი, „სომხეთის ისტორიის“ ამ ნაწილში, როგორც თვითონ აღნიშნავს, წარმოადგენს კაპადოკიის კესარიის ეპისკოპოსის ფირმილიანოსის თხზულება, რომელშიც აღწერილი ყოფილა სომხეთში მომხდარი ამბები ხოსროს სიკვდილის შემდეგ თრდატის გამეფებამდე (აბდალაძე, 1984: 161). ამასთან, როგორც ხორენაცი აღნიშნავს, „ამბებს დაუდევრად, უგულისყუროდ კი არ ვჩმბახვთ და როგორც მოგვეპრიანება ისე კი არ ვურთავთ შიგ მცდარ ცნობებს, არამედ ბერძნების სიძველთსაცავთა მათიანების მიხედვით ვწერთ“ (აბდალაძე, 1984: 161). ხორენაციის ეს განცხადება კი საკმაოდ საფუძვლიანია. ყოველ შემთხვევაში, „სომხეთის ისტორიის“ ჩვენთვის საინტერესო ნაწილის განხილვისა და მისი სხვა ანტიკურ წყაროებთან შედარებისას, როგორც ვნახეთ, ხორენაციის ცნობები ძირითადად ემთხვევა რომაელ ავტორთა მონაცემებს და ამკარაა, რომ სომეხი ისტორიკოსის მონათხრობში ბევრი ისტორიული ფაქტი აისახა.

ამრიგად, მოვსეს ხორენაცი საკმაოდ ზუსტად გადმოგვცემს რომის პოლიტიკურ ვითარებას III ს. 50-70-იან წლებში და ამ ეპოქის იმპერატორთა ქრონოლოგიურ თანმიმდევრობას. ხორენაციის თხრობა ძირითადად ემთხვევა სხვა წყაროთა მონაცემებს და იგი მათ მსგავსად აგვიწერს ძმების - ტაციტუსისა და ფლორიანუსის მოღვაწეობას, ტაციტუსის მიერ ფლორიანუსის კილიკიაში გაგზავნას, ფლორიანუსის დაღუპვას და მისი დაღუპვის ადგილს. ხორენაცმა ისიც იცის, რომ ახალმა იმპერატორმა პრობუსმა ზავი დადო სპარსელებთან. განსხვავება იმაშია, რომ ხორენაცი არაფერს ამბობს ტაციტუსის გოთების წინააღმდეგ ბრძოლაზე. ხორე-

ნაცის ცნობით, ტაციტუსი აღმოსავლეთში ებრძვის სპარსელებს და უკან მობრუნებული იღუპება არა კაპადოკიაში, როგორც ამას მიიჩნევენ სხვა წყაროები, არამედ ჭანეთში. ანალოგიური ცნობა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დაცულია VI ს. ავტორთან იოანე მალა-ლასთანაც.

რამდენად შეეფერება სინამდვილეს აღნიშნული ცნობა და გააჩნია თუ არა მას რაიმე რეალური საფუძველი? ფაქტია, რომ ტაციტუსი მცირე აზიაში ებრძოდა გოთებს. აქედან გამომდინარე, ხორენაცის ცნობის სისწორე თითქოს გამორიცხული უნდა იყოს. მაგრამ, არის რამდენიმე საყურადღებო გარემოება, რომელიც, ჩვენი აზრით, ხორენაცის ცნობის ცალსახად და გადაჭრით არასწორად მიჩნევის საშუალებას არ იძლევა. ჯერ ერთი, როგორც ვნახეთ, ხორენაცის ცნობები ამ პერიოდის შესახებ, ძირითადად სარწმუნოა. ამიტომ, ძნელი დასაშვებია, რომ ხორენაცის მონათხრობში, რომელიც საკმაოდ რეალურად ასახავს III ს. 70-იან წლებში შექმნილ მდგომარეობას, მაინცდამაინც ეს ეპიზოდი იყოს გამოგონილი და ხელოვნურად ჩართული, თანაც ისეთი ეპიზოდი, რომელსაც არავითარი არსებითი მნიშვნელობა არ გააჩნია სომხეთის ისტორიის თვალსაზრისით. ასე რომ, ხორენაცს, რომლისთვისაც უცხო არ არის თავისი ხალხის წარმატებების გაზვიადებით გადმოცემა და ისტორიული ფაქტების დამახინჯება, ამ შემთხვევაში სუბიექტურობას ნამდვილად ვერ დავწამებთ. ამდენად, ხორენაცის მიერ ტაციტუსის აღმოსავლეთში ლაშქრობის ფაქტის სპეციალურად დამახინჯება გამორიცხულია.

გარდა ამისა, თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ საკუთრივ რომაული და შემდგომ უფრო გვიანდელი ბიზანტიური წყაროებიც განსხვავებით გადმოგვცემენ ტაციტუსის სიკვდილის გარემოებებს, მაშინ, ჩვენი აზრით, უფრო სარწმუნო უნდა იყოს მოვსეს ხორენაცის ცნობა, რადგანაც, როგორც ვნახეთ, იგი ეყრდნობა III ს. ბოლოსა და IV ს. დასაწყისში მოღვაწე ავტორის, ე.ი. ამ ამბების თანამედროვის, ფირმილიანოსის თხზულებას. ფირმილიანოსი, გარდა იმისა, რომ იყო ტაციტუსის თანამედროვე და მისი მცირე აზიაში ლაშქრობის მომსწრე, გახლდათ კაპადოკიის კესარიის ეპისკოპოსი. ამდენად, მას ნამდვილად უკეთ ეცოდინებოდა თუ სად დაიღუ-

პა იმპერატორი ტაციტუსი - იქვე, კაპადოკიაში, კესარიის ახლოს მდებარე ქალაქ ტიანაში, თუ უფრო მოშორებით - ჭანეთში.

რაც შეეხება იმ ფაქტს, რომ ხორენაცი არაფერს ამბობს ტაციტუსის გოთების წინააღმდეგ ბრძოლაზე და, მისი ცნობით, იმპერატორი „პონტოს მხარეებში“ ებრძვის სპარსელებს, შეიძლება შემდეგნაირად აიხსნას: როგორც ცნობილია, ირანელთა მიერ სომხეთის ანექსიის შემდეგ, მიუხედავად იმისა, რომ რომის იმპერატორებს დასავლეთის საზღვრებზე გართულებების გამო, არ შეეძლოთ აღმოსავლეთში აქტიური პოლიტიკის გატარება და არ ჰქონდათ იმის საშუალება, რომ მასშტაბური სამხედრო ღონისძიებები გაეტარებინათ სომხეთში ირანელთა აგრესიის წინააღმდეგ, როგორც ჩანს, აქ ლოკალური ბრძოლები მაინც მიმდინარეობდა. როგორც მიიჩნევენ მკვლევარები, შაბურ I-ის მემკვიდრეების დროს, 297 წლამდე, სომხეთი ხანმოკლე შესვენებებით ან სპარსელთა ბატონობის ქვეშ იყო მოქცეული ან წარმოადგენდა განხეთქილების ობიექტსა და ცილობის საგანს დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ორ უძლიერეს სახელმწიფოს შორის (Кафараши, Персесий, 1944: 169). ამდენად, ჩვენი აზრით, გამორიცხული არ არის, რომ იმპერატორ ტაციტუსის მმართველობისას აღმოსავლეთში, მცირე აზიაში რომაელებსა და გოთებს შორის მიმდინარე გრანდიოზული ომის დროს, ადგილი ჰქონოდა რომაელებსა და სპარსელებს შორის დაპირისპირებასაც; შეიძლება გოთების შემოსევით ისარგებლა სპარსეთის შაჰმა და კვლავ შეუტია რომაულ სამფლობელოებს, რომაულმა წყაროებმა კი შემოგვინახეს ცნობები იმ უფრო მნიშვნელოვანი და ფართომასშტაბიანი ომის შესახებ, რომელიც მიმდინარეობდა რომაელებსა და გოთებს შორის, და ამ გრანდიოზული ომის ფონზე მათ გამოჩნათ, ან ყურადღება არ გაუმახვილებიათ უფრო ნაკლებად მნიშვნელოვან ბრძოლაზე სპარსელებთან, რაც, ეტყობა, არ გამოჩნენია ფირმილიანოსს. რაც შეეხება ხორენაცს, რომელიც კარგად იცნობდა წყაროებს და, მათ შორის, ფირმილიანოსის თხზულებასაც, რომელშიც უნდა ყოფილიყო, როგორც ჩანს, დაცული ცნობა რომსა და გოთებს შორის 275-276 წწ. მიმდინარე ომისას ირანსა და რომს შორის მომხდარი ბრძოლის შესახებ, მეტი ყურადღება გაამახვილა ამ უკანასკნელ მოვლენაზე და არჩია თა-

ვის „სომხეთის ისტორიაში“ შეეტანა უფრო ნაკლები მასშტაბის, მაგრამ სომხეთის სახელმწიფოსათვის უფრო მნიშვნელოვანი და სომხეთის ისტორიის თვალსაზრისით უფრო საყურადღებო და საინტერესო ფაქტი - ირანსა და რომს შორის მომხდარი ბრძოლა.

ტაციტუსის მმართველობის დროს რომსა და ირანს შორის ომს ნამდვილად რომ ჰქონდა ადგილი, მონიშნავს ისიც, რომ ტაციტუსის გარდაცვალების შემდეგ, ახალმა იმპერატორმა პრობუსმა (276-282) ზავი დადო სპარსელებთან. როგორც ზემოთ ვნახეთ, იმავე ხორენაცის ცნობით, პრობუსი დაუზავდა „არტაშირს“ (აბდალაძე, 1984: 162). აღნიშნული ფაქტის შესახებ ცნობა დაცულია რომაელ ავტორთან ფლავიუს ვოპისკუსთანაც, რომლის თანახმად, სპარსელებმა დიდი ელჩობა და მდიდარი ძღვენი გაუგზავნეს პრობუსს და ითხოვეს მშვიდობა. იმპერატორმა ძღვენი არ მიიღო, თუმცა დაზავებაზე დათანხმდა (Flav. Vop., Vita Prob., XVII, 4-6, XVIII, 1).

ზემოთქმულის შემდეგ, ჩვენი აზრით, ხორენაცის ცნობა იმპერატორ ტაციტუსის სპარსელებთან ბრძოლისა და მისი ჭანეთში დაღუპვის შესახებ, უსაფუძვლო არ უნდა იყოს და მასში, როგორც ჩანს, რეალური ისტორიული ფაქტია ასახული¹.

ამრიგად, ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების ურთიერთშეჯერების საფუძველზე, 275-276 წწ. აღმოსავლეთში განვითარებული მოვლენები შემდეგნაირად გვესახება: 275 წ. სპარსეთის წინააღმდეგ საომრად მიმავალი იმპერატორის ავრელიანეს დაღუპვის შემდეგ, აზოვის ზღვიდან მოენყო ბარბაროსთა დიდი ექსპედიცია

¹ რაც შეეხება სხვა წყაროებში დასახელებულ კაპადოკიის ქალაქ ტიანას, არიანეს ცნობით, ტიანა დამახინჯებული ფორმაა და ამ ქალაქს თურმე წინათ ერქვა თოანა (Arr. PPE, 6), ხოლო თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ჭანეთს ბერძნულ წყაროებში --- თიანიკეს უწოდებენ (Arr., PPE, 7; ეეჭყყმაძე 1961 11, 65. შენ. 14), მაშინ ადვილი დასაშვებია, რომ რომაელ ავტორებს, თუნდაც იმავე ავრელიანეს ვიქტორს, წყაროზე მუშაობის დროს თიანა, თიანიკე ანუ ჭანეთი მიეჩნიათ მათთვის უფრო ცნობილ კაპადოკიის ქალაქ ტიანად, პირიქით კი გამორიცხულია, რადგანაც ძნელი წარმოსადგენია, რომ კაპადოკიის კესარიის ეპისკოპოსს ფირმილიანოსს კაპადოკიის სამიტროპოლიტო ცენტრი ქ. ტიანა არეოდა ჭანეთში. ამდენად, ჩვენთვის საინტერესო წყაროებს შორის ეს სხვაობა სიტყვათა მსგავსების - ტიანა/თოანა/თიანიკე -- გამო დაშვებულ შეცდომას უნდა მიენეროს.

მცირე აზიაში. მეოტურები ტომები შეიკრიბნენ და აზიაში გადმოვიდნენ იმ საბაბით, რომ თითქოს ისინი ავრელიანეს მიერ მოხმობილი იყვნენ სპარსელთა წინააღმდეგ გრანდიოზულ ომში მონაწილეობის მისაღებად და რომაელთათვის დახმარების გასანეევად. გოთები გადმოსხდნენ მდ. ფასისთან და აქედან სანაპიროს გავლით ჩავიდნენ პონტოში, ხოლო შემდეგ შეიჭრნენ გალატიასა და კილიკიაში. გოთების წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოვიდა იმპერატორი ტაციტუსი, რომელმაც დაამარცხა გოთების ერთი ნაწილი, მაგრამ შემდეგ მათ წინააღმდეგ ბრძოლის გაგრძელება თავის ძმას ფლორიანუსს დაავალა, თვითონ კი უკან გამობრუნდა. ამ ომის მსვლელობისას, როგორც მოვსეს ხორენაცის ცნობის ანალიზი ცხადყოფს, ადგილი უნდა ჰქონოდა რომისა და ირანის დაპირისპირებასაც. როგორც ჩანს, სპარსეთმა ისარგებლა რომის გართულებული მდგომარეობით, მისი გოთებთან ბრძოლით და კვლავ შეუტია რომაულ სამფლობელოებს, რის გამოც „ტაციტუსი იძულებული გახდა გაელაშქრა არტაშირის წინააღმდეგ პონტოს მხარეებში... არტაშირმა შეუტია ტაციტუსს და აოტა იგი. ტაციტუსი თავისიანებმა მოკლეს პონტოელთა ჭანეთში“.

ამდენად, ისტორიული ჭანეთი, ეს ერთ-ერთი ძირძველი ქართული კუთხე, 275-276 წწ. ჩართული ყოფილა მსოფლიო მასშტაბის პროცესებში, და გარკვეულწილად წარმოადგენდა კიდეც ამ მოვლენების ეპიცენტრს. ტაციტუსის ჭანეთში ლაშქრობა კიდეც ერთი დადასტურებაა იმისა, რომ საქართველო არ ყოფილა ანტიკური სამყაროს მხოლოდ და მხოლოდ პერიფერიული რაიონი, არამედ წარმოადგენდა იმდროინდელი მსოფლიოს ზესახელმწიფოს, რომის იმპერიის პირველხარისხოვანი ინტერესების ობიექტს და ოდითგანვე მნიშვნელოვან გეოპოლიტიკურ როლს ასრულებდა ევროპა-აზიის გლობალურ ურთიერთობებში.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

ყაუხჩიშვილი, 1936 - გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. III, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშ-

ვილმა, თბილისი. 1936.

ლომოური, 1968 - ნ. ლომოური, ეგრისის სამეფოს ისტორია, თბილისი. 1968.

ლომოური, 1975 - ნ. ლომოური, ნარკვევები ქართლის (იბერიის) სამეფოს ისტორიიდან, თბილისი. 1975.

აბდალაძე, 1984 - მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ალ. აბდალაძემ, თბილისი. 1984.

ფიფია, 2005 - კ. ფიფია, რომი და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი I-II სს. (პოლიტიკური ურთიერთობები), თბილისი. 2005.

ფიფია, 2006 - კ. ფიფია, სასანიდური ირანი და მაკრონ-ჰენიოხთა სამეფო (ახ.წ. III ს. 50-იან წწ.). - ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თსუ სოხუმის ფილიალი. ახალგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა IV საუნივერსიტეტთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. თბილისი. 2006.

ფიფია, 2006ა - კ. ფიფია, ციხე-ქალაქაფსაროსში გოთების ლაშქრობის ისტორიისათვის. - საისტორიო ძიებანი, VIII-IX, თბილისი. 2006

კეჭაყმაძე, 1961 - ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო. თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და რუკა ნ. კეჭაყმაძისა, თბილისი. 1961.

Абегян, 1948 - М. Х. Абегян, История древнеармянской литературы, Ереван. 1948.

Кондратьева, 1999 - Властелины Рима. Биографии римских императоров от Адриана до Диоклетиана, (перевод С. П. Кондратьева, послесловие М. А. Гаспарова), М. 1999.

Гайдукевич, 1949 - В.Ф. Гайдукевич, Восторское царство, М.-Л. 1949.

Дьяконов, 1961 - М.М. Дьяконов, Очерк истории древнего Ирана, М. 1961.

Эминь, 1958 - История Армении Моисея Хоренского, перевелъ съ Армянского и объяснилъ П. Эминь, М. 1858.

Кафадарян 1944 - История армянского народа, ч. I, под редакцией К.Г. Кафадаряна и М.Г. Нерсисяна, Ереван. 1944.

Кузищина, 1981 - История древнего Рима, под редакцией В.И.

Кузищина, М. 1981.

Ломоури, 1981 - Н. Ю. Ломоури, Грузино-римские взаимоотношения, Тб. 1981.

Моммзен, 1949 - Т. Моммзен, История Рима, т. V, М. 1949.

Пигулевская, 1958 П.В. Пигулевская, А.Ю. Якубовский, И.П. Петрушевский, А.В. Строева, А.М. Беленцкий, История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века, Л. 1958.

Тимофеева, 1997 Римские историки IV века, под редакцией М.А.Тимофеева, М. 1997.

Саркисян, 1960 - Г. Х. Саркисян, О хронологической канве «Истории Армении» Мовсеса Хоренаци, М.1960.

Цветаева, 1979 - Г.А. Цветаева, Восток и Рим, М. 1979.

Kalhaber Pipia

Sokhumi State University

To the History of Emperor Tatsitisi's Campaign in Chaneti

Tatsitisi (175-276) is a typical representatives of Roman emperors of the crisis period. He was enthroned in 275 and ruled the country for several months and died very soon. The reasons of his death are unknown. The sources give us different versions about his death. According to some sources, he died in Tiana, the town of Cappadocia, according to the others – in Chaneti (Movses Khorenatsi, Ioane Malala).

On the basis of critical analysis of various sources are established the fact that emperor was killed in Chaneti. So, historical Chaneti, one of the oldest part of Georgia in 275-276, was involved in the political processes of the world of that time and was partly the epicenter of these events. The fact of emperor Tatsitisi's campaign in Chaneti proves once again, that Georgia was not only the periphery region of the antique world, but it was the object of interests of the Roman Empire and played an important role in the global relations between Europe and Asia.

**საქართველოს საკითხი საფრანგეთ-თურქეთის
ურთიერთობებში XIX საუკუნის დასაწყისში**

XIX საუკუნის საფრანგეთის საგარეო პოლიტიკაში ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი ეკავა თურქეთთან ურთიერთობის საკითხს, რომელსაც ნაპოლეონ I გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებდა თავის აღმოსავლურ პოლიტიკაში. ეს განპირობებული იყო თურქეთის, როგორც გეოპოლიტიკური მდებარეობით, ასევე მისი აქტიურობით მაშინდელ საერთაშორისო ურთიერთობებში.

ნაპოლეონ I-ის აღმოსავლურ პოლიტიკაში ჩვენთვის საინტერესოა საქართველოს საკითხი, როგორც ირანთან, ასევე თურქეთთან ურთიერთობებში, რადგან ორივე ქვეყანას განსაკუთრებული ინტერესი ჰქონდა საქართველოს მიმართ, რომელიც ამ დროს რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მსხვერპლი გახდა. ქართველ პოლიტიკოსთა ერთი ნაწილი კარგად ხედავდა, რა შეიძლებოდა მოჰყოლოდა რუსეთის პოლიტიკას საქართველოში და გამოსავალს თურქეთის, ირანისა და გაძლიერებული საფრანგეთის იმპერატორის ნაპოლეონ I-ის დახმარებაში ხედავდა. აღნიშნულ პრობლემას ისტორიოგრაფიაში არაერთი ნაშრომი მიეძღვნა და საქართველოს საკითხი ნაპოლეონ I-ის აღმოსავლურ პოლიტიკაში, კერძოდ კი ირანთან მიმართებით, შეჯამდა კიდეც ჩვენს მონოგრაფიაში (არდაშელია, 2005), მაგრამ ამ პერიოდის საფრანგეთ - თურქეთის ურთიერთობებში საქართველოს საკითხი აუცილებლად მოითხოვს ახლებურ შესწავლასა და წარმოჩენას, რომლის დროსაც გასათვალისწინებელია თურქული საარქივო მასალები, თურქული ისტორიოგრაფიისა და მაშინდელი თურქი პოლიტიკოსების ხედვა აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. საკითხის ამგვარი დასმა, რა თქმა უნდა სცდება ერთი სტატიის ფარგლებს და

მონოგრაფიული შესწავლის საგანი შეიძლება გახდეს.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ თურქეთის მიმართ ნაპოლეონ I ორმაგ პოლიტიკას ატარებდა. 1806-1812 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში, ის მხარს უჭერდა თურქეთს და აქეზებდა რუსეთის წინააღმდეგ. მოითხოვდა რა ომის გაგრძელებას, მეორეს მხრივ, ილირიაში განალაგა მნიშვნელოვანი სამხედრო ძალები, რათა ხელსაყრელ მომენტში შეჭრილიყო თურქეთის მაშინდელ სამფლობელოებში (Dufraisse, 1998). 1810 წ. რუსებმა თურქები რუშუკის ბრძოლაში დაამარცხეს და თურქები მზად იყვნენ შეენყვიტათ ომი. ამ დროს საფრანგეთის ელჩი თურქეთის სულთნის კარზე ლატურ-მობურგი¹ ცდილობდა ჩაეგონებინა პორტასთვის, რომ იმ შემთხვევაში წასულიყვნენ ზავზე თუ რუსები დაუბრუნებდნენ მოლდავეთს და ვალახეთს, ამასთან ერთად ლატურ-მობურგს უნდა დაერწმუნებინა თურქები, რომ ისინი დაიბრუნებდნენ ამ პროვინციებს თუ დარჩებოდნენ ფრანგების მოკავშირე (Coquelle, 1905 : 589). რაც უფრო უარესდებოდა რუსეთსა და საფრანგეთს შორის ურთიერთობა მით უფრო აქტიური ხდებოდა ფრანგების მცდელობა გადმოებირებინათ თურქები თავის მხარეზე. 1811 წ. 19 თებერვალს საფრანგეთის ელჩმა მიიღო ინსტრუქცია, რომელშიც ნათქვამი იყო; „იმპერატორი ნაპოლეონი ითხოვს, რომ თქვენ რაც შეიძლება დაუახლოვდეთ პორტას, რათა დაამყაროთ ახალი ურთიერთობა ორ ქვეყანას შორის. ეცადეთ გამოიყენოთ თქვენი კონტაქტები თურქეთის მინისტრებთან, მაგრამ ეს ყველაფერი გააკეთეთ ისე, რომ ვერავინ ვერ მიხვდეს ჩვენი პოლიტიკის შეცვლას“ (Coquelle, 1905 589). როდესაც ნაპოლეონმა გაიგო რომ რუსებს საფრანგეთის თავდასხმის შიშით გადაყავდათ მნიშვნელოვანი ჯარის ნაწილები ღუნაიდ-

1 ლატურ-მობურგი მარი-ვიქტორ დე ფაი (I. atour Maubourg) (1766-1850) - საფრანგეთის სახელმწიფო მოღვაწე და დიპლომატი, საფრანგეთის ელჩი ოსმალეთში 1809-1812 წწ. რესტავრაციის შემდეგ გახდა საფრანგეთის პერი. (1819-1821 წწ. იყო სამხედრო მინისტრი. ივლისის რევოლუციის შემდეგ ემიგრაციაში გაჰყვა კარლ X-ს.

ან დასავლეთის საზღვრებისკენ, საფრანგეთის ელჩს გაუგზავნა ინსტრუქცია, რათა წაექეზებინა თურქები დუნაისპირეთში აქტიური სამხედრო ნაბიჯისაკენ და მოემზადებინა ნიადაგი საფრანგეთ-თურქეთის სამოკავშირეო ხელშეკრულების დასადავლებად, სადაც საფრანგეთი იღებდა ვალდებულებას, რომ გადასცემდა პორტას მოლდავეთსა და ვალახეთს. ომში გამარჯვების შემთხვევაში საფრანგეთისა და ოსმალეთის არმიები უნდა გაერთიანებულიყვნენ და მხოლოდ ამის შემდეგ გადასცემდა საფრანგეთი პორტას ყირიმს (Coquelle, 1905 : 592). ლატურ-მოზურგი შეხვდა თურქეთის დიდ-ვეზირს, მინისტრებს და სულთანს და ცდილობდა დაეყოლიებინა ისინი ამ გეგმაზე, მაგრამ როგორც თვითონ აღნიშნავდა, თურქებს ნაკლებად სჯეროდათ მათი და შიშობდნენ რომ ფრანგები ალბანეთის ოკუპაციას მოახდენდნენ და ამიტომ თავს არიდებდნენ სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადებას (Coquelle 1905 : 593).

თურქეთის მხრიდან მიუხედავად ასეთი ფრთხილი პოლიტიკისა, ფრანგების დაჟინებულმა მოთხოვნამ მაინც თავისი გაიტანა და 1811 წ. დუნაიზე გაგზავნილ იქნა მნიშვნელოვანი ძალები და განახლდა საომარი მოქმედება რუსების წინააღმდეგ, მაგრამ თურქეთმა რუსეთის არმიასთან, რომელსაც მ. ი. კუტუზოვი ხელმძღვანელობდა, მორიგი დამარცხება იწვნია, რაც ნაპოლეონის გეგმის ჩაშლას მოასწავებდა. თურქეთის მარცხმა ნაპოლეონის სასტიკი აღშფოთება გამოიწვია (Dufraisse, 1998: 245; Сборник, 1877 : 266).

ფაქტობრივად, ამის შემდეგ თურქეთი მზად იყო დაენყო საზავო მოლაპარაკება რუსეთთან. ოსმალეთი უკვე თანახმა იყო რუსეთს გადასცემოდა მთელი ბესარაბია და მდინარე პრუტის გასწვრივ დაწესებულიყო სასაზღვრო ხაზი, მაგრამ კუტუზოვი საგანგებოდ მოითხოვდა საზღვარი მდინარე სერეტზე გასულიყო (ქორთუა, 1964: 409). ოსმალეთის დიდმა ვეზირმა ახმედ-ფაშამ¹ განაცხადა, რომ იგი პრინციპში თანახმაა რუ-

1 ახმედ ფაშა - ოსმალეთის დიდი ვეზირი, სარდლობდა თურქეთის ჯარებს რუსეთ-თურქეთის 1806 - 1812 წლების ომში. 1811 წელს დაამარცხა მ. კუტუზოვი.

სეთთან დადოს ხელშეკრულება იმ პირობებით, რომელსაც კუტუზოვი აყენებდა, მაგრამ კატეგორიულად წინააღმდეგი იყო აზიაში რაიმე ტერიტორიული ცვლილებებისა. ამ შემთხვევაში იგი ანგარიშს არ უწევდა საქართველოში, კერძოდ სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოში რუსეთის ჯარების მიერ მოპოვებულ ნარმატებებს და დაკავებული ტერიტორიების დაბრუნებას მოითხოვდა: ამასობაში საფრანგეთის დიპლომატია დროს არ კარგავდა და მოქნილად მოქმედებდა, რათა ჩაეშალა რუსეთთან საზავო მოლაპარაკება. დიპლომატ ფონტონის¹ 1811 წლის 24 ნოემბრის თარიღით რუმინანცევისადმი გაგზავნილ წერილში ვკითხულობთ „ლატურ-მოზურგი რეის ეფენდისთან შეხვედრის დროს არწმუნებდა მას არ აჩქარებულყო რუსეთთან ზავის დადებაზე“ (ქორთუა, 1964: 410). 1811 წელს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის საზავო ხელშეკრულების გაფორმება შეუძლებელი გახდა საფრანგეთის დიპლომატიის აქტიური საქმიანობის გამო.

1812 წლის იანვარში კონსტანტინოპოლში საფრანგეთის ელჩმა მიიღო ახალი ინსტრუქცია, რომელშიც ლაპარაკი იყო „რომ არავითარი ნიშანწყალი არ არსებობდა საფრანგეთის რუსეთთან დაახლოვებისა. თებერვალში 300 ათას კაციანი ფრანგთა არმია გაგზავნილი იქნება ნემანზე. საჭიროა, რომ სულთანმა შეწყვიტოს მოლაპარაკება რუსეთთან“ (Correspondance :397). ლატურ-მოზურგს კვლავ უნდა შეეთავაზებინა თურქებისათვის სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადება საფრანგეთთან შემდეგი გარანტიებით, „ნაპოლეონი აძლევდა ხელშეუხებლობის გარანტიას თურქეთის ამჟამინდელ სამფლობელოებს, ხოლო სულთანი 80 ათასიანი არმიით უნდა გამგზავრებულიყო დუნაისაკენ, რათა ნაპოლეონის და სულთნის შეხვედრა მომხდარიყო ვარშავაში. გამარჯვების შემთხვევაში, საფრანგეთი დაუბრუნებდა თურქეთს ყირიმს და იმ პროვინციებს, რომელიც მას რუსეთმა წაართვა. ამავე დროს ნაპოლეონმა პირადი წერ-

¹ ჟოზეფ, ანტუან და პიერ ფონტონები - რუსეთის საელჩოს დრაგომანები (თარჯიმნები), მათ დიდი გავლენა ჰქონდათ ჰქონდათ სულთნის კარზე (Muller, 1947: 13-14).

ილი გაუგზავნა სულთანს, რომელშიც დაუფარავად ატყობინებდა თავის გეგმებს რუსეთთან დაკავშირებით, (Dufraisse, 1998; Coquelle, 1905: 601). კერძოდ, წერილში ნათქვამი იყო, რომ რუსეთზე თავდასხმისათვის, ოდერსა და ვისლაზე უკვე გაგზავნილი იყო 460 ათასი ფრანგი ჯარისკაცი. მიუხედავად ამისა, თურქეთი თავს იკავებდა საფრანგეთთან ხელშეკრულების დადებისა და რუსეთთან საომარი მოქმედებების გაგრძელებაზე. როგორც ჩანს, პორტა ეჭვის თვალით უყურებდა ნაპოლეონის დაპირებებს და ბოლომდე არ ენდობოდა მის მიერ შემოთავაზებულ წინადადებებს. თურქეთს ნაპოლეონის არათანმიმდევრული პოლიტიკისა ეშინოდა და ცდილობდა თავი აერიდებინა საფრანგეთის მიერ შემოთავაზებული მაცდური წინადადებებისათვის.

ავსტრიასთან დაზავების შემდეგ, ნაპოლეონი თავის აღმოსავლურ პოლიტიკას, ფაქტობრივად, ამ სახელმწიფოს საშუალებით ახორციელებდა. 1812 წლის 12 მარტს მან ავსტრიასთან ხელი მოაწერა შეთანხმებას, რომლის მიხედვით, მხარეები ხელშეუხებლობის გარანტიას აძლევდნენ თურქეთის სამფლობელოებს, ხოლო ავსტრიის ელჩს კონსტანტინოპოლში დაევალა ემოქმედა ლათურ-მოზურგთან შეთანხმების საფუძველზე. პარიზიდან კონსტანტინოპოლში გაიგზავნა საფრანგეთ-თურქეთის სამოკავშირეო ხელშეკრულების პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა ორმხრივ გარანტიებს საფრანგეთისა და თურქეთის სამფლობელოების ხელშეუხებლობის შესახებ და სამხედრო ძალების გაერთიანებას რუსეთის წინააღმდეგ. რუსეთთან ერთობლივი ომის წარმატებით დამთავრების შემდეგ, თურქეთს კიდევ ერთხელ შეახსენებდნენ, რომ მიიღებდა დუნაის სამთავროებს, ყირიმსა და ამიერკავკასიის ქვეყნებს, მათ შორის საქართველოს (AMAE, MD; AMAE, CP). როგორც ვხედავთ, სწორედ ასეთ ვითარებაში მოხდა საქართველოს საკითხის წამოწევა საფრანგეთ-თურქეთის ურთიერთობებში. თუმცა საქართველოს საკითხი ნაპოლეონ I-ის აღმოსავლურ პოლიტიკაში უკვე დიდი ხანია იდგა (არდაშელია, 2005), მაგრამ ინტერესი მისდამი ისეთივე ცვალებადი იყო, როგორც ნაპოლეო-

ნის საგარეო პოლიტიკა.

ნაპოლეონის გეგმით, საომარი მოქმედებების დაწყებისათვის თურქეთის 100 ათასიანი არმია სულთნის მეთაურობით უნდა დაძრულიყო დუნაის მიმართულებით, დაეკავებინა დუნაის სამთავროები და შეერთებოდა პოლონეთიდან მომავალ ფრანგულ არმიას. თურქეთის ერთი საარმიო კორპუსი შავი ზღვის სანაპიროს გასწვრივ ხმელეთის მხრიდან შეუტევედა ყირიმს, ხოლო თურქეთის ფლოტი ზღვის მხრიდან. თუ ინგლისი კუნძულ კორფუს თავს დაესხმოდა თურქეთს ფრანგებთან ერთად უნდა მიეღო მონაწილეობა მის დაცვაში (Dufraissc, 1998).

რუსეთთან გაჭიანურებული ომის გამო, თურქეთის სამხედრო და ეკონომიკური რესურსები ამონურული იყო, ქვეყნის მოსახლეობასა და იანიჩართა ჯარში ანტისაომარი განწყობა სუფევდა. იმავე დროს სულთანი იძულებული იყო გაეთვალისწინებინა ინგლისის ინტერესები, რომელიც თურქეთის მიერ საფრანგეთთან ხელშეკრულების დადების შემთხვევაში დარდანელში შემოსვლით, კონსტანტინოპოლის ბლოკადითა და სულთნის სასახლის დაწვით იმუქრებოდა (Соловьев, 1877: 222). აქედან გამომდინარე, მიუხედავად ნაპოლეონისა და ფრანგული დიპლომატიის გულმოდგინე მცდელობისა თურქეთმა უარი თქვა საფრანგეთთან ხელშეკრულების დადებასა და რუსეთთან ომის გაგრძელებაზე. ამასთან დაკავშირებით, რუს ისტორიკოსს სოლოვიოვს მოჰყავს საინტერესო ცნობა, რომ თურქეთის სულთანმა საკითხის გადასაწყვეტად სპეციალურად მოიწვია საბჭო, რომლის 54 წევრიდან 50-მა მხარი დაუჭირა რუსეთთან ომის დამთავრებას, რაც შესაბამისად, საფრანგეთის ინტერესების უგულვებელყოფას ნიშნავდა.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, შექმნილ ვითარებაში საფრანგეთ თურქეთის ურთიერთობებში წამოიწია საქართველოს საკითხმა, საყურადღებოა, რომ ამ დროს დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ იმერეთის სამეფოს პოლიტიკური წრეები უკვე ცდილობდნენ თურქეთის დახმარებით დაკავშირებოდნენ ძღვევამოსილ ნაპოლეონ I-ს, რათა თავიანთი ქვეყნის მომავალი პოლიტიკური ბედი დაეკავშირებინათ მისთვის.

ასეთ ვითარებაში საფრანგეთ-თურქეთის ინტერესებს დაემთხვა რუსული იმპერიალური პოლიტიკის გაძლიერება დასავლეთ საქართველოში. იმერეთის მეფე სოლომონ II (1789-1810) ხედავდა, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და აღმოსავლეთ საქართველოს რუსეთის გუბერნიად გამოცხადების შემდეგ, რუსეთი დასავლეთ საქართველოშიც იმავე პოლიტიკას გააგრძელებდა, მაგრამ სამწუხაროდ, დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროების მესვეურთა დიდი ნაწილი აღნიშნულ საშიშროებას ვერ ამჩნევდა და მხოლოდ საკუთარი ძალაუფლების შენარჩუნება-გახანგრძლივების დროებითი ღონისძიებებით შემოიფარგლნენ. სამწუხაროდ, შემდეგში განვითარებულმა ისტორიულმა მოვლენებმა დაადასტურა სოლომონ II-ის შიში და დანარჩენი ქართული სამთავროების მიერ გატარებულ ღონისძიებათა „დროებითობა“. 1810 წელს იმერეთის სამეფოს გაუქმებით რუსეთმა წელში გატეხა წინააღმდეგობის ფრონტი დასავლეთ საქართველოში და მძლავრი დასაყრდენი მოუსპო აღმოსავლეთ საქართველოში მიმდინარე ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. სწორედ ამის შემდეგ ერთმანეთის მიყოლებით მოხდა გურიის (1828), სამეგრელოს (1857), აფხაზეთისა (1864) და სვანეთის (1859) სამთავროების გაუქმება და ქართული სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტებისა და სამართლებრივი ბაზის სრული ლიკვიდაცია¹, საეკლესიო და კულტურული თვითმყოფადობის მოშლა.

იმერეთის ბრძენი მეფე დასავლეთ საქართველოს მეფეთავრებს შორის ერთ-ერთი პირველი ხედავდა ამ პოლიტიკურ მომავალს და რუსეთ-თურქეთის, საფრანგეთ-თურქეთისა და საფრანგეთ-რუსეთის ურთიერთობებში, ცდილობდა ბალანსის პოლიტიკის ფარგლებში, მოეძებნა საუკეთესო გამოსავალი თავისი ქვეყნისათვის. რა თქმა უნდა, იგი არ გამორიცხავდა საშიშროებას ამ მიმართულებით, მაგრამ აღნიშნულ ეტაპზე მისი ქვეყნისათვის რუსეთის მხრიდან გაცილებით მეტი საფრთხე

1 ცნობილია, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროებში (იმერეთი, სამეგრელო, გურია, აფხაზეთი, სვანეთი) მათ გაუქმებამდე მოქმედებდა.

არსებობდა. რაც, სამწუხაროდ, შემდეგში ისტორიამ დაადასტურა.

თავის მხრივ, თურქეთი დაინტერესებული იყო დასავლეთ საქართველოში თავისი გავლენის აღდგენით და ცდილობდა სოლომონ II-ს მხარში ამოდგომოდა რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ბუნებრივია, საფრანგეთის იმპერატორი ხედავდა თურქეთის ინტერესებს დასავლეთ საქართველოში და ცდილობდა მის გამოყენებას.

რუსეთ-თურქეთის (1806-1812) ომის მიმდინარეობის ფონზე, რუსულმა არმიამ შეძლო დასავლეთ საქართველოს დაპყრობა. ქართველი ხალხი თავიდან ენდო დაპირებებს და რუსეთს თურქეთის ბატონობის წინააღმდეგ ბრძოლის მიზნით ეხმარებოდა კიდევ, მაგრამ მალე გამოჩნდა რუსეთის პოლიტიკის რეალური მიზნები: თურქეთმა, მიუხედავად იმისა, რომ მას დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე რამდენიმე ციხეს ფლობდა და სამხედრო გარნიზონებიც კი ჰყავდა ამ რეგიონში, რამდენიმე საუკუნის მანძილზე ვერ შეძლო დასავლეთ საქართველოში ადგილობრივი ხელისუფლების გაუქმება, რაც რუსეთმა სულ რაღაც 50 წელიწადში განახორციელა.

სავარაუდოა, რომ იმერეთის მეფის სოლომონ II-ის ცნობილი წერილები საფრანგეთის იმპერატორისადმი სწორედ ოსმალეთის პოლიტიკური წრეების მიერ იყო ნაკარნახევი და ხელშეწყობილი.

1809 წელს რუსეთის მიერ ფოთის ციხის აღებისა და მამია გურიელის გადაბირების შემდეგ, რუსეთის მთავრობა უფრო აქტიურ მოქმედებაზე გადავიდა იმერეთის მეფის წინააღმდეგ.

ამ დროს რუსეთის ჯარებმა შეუტიეს ვარციხეში მყოფ სოლომონის ჯარს. სოლომონმა ბალდადისკენ დაიხია, მაგრამ რუსებმა მას ახალციხისკენ მიმავალი გზა გადაუჭრეს და იმერეთის ბევრი ციხე დაიკავეს. სოლომონ მეფეს არ ჰყავდა საიმისო ძალები, რომ შეეცა რუსებისათვის. იგი იძულებული გახდა მოლაპარაკება დაეწყო რუსებთან. რუსების ჯარის უფროსი გენერალი თეოდორე სიმონოვიჩი¹ შეხვდა სოლომონ მეფეს სალხი-

1 თეოდორე ფილიპეს ძე სიმონოვიჩი (გარდ. 1815) - გენერალ-მაიორი,

ნოს საყდართან, ესაუბრა და ხატზე და სახარებაზე დაფიცებით დაარწმუნა, რომ რუსეთის მთავრობას არ ჰქონდა განზრახული სამეფო ხელისუფლების გააუქმება. გენერალმა სიმონოვიჩმა სთხოვა მეფეს შეხვედროდა მთავარმართებელ ტორმასოვს.

შეცდა სოლომონ მეფე, იგი მოატყუეს. მეფე 500 კაცის თანხლებით წავიდა ქართლისაკენ, სრულიად დაარწმუნებული, რომ მთავარმართებელთან შესახვედრად მიდიოდა, მაგრამ სოფელ დირბში (დღეს ქარელის რაიონი) მას რუსეთის ჯარის ნაწილებმა ალყა შემოარტყეს. 500 კაციანი დაცვა, რომელიც სოლომონს ახლდა მათ წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა და იგი ხელთ იგდეს რუსებმა. დატყვევებული მეფე სოლომონი თბილისში მიიყვანეს და ამაღა ჩამოაშორეს. იგი დააპატიმრეს და ელოდნენ იმპერატორის განკარგულებას რუსეთში გასაგზავნად.

1810 წლის 9 მაისს, ღამე, თავისი პირისფარეშის ტანისამოსში გადაცმული სოლომონ მეფე გაიპარა საპატიმროდან. ქალაქგარეთ მას დახვდნენ შეთქმულების მონაწილეები: მთავარსარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, მისი ძმა როსტომი, სახლ-თუხუცესი სვიმონ წერეთელი და სხვები. ისინი წავიდნენ ახალციხისაკენ, სადაც ახალციხის ფაშამ დიდი პატივით მიიღო.

იმავე წლის 13 მაისს სოლომონი თავის ბიძას, ალექსანდრე ბატონიშვილს შეხვდა (რომელიც მაშინ ირანში იყო გადასული) და შეუთანხმდა რუსეთის წინააღმდეგ ერთიან მოქმედებაზე. სოლომონმა მიმართა იმერეთის მოსახლეობას და მოუწოდა ბრძოლისაკენ. ამ მიმართვამ დადებითი შედეგი გამოიღო. იმერეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი სოლომონის მხარეზე გამოვიდა. სოლომონს მხარს უჭერდნენ აგრეთვე ახალციხის ფაშა

საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორი. წარმოშობით სერბი. 1810 წელს დაინიშნა იმერეთის მმართველად. 1813 წელს დაინიშნა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორად, ამავე დროს ჰქონდა სამხედრო გუბერნატორის უფლებებიც. სიმონოვიჩს ცოლად ჰყავდა ქართველი გლეხის ქალი ბარბარე გიორგის ასული დედაბრიშვილი. თ. სიმონოვიჩი გარდაიცვალა 1815 წელს დამბლით (ბერძენიშვილი 1983: 176). იმერეთში გავრცელებული თქმულების თანახმად, გენერალი სიმონოვიჩი უფალმა დასაჯა სოლომონ მეფის ლალატის გამო.

სელიმ ხიმშიაშვილი, ტარიელ და მანუჩარ დადიანები, ქაიხოსრო, ზურაბ და სვიმონ წერეთლები, მალხაზ ანდრონიკაშვილი, ქაიხოსრო აბაშიძე, ბერი ლორთქიფანიძე და სხვა. ზოგი მათგანი სოლომონ მეფეს ახლდა, ზოგიც მეფის სასარგებლოდ მოქმედებდა იმერეთში. სოლომონს კავშირი ჰქონდა გურიელთან და აფხაზეთის მთავარ ასლან ბეგ შერვაშიძესთან.

სოლომონ მეფე ჩავიდა იმერეთში და სათავეში ჩაუდგა რუსების წინააღმდეგ ბრძოლას და რუსეთის პირველი რაზმები მათ დაამარცხეს კიდეც, მაგრამ თბილისიდან იმერეთისაკენ გაგზავნეს 3200 რუსი ჯარისკაცი გენერალ დ. ორბელიანის მეთაურობით, ხოლო ლევან დადიანი თავისი ჯარით რუსთა მხარეზე გამოვიდა და ჯიხაიშში დადგა, სადაც მას დაემატა 500 რუსი ჯარისკაცი. სოლომონ მეფემ დაამარცხა დადიანი, მაგრამ ამ უკანასკნელმა გადარჩენილი ნაწილებით მაინც მიაღწია ქუთაისამდე, სადაც გენერალ სიმონოვიჩს შეუერთდა. სოლომონმა გენერალ ორბელიანის ჯარის ერთი ნაწილი სასტიკად დაამარცხა, რის გამოც ორბელიანმა დაჰკარგა სარდლობა და მისი რაზმის დარჩენილი ნაწილები გენერალ როზენს¹ შეუერთეს.

გენერალი როზენი დიდძალი ჯარით ქუთაისს მიადგა, სადაც მას შეუერთდნენ დადიანი და გურიელი. სოლომონ მეფე გამაგრდა ხანისწყლის ხეობაში, მაგრამ მოწინააღმდეგეთა რიცხვი გაცილებით მეტი იყო, სოლომონი დამარცხდა და 25 სექტემბერს ისევ ახალციხის საფაშოში გადავიდა. მეფე ცდილობდა დახმარება მიეღო საზღვარგარეთიდან. იგი დახმარებას ეძებდა ირანში, თურქეთში, ინგლისში და განსაკუთრებით მისი იმედები მიჰყრობილი იყო საფრანგეთისაკენ.

სოლომონ მეორე წერილებს სწერდა ნაპოლეონ ბონაპარტეს და საერთოდ დიდ ინტერესს იჩენდა მისდამი. ერთხელ

¹ გრიგოლ ვლადიმერის ძე როზენი (1782 - 1841) - რუსი სამხედრო მოღვაწე, ბარონი, ინფანტერიის გენერალი 1826 წლიდან, 1805 წლიდან 10 წლის განმავლობაში მუდმივად იმყოფებოდა მოქმედ არმიაში. 1830-31 წლებში აქტიურად მონაწილეობდა პოლონეთის აჯანყების ჩახშობაში. ЦИИХАКЛОИДСКИИ СЛОВАРЬ. Врокрауз и Ефрои. с. 27. СІІВ. 1899. с. 14.

სოლომონს რუს მოგზაურ ა. სოკოლოვთან საუბარში უთქვამს: რუსეთს და ინგლისს მხარი რომ არ დაეჭირათ თურქეთისათვის, მას ამდენ ხანს ბოლოს მოუღებდა ნაპოლეონიო. სოლომონის ასეთი განწყობის შესახებ, ცხადია, ცნობები პეტერბურგში სწრაფად მიდიოდა (Сokolov, 1874: 47).

1810 წლის 20 ოქტომბერს სოლომონ მეფეს წერილი მიუწერია ნაპოლეონისათვის. არსებობს ამ წერილის ქართული დედანი და მისი ფრანგული თარგმანი, რომელიც ილ. ტაბალუამ გამოაქვეყნა (ტაბალუა, 1974: 64-70).

მიმართავს რა საფრანგეთის იმპერატორს, როგორც „უავგუსტოეს კეისარს“ და „უდიდებულეს ხელმწიფეს“, სოლომონი წერს, რომ მას ადრეც გაუგზავნია წერილი ნაპოლეონისათვის, მაგრამ პასუხი არ მიუღია: „მრავალ გზის წარმოვგზავნეთ აზრი დამჭირნებისა ჩვენისა, უდიდებულესობისა თქვენისადმი და ერთსაცა პასუხსა ვერ ღირს ვიქენით“.

სოლომონ მეფე ამ წერილით ნაპოლეონს აცნობებდა, რომ მას რუსებმა ტახტი წაართვეს და თხოვდა დახმარებოდა მის დაბრუნებაში. „აზრი ვედრებისა ჩემისა ესე არს ყოვლად უმონყალესო ხელმწიფევ, ათას ორასს ამას წელინადსა შინა შთამომავლობით ჩემით მეფე ქრისტიანე ვმეფობდი იმერეთსა შინა თავისუფლად, ვიდრე შავ ზღვამდე; არავინ იყო მბრძოლო ჩვენი, და იყო მშვიდობასა შინა ქვეყანა ესე: ...მკურნალი გამოხსნისა ჩვენისა არა არს ქვეყანასა ზედა; გარდა ხელი თვითმპყრობელი თქვენი; და ცათა შინა ღმერთი; თვითმპყრობელი ნურცა დაითმენთ თქვენდა შევედრებულისა მეფობისა ჩემისა, უსამართლოდ წარტაცებისა...“

სოლომონ მეფე საფრანგეთის იმპერატორს მის მფარველობაში შესვლას სთავაზობდა: „მიიღეთ მეფობა ჩვენი, მფარველობასა ქვეშე თქვენსა, ყოვლით სამფლობელოთურთ ჩემით, და განთავისუფლებასა ჩვენსა ყოველთაგან . . . რუსთასა, ძალითა ანუ მშვიდობითა, რომლითაცა გენებოსთ: ვითხოვთ მონებრ და უმდაბლესად, რათა აღარა ჰყოფნის უავგუსტოესმან, თქვენმან...“

სოლომონ მეფე დიდხანს არ დარჩენილა ახალციხეში.

თურქეთის სულთნის ნებართვით იგი არზრუმში დასახლდა, მაგრამ რუსებმა კონტაქტი დაამყარეს არზრუმის ფაშასთან, მოისყიდეს და ამ უკანასკნელმა დაიწყო სოლომონ მეფისა და მისი ამალის შევიწროვება. ამიტომ მეფემ ადგილსამყოფელი შეიცვალა და ტრაპიზონში გადავიდა.

1811 წლის იანვარში სოლომონმა კვლავ მისწერა წერილი ნაპოლეონს. ამ დროს მას უკვე კავშირი ჰქონდა კონსტანტინოპოლის საფრანგეთის საელჩოსა და ტრაპიზონში საფრანგეთის საკონსულოში მყოფ საფრანგეთის წარმომადგენლებთან. სოლომონ მეფეს კონტაქტი ჰქონდა თურქეთის ხელისუფლებასთანაც, რადგან 1811 წლის 5 მარტს, კონსტანტინოპოლში საფრანგეთის საქმეების რწმუნებული ლატურ-მობურგი პარიზში გაგზავნილ წერილში წერდა, რომ სოლომონ მეფის დელეგაცია კონსტანტინოპოლში კარგად მიიღეს და იმერეთის მეფეს 20-25 ათასიანი არმიით იმერეთის ტახტის დაბრუნებასაც დაჰპირდნენ (Lang, 1957: 263; ტაბალუა, 1974: 33)

სოლომონის ეს წერილი ქართულად ყოფილა დანერილი. თურქული მხარის ინტერესებიდან გამომდინარე იგი ჯერ თურქულად უთარგმნიათ, ხოლო თურქულიდან ფრანგულად, იმავე წლის 28 ივნისს.

სოლომონის ამ წერილის ინგლისური თარგმანი 1957 წელს გამოაქვეყნა ინგლისელმა ისტორიკოსმა დევიდ მ. ლენგმა (Lang, 1957: 263-265), ხოლო ფრანგული ტექსტი 1967 წელს გამოაქვეყნდა საქართველოში, მაგრამ, როგორც თავის დროზე მართებულად მიუთითა ილ. ტაბალუამ, იგი ზუსტი არაა (ჟორდანიას, 1967: 477). სოლომონის ამ წერილის ზუსტი ტექსტები ფოტოპირებით გამოაქვეყნდა საქართველოში 1974 წელს (ტაბალუა, 1974: 64-74) და ამავე ფოტოფირებზე დაყრდნობით 2005 წელს (არდაშელია, 2005: 161-162).

წერილში ჩანს, რომ მეფე სოლომონ II კარგად იცნობდა ევროპაში ნაპოლეონ I-ის განხორციელებული პოლიტიკის შედეგებს და სთხოვდა მას დახმარებას მოსკოვის იმპერატორის უსამართლო და უკანონო გადაწყვეტილების წინააღმდეგ ბრძოლაში. „იმპერატორს (იგულისხმება რუსეთის იმპერატორი ალექსან-

დრე I (1801-1825) - ო. ა) არ ჰქონდა ამისათვის არავითარი უფლება, რაც შეგვეხება ჩვენ, არ გაგვაჩნდა არც ძალა წინააღმდეგობის გასაწევად იარაღით ხელში ჩვენი სამფლობელოების დამპყრობისადმი, არც საშუალებები კანონიერად დაგვებრუნებინა ისინი უზურპატორისაგან, ეს ორმაგი უძლეურობა საკმარისია ჩვენი უმოქმედობის გასამართლებლად; და, რომ საჭიროა თქვენმა საიმპერატორო უდიდებულესობამ იცოდეს უფლების ჩამორთმევის იმ შეუბრალებელი აქტის შესახებ, რაც ჩაიდინა ჩვენს მიმართ მოსკოვის ზემოხსენებულმა იმპერატორმა." გარდა ამისა, სოლომონ მეფეს, როგორც ჩანს, შესაძლებლად მიაჩნდა საფრანგეთის მფარველობაში შესვლა, რადგან წერილში აღნიშნულია, რომ „მან (ნაპოლეონმა - ო. ა) მომათავსოს მფარველობაში მისი მეთაურობით არსებულ ჩრდილქვეშ". შესაძლოა წერილის ასეთი შინაარსი არ ესიამოვნათ ოსმალეთის სულთნის კარზე, მაგრამ აქ მშვენივრად იცოდნენ, რომ თუ ნაპოლეონი ამ მიმართულებით რაიმეს გადაწყვეტდა მხოლოდ თურქეთის გულის მოსაგებად.

სოლომონის ეს წერილი საფრანგეთის ელჩმა თურქეთში ლატურ-მობურგმა პარიზში გაავრცავა. ამასთანავე იგი თავის უფროსს ატყობინებდა: „ვურთავ აქ ამ წერილს თარგმანითურთ, რომელიც მე გავაკეთებინე, ვთხოვ თქვენს აღმატებულებას მაცნობოს, თუ რა უნდა ვუპასუხო მეფე სოლომონს“.

პარიზმა ეს წერილი უპასუხოდ დატოვა, რადგან ამ დროს პარიზში, იმპერატორი ნაპოლეონი და მისი გარემოცვა უფრო დიდი საქმეებით იყო დაკავებული და ცხადია, საქართველოსთვის არავის სცალოდა.

ამასობაში 1811 წლის 20 თებერვალს რუსეთში გამოქვეყნდა იმპერატორის ალექსანდრე I-ის (1801-1825) ბრძანება იმერეთის სამეფოს გაუქმებისა და იმერეთში რუსული მმართველობის შემოღების შესახებ.

1811 წლის 25 ივლისს კონსტანტინოპოლში მყოფი საფრანგეთის საელჩოს თანამშრომელი უტრე პარიზს ატყობინებდა ახალ ამბებს საქართველოდან, მათ შორის მნიშვნელოვანი ცნობებია სოლომონ მეფის შესახებ. ეს ახალი ამბები მისთვის

მიუწოდებია ერთ-ერთ ქართველს, რომელიც სოლომონთან ახლო ურთიერთობაში ყოფილა. ეს ქართველი იყო როსტომ ნიჟარაძე, რომელიც ტრაპიზონში გაგზავნა სოლომონ მეფემ. როსტომი შეხვდა ჟორჟ უტრეს, ესაუბრა და გააცნო მას იმერეთის მეფის მდგომარეობა: „... თუ ფრანგების დიდ იმპერატორს ვითარება არ მისცემს საშუალებას, ძალის საშუალებით დაუბრუნოს იმერეთის სამეფო თავის კანონიერ მეფეს, ამ უკანასკნელს იმედი ექნება, რომ მისი უდიდებულესობა ნაპოლეონი მოისურვებდა დაეყოლებინა რუსეთის იმპერატორი დაებრუნებინა სოლომონისათვის ნებაყოფლობით, მის წინაპართა სამემკვიდრეო. მეფე სოლომონი ძლიერ ითხოვს მფარველობას დიდ ნაპოლეონისაგან, რომლის წინაშე იგი უკვე წარსდგებოდა, რომ არ ჰქონოდა შიში დაპატიმრებისა თურქების მხრიდან“ (Correspondance, 1860, p. 242).

სოლომონ მეფემ სცადა საფრანგეთში გამგზავრება. მან ახალციხის ფაშას ნებართვა სთხოვა კონსტანტინოპოლში გამგზავრებისა, მაგრამ ურჩიეს ეს არ გაეკეთებინა, ვინაიდან შეიძლებოდა კონსტანტინოპოლს ვერ გასცილებოდა. ამრიგად, ვერ განხორციელდა სოლომონ მეფის სურვილი, თვითონ პირადად ხლებოდა ნაპოლეონს.

ამის შემდეგ სოლომონ მეფემ კონსტანტინოპოლში გაგზავნა თავისი თანამებრძოლი და ერთგული მომხრე, ქაიხოსრო წერეთელი. მას ორი წერილი მიჰქონდა სოლომონ მეორისა: ერთი სულთანისთვის, ხოლო მეორე - საფრანგეთის საელჩოსთვის გადასაცემად (ეს უკანასკნელი ნაპოლეონისათვის იყო განკუთვნილი). ქაიხოსრო წერეთელმა ეს დავალება შეასრულა.

1812 წელს რუსეთ-თურქეთის ომი ბუქარესტის ზავით დამთავრდა. ამ ზავით თურქებმა აღიარეს რუსების უფლებები ბესარაბიაზე და დასავლეთ საქართველოზე. თუმცა, ფოთი, ახალქალაქი და ზოგიერთი სხვა ქართული რაიონი ჯერ კიდევ თურქების ხელში იყო.

ამის შემდეგ, სოლომონ მეფეზე თითქმის არაფერი ისმოდა. მხოლოდ ზოგიერთ თურქულ დოკუმენტებში გამოჩნდებოდა ხანდახან ცნობები მის შესახებ. ამ დოკუმენტებიდან

აღსანიშნავია ტრაპიზონის ფაშის (იგი ქართული წარმოშობის იყო) 1813 წლის 31 დეკემბრის მოხსენებითი ბარათი, რომელიც მან ოსმალეთის სულთნის დიდ საბჭოს წარუდგინა. ამ ფაშას შეხვედრები და საუბრები ჰქონდა ტრაპიზონში მცხოვრებ სოლომონ მეფესთან. როგორც, ზემოხსენებული საბუთიდან ჩანს, ზოგიერთი ნაბიჯი მასაც გადაუდგია სოლომონ მეფის სასარგებლოდ, მაგრამ ამას შედეგი არ მოჰყოლია. ოსმალურ საარქივო მასალებზე დაყრდნობით ირკვევა, რომ ტრაპიზონის ფაშისა და სოლომონ II-ის მცდელობა დახმარების მიღების თაობაზე ამაო იყო (შენგელია, 1963: 188-195).

ამრიგად, XIV საუკუნის დასაწყისში ქართველ პოლიტიკოსთა ერთი ნაწილი ცდილობდა თურქეთის საშუალებით დახმარება საფრანგეთის იმპერატორისაგან მიეღო, თავის მხრივ თურქეთს სურდა დასავლეთ საქართველოზე გავლენა შეენარჩუნებინა, მაგრამ, შექმნილ საერთაშორისო ვითარებაში არც თურქეთს და არც საფრანგეთს, რომელიც თურქეთს საქართველოს (დასავლეთ საქართველოს) დაბრუნებას ჰპირდებოდა, არ შეეძლოთ რეალური დახმარება აღმოეჩინათ ქვეყნისთვის, რომელსაც ერთი განიხილავდა, როგორც თავის პროვინციას, ხოლო მეორე მომხიბვლელ საშუალებას აღმოსავლეთის პროექტის განხორციელების გზაზე.

დამონმებული ლიტერატურა:

AMAE, MD – Archives du Ministère des Affaires étrangères, Memoires et Documents.

AMAF, CP – Archives du Ministère des Affaires étrangères, Correspondances Politiques.

არდაშელია, 2005 - ომარ არდაშელია. ნაპოლეონ პირველის აღმოსავლური პოლიტიკა და საქართველო, თბ. 2005.

ტაბალუა, 1974 — ილია ტაბალუა. საფრანგეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, თბილისი 1974.

ჟორდანიას, 1967 - ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა შედგენილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თედო ჟორდანიას მიერ, გამოსაცემად

მომამზადეს გივი ჟორდანიამ და შოთა ხანთაძემ, თბილისი 1967.
შენგელია, 1963 - ნ. შენგელია, ოსმალეთთან სოლომონ მეორის
ურთიერთობის ერთი ეპიზოდი, საზ. მეცნიერებათა აკადემიის
მაცნე, № 3, 1963.

ქორთუა, 1964 - ნ. ქორთუა. საქართველო 1806-1812 წლების
რუსეთ-თურქეთის ომში, თბილისი 1964.

Lang, 1957 - D. M. Lang. The Last Years of the Georgian Monarchy,
1658-1832. New York, 1957

Coquelle, 1905 – P.Coquelle. Latour-Maubourg charge d'affaires à
Constantinople 1809-1812. Revue d'histoire diplomatique dix-neu-
vième année.Paris, 1905.

Dufraisse 1998 - Roger Dufraisse. Napoléon. Pariz. 1998.

Донадзе, В. – 1984 Донадзе В. Планы Наполеона Бонапарт в от-
ношении Грузии (на рубеже XVIII-XIX веков), Труды Тбилисского
государственного Университета, история, искусствоведение, эт-
нография, т. 246, Тбилиси, 1984.

Сборник, 1877 - Сборник Российского исторического общества.
т. 21. 6. СПб. 1877.

Соловьев, 1877 Соловьев С. М.. Император Александр I.
Петербург. 1877.

Соколов, 1874 - Соколов А. Е. Путешествия мои в Имеретию.
м.,1874.

Миллер, 1947 Миллер А. Ф. Мустафа паша Байрактар.
Оттоманская империя в начале XIX века. М-Л. 1947.

Correspondance - Correspondance de Napoleon I. Publiee par orde
de L~ Empereur Napoleon III, Pariz 1860 I-XX tomes.

Testa, 1864 - Testa Y. de Recueil des traités de la Porte Ottomane avec
les puissances étrangères. t. I. Paris. 1864.

Testa, 1865 - Testa Y. de Recueil des traités de la Porte Ottomane avec
les puissances étrangères. t. II. Paris. 1865.

Georgian Issue in the Relations of France and Turkey at the beginning of the 19th century

In the 19th century one of the leading position in the foreign policy of France was the issue of relation with Turkey. Napoleon I paid the great attention to it in his Eastern policy. It was preconditioned both by geopolitical location and its activities in the international relations of that time.

In Eastern policy of Napoleon I Georgian issue in the relation with Iran and Turkey is interesting for us, because both countries had the special interest towards Georgia, which at that time became the victim of Russia's colonial policy. The part of Georgian politicians realized well the upcoming results of Russia's policy in Georgia and they tried to find the solution from this difficult situation in helping of Napoleon I.

In the article there is discussed Georgian issue in the relations of France and Turkey in the epoch of Napoleon I. While realizing its Eastern policy Napoleon tried to use Georgian issue and to help our country, but in vain, his plans were not realized.

**„რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ
ევროპული ქარტია“ და ქართული ენა
თურქეთის რესპუბლიკაში**

1992 წლის 5 ნოემბერს ევროსაბჭომ სტრასბურგში გამოაქვეყნა „ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ“, რომლის მიზანია ისტორიული/ავტოქთონი უმცირესობის ენის, როგორც იდენტობის განმსაზღვრელი კულტურული ფენომენის დაცვა; იმავე წლის 18 დეკემბრის 47/135 რეზოლუციით გაერომ მიიღო დეკლარაცია: „ეროვნულ ან ეთნიკურ, რელიგიურ და ენობრივ უმცირესობათა უფლებები“.

იმთავითვე გამოიკვეთა საერთაშორისო ორგანიზაციების ორი, მკვეთრად განსხვავებული კეთილშობილური მიზანი:

- ისტორიული (ავტოქთონი) არაძირითადი უმცირესობის ენის, როგორც ისტორიული კულტურული მემკვიდრეობის, გადარჩენა-განვითარება;

- არაძირითადი, მიგრანტი მოსახლეობის ენობრივი უფლების დაცვა.

„ქარტიის“ პრეამბულა იმთავითვე აცხადებს:

„ევროპის ისტორიული რეგიონული თუ უმცირესობის ენების დაცვა, რომელთაგანაც ზოგიერთს საბოლოო გაქრობა ემუქრება, ხელს უწყობს ევროპის კულტურული სიმდიდრისა და ტრადიციების შენარჩუნება-განვითარებას“.

„ენის ქარტიის“ განმარტებითი მოხსენების პირველივე პუნქტში ვკითხულობთ:

„ევროპის მრავალი სახელმწიფოს ტერიტორიაზე ცხოვრობენ ამა თუ იმ რეგიონის მკვიდრი ავტოქთონი ჯგუფები, რომელთა დედაენა განსხვავდება ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობის ენისაგან. ეს იმითაა განპირობებული, რომ ისტო-

რიულად სახელმწიფოთა ფორმირება არ ხდებოდა მხოლოდ ენობრივი ნიშნით და მათი წარმოქმნის პროცესში მიმდინარეობდა მცირე ხალხების შერწყმა უფრო მსხვილ ეთნიკურ ერთეულებთან¹.

„ქარტიის“ უმთავრესი მიზანი კულტურულ-ჰუმანიტარული ხასიათისაა. იგი მოწოდებულია დაიცვას და ხელი შეუწყოს რეგიონული თუ უმცირესობის ენების, როგორც ევროპის საერთო კულტურული მემკვიდრეობის განუყოფელი ნაწილის, გამოყენებასა და განვითარებას... მისი ამოცანაა, შეძლებისდაგვარად უზრუნველყოს რეგიონული თუ უმცირესობის ენების გამოყენება განათლების სისტემასა და მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებში; ხელი შეუწყოს ამ ენებზე მხატვრული ლიტერატურისა და სამნიგნობრო კულტურის ჩამოყალიბებას, დასაშვები გახადოს მათი გამოყენება მართლმსაჯულებისა და ადმინისტრაციული ორგანოების საქმიანობაში, აგრეთვე საზოგადოების ეკონომიკურ, სოციალურ და კულტურულ ცხოვრებაში... ქარტიის მიზანია ევროპაში რეგიონული თუ უმცირესობის ენების დაცვა, ეროვნული იდენტობის ფორმირებაზე ხელშეწყობა (და არა - ენობრივი უმცირესობების ენობრივი უფლებების დაცვა).

შესაბამისად, მთავარი ყურადღება ეთმობა საკითხის კულტურულ ასპექტებს და რეგიონული ან უმცირესობის ენების გამოყენებას ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხის ცხოვრების ყველა სფეროში.

„ქარტია“ არ ადგენს რეგიონულ თუ უმცირესობის ენებზე მოლაპარაკეთა ინდივიდუალურ თუ კოლექტიურ უფლებებს (მე-10-11 განმარტებანი).

აქვე იხ. აგრეთვე, 31-ე და 32-ე პუნქტები:

„ქარტიის დებულებები მოიცავს მხოლოდ ისტორიულ ენ-

1 http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charterexpl_ka.pdf (ეს ვერსია დევს ევროსაბჭოს ვებგვერდის (<http://www.coe.int>) „ენის ქარტიის“ განყოფილებაში: (http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/default_en.asp); შდრ., ინგლისური ვერსია: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/11tmt/148.htm>.

ებს, ანუ იმ ენებს, რომლებიც დიდი ხანია გავრცელებულია მოცემული სახელმწიფოს ტერიტორიაზე“; ეს ენები მკაფიოდ უნდა განსხვავდებოდეს იმ ენის ან ენებისაგან, რომელზეც სახელმწიფოში მცხოვრები დანარჩენი მოსახლეობა საუბრობს. ქარტიის დებულებები არ ეხება ერთი ენის ადგილობრივ სახესხვაობებსა თუ დიალექტებს“.

ევროსაბჭოს სხვა დოკუმენტებშიც არაერთხელაა ხაზგასმული, რომ „რეგიონული და უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტის“ მიზანია იმ ენების დაცვა, რომლებიც ტრადიციულად გამოიყენება საუკუნეების განმავლობაში და წარმოადგენენ რეგიონული იდენტობის ინტეგრალურ (არსებით, შემაჯამებელ) ნაწილს¹.

ცალკეულ ექსპერტთა მიერაც არაერთხელაა ხაზგასმული, რომ ევროპეთანხმების პირველხარისხოვანი მიზანია ევროპის იმ ისტორიული რეგიონული თუ უმცირესობის ენების დაცვა, რომელთაც არა აქვთ სახელმწიფო ენის სტატუსი და საფრთხე ემუქრებათ.

შდრ. აგრეთვე: „რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტია“ მოითხოვს, გატარდეს გარკვეული ღონისძიებები განსაკუთრებით დაუცველი ისტორიული უმცირესობების ენების მიმართ“².

„ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ“ ორიენტირებულია მხოლოდ მოცემულ ქვეყანაში ისტორიულად მცხოვრები (ავტოქთონი), მაგრამ სახელმწიფოს არაძირითადი ეთნოსის ენის გადარჩენა-განვითარებაზე და არა, ზოგადად, ეთნიკურ უმცირესობათა ენობრივ უფლებებზე.

შდრ. „ქარტიაში“ ხაზგასმით წერია, რომ იგი „არ მოიცავს

1 <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc08/EIDOC11480.htm>: The European Charter for Regional or Minority Languages (Motion for a resolution, Doc. 11480; 7 January 2008).

2 რობერტ ღუმბარი, „კომენტარები: ჩარჩო ხელშეკრულებისა და ენის ქარტიის ურთიერთობები“, ჩარჩოს შევსება, დოკუმენტების კრებული, 2004, გვ. 35.

მიგრანტთა ენებს" (მუხლი I, ა, ი), და, შესაბამისად, „ქარტი-ის“ მიზანი არ არის უმცირესობის ენობრივი უფლებების ჩამოყალიბება.

აქვე შევნიშნავთ: მოცემული სახელმწიფოს ოფიციალური თუ არაოფიციალური ენების შესახებ გაერომ, ეუთომ და ევროსაბჭომ არაერთი საგანგებო სამართლებრივი დოკუმენტი შექმნეს. მიუხედავად ამისა, საერთაშორისო თანამეგობრობამ მაინც ჩათვალა საჭიროდ, ერთმანეთისგან გაემიჯნა და საკანონმდებლო აქტებიც ცალ-ცალკე გამოეცა ისტორიული (ავტოქთონი) ეთნიკური უმცირესობის ენისა და ახალი უმცირესობების¹ წარმომადგენელთა ინდივიდუალური ენობრივი უფლებების დასაცავად. მაგ., ექსპერტი ასბორნ ეიდი წერს: „გაეროს სისტემაში ნათელი განსხვავებაა ჩამოყალიბებული ისტორიული (აბორიგენი) უმცირესობების უფლებებსა და იმ პირთა უფლებებს შორის, რომლებიც უმცირესობებს მიეკუთვნებიან“².

ზოგადად, ეროვნული (ეთნიკური) უმცირესობების ენობრივი უფლებები დაცულია ყველა ნორმალური სახელმწიფოს კონსტიტუციითა და შიდა კანონმდებლობის სხვა სამართლებრივი დოკუმენტებით; ასევე: „ეროვნულ ან ეთნიკურ, რელიგიურ და ენობრივ უმცირესობათა უფლებების გაეროს დეკლარაციით“³, ეუთოს ოსლოს⁴ და ლუნდის⁵ რეკომენდაციე-

1 ტერმინ „ახალი უმცირესობის“ შესახებ ის., რობერტ დუნბარის აქვე (ზემოთ) დამოწმებული სტატია. სადაც საგანგებო მსჯელობაა ასევე ისტორიული უმცირესობისა და ახალი უმცირესობის ენობრივ-კულტურული უფლებების სხვადასხვაობის შესახებ.

2 „კომენტარები: გლობალური და რეგიონული მიდგომები უმცირესობების სიტუაციებთან“, ჩარჩოს შევსება, დოკუმენტების კრებული, 2004, გვ. 47.

3 მიღებულ იქნა 47 ე სესიაზე 1993 წლის 3 თებერვალს (www.diversity.ge/eng/resources.php?coi_0|14|11|11|11).

4 ოსლოს რეკომენდაციები ეროვნულ უმცირესობათა ენობრივ უფლებებთან დაკავშირებით და განმარტებითი ბარათი: თებერვალი, 1998 წელი (ეხება ეთნიკური უმცირესობების ენობრივ უფლებებს: ადგენს, როგორ, რა ფორმით და სად შეიძლება ეროვნული/ეთნიკური უმცირესობების ენების გამოყენება) <http://www.diversity.ge/files/files/oslo-geo.pdf>.

5 ლუნდის რეკომენდაციები საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში ეროვნული უმცირესობების ქმედით მონაწილეობასთან დაკავშირებით და

ბით; ევროსაბჭოს „ჩარჩო კონვენციით ეროვნულ უმცირესობათა დაცვის შესახებ“¹.

ხოლო, „ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ“ არის ის ერთადერთი საგანგებო საერთაშორისო სამართლებრივი დოკუმენტი, რომელიც მიეძღვნა იმ ავტოქტონი მოსახლეობის ენობრივ-კულტურული თვითმყოფადობის დაცვას, რომელიც მოცემულ სახელმწიფოში უმცირესობას წარმოადგენს და, ამავ დროს, მისი დედაენა ამ ქვეყანაში (ან მის რომელიმე მხარეში) არ არის სახელმწიფო ენა.

„ენის ქარტიაში“ აქცენტი გაკეთებულია კულტურულ მრავალფეროვნებაზე; კერძოდ, კულტურისა და ტრადიციების გადარჩენა-შენარჩუნებასა და განვითარებაზე და არა უმცირესობის წარმომადგენლის ინდივიდუალურ ენობრივ უფლებებზე².

„რეგიონალური და უმცირესობათა ენების შესახებ ევროპული ქარტიის“ დებულებები ეფუძნება საყოველთაოდ აღიარებულ შემდეგ ღირებულებებს (იხ. განმარტებითი მოხსენება; 26-29 პუნქტები):

- „ევროპის საბჭოს მიზანია მის წევრ სახელმწიფოებს შორის უფრო მტკიცე ერთიანობის მიღწევა მათი საზიარო მემკვიდრეობის დაცვისა და განვითარების და საერთო ევროპული იდეალების დამკვიდრების მიზნით. ლინგვისტური მრავალფეროვნება ევროპის კულტურული მემკვიდრეობის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მონაპოვარია“ (26).

- „ქარტიის არსი და სულისკვეთება სრულად ითვალისწინებს სახელმწიფოთა სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობის პატივისცემის პრინციპს. ყველა სახელმწიფოს მოეთხოვება მხედველობაში მიიღოს არსებული კულტურული

განმარტებითი ზარათი; სექტემბერი, 1999: <http://www.diversity.ge/files/files/lund-geo.pdf>

1 <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?N1157&CM8&DF-12/15/2008&CL=ENG>;

2 რობერტ დუნბარის „კომენტარები: ჩარჩო იელშეკრულებისა და ენის ქარტიის ურთიერთობები“, ჩარჩოს შევსება, დოკუმენტების კრებული, 2004, გვ. 32.

და სოციალური რეალიები ქვეყნის კანონიერად აღიარებული პოლიტიკური თუ ინსტიტუციონალური მონყობის ფარგლებში. სწორედ იმის გამო, რომ ევროპის საბჭოს წევრი ქვეყნები აღიარებენ დღეს არსებულ ტერიტორიულ და სახელმწიფოებრივ მონყობას, მათ სწამთ, რომ აუცილებელია თითოეული სახელმწიფოს შიგნით, თუმცა ერთობლივი ძალისხმევით, გატარდეს ზომები რეგიონალური და უმცირესობათა ენების ხელშეწყობის მიზნით“(28).

„ქარტია აღიარებს, რომ ყველა სახელმწიფოში აუცილებელია სახელმწიფო ენის (ან ერთ-ერთი სახელმწიფო ენის) ცოდნა; ამდენად, ქარტიის არც ერთი დებულება არ უნდა იქნეს გაგებული როგორც ოფიციალური ენის/ენების შესწავლის თვალსაზრისით რაიმე დაბრკოლებების შექმნის მცდელობა“(29)!

„რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტია“ („ენის ქარტია“) თავისი არსით ნათელი და მაღალი დონის დოკუმენტია; იგი არ შეიცავს რომელიმე ქვეყნისთვის სახიფათო დებულებებს.

„ენის ქარტიისა“ და ჰააგის თუ ოსლოს „რეკომენდაციების“ მიზნების გამიჯვნისა და პრინციპების გათვალისწინების შემთხვევაში, სახელმწიფო ენის ფუნქციის დაკნინების გარეშე საქართველოშიც, თურქეთშიც და სხვა ქვეყნებშიც შესაძლებელია, რომ სათანადო სტატუსი განესაზღვროს ქვეყანაში არსებულ ყველა ლინგვისტურ ერთეულს და რეალურად

1 ვრცლად იხ., ტარიელ ფუტყარაძე, „ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ“ და საქართველოში ენობრივი პოლიტიკის დაგეგმვის საკითხი“, კავკასიოლოგიური სერია, V, თბ., 2009: <http://www.scribd.com/doc/12621676/1-Putkaradze-European-Charter-for-Regional-or-Minority-Languages-and-An-Issue-of-Plannig-Linguistic-Policy-in-Georgia> „ევროპული ქარტიის“ დებულებებისათვის იხ.: ქართული ტექსტი: <http://www.diversity.ge/files/files/EFS-148-geo.pdf>; მდრ., ინგლისურენოვანი ტექსტი: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/1-18.htm>; European Charter for Regional or Minority Languages (Explanatory Report). სხვადასხვაენოვანი თარგმანებისათვის იხ. <http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang>.

დაცულ იქნას ძირითადი მოსახლეობის, ისტორიული უმცირესობის, ახალი უმცირესობისა თუ მიგრანტების წარმომადგენელთა ენობრივი უფლებები.

„ენის ქარტიის“ დებულებებს თუ გავითვალისწინებთ, მოცემულ სახელმწიფოში შეიძლება ვივარაუდოთ 5 სახის ენის არსებობა:

- ტრადიციული (ავტოქთონი) ძირითადი მოსახლეობის ენა - სახელმწიფო ენა (რომელზეც ზრუნავს მოცემული სახელმწიფო);

- ავტონომიურ წარმონაქმნში - ავტონომიური წარმონაქმნის სახელმძღვანელო საზოგადოების ენა - მეორე სახელმწიფო ენა ამ წარმონაქმნში (რომელზეც ზრუნავენ სახელმწიფოსა და ავტონომიური წარმონაქმნის ხელისუფლებები);

მოცემულ სახელმწიფოში მცხოვრები ისტორიული, ავტოქთონი ეთნიკური უმცირესობის ენა; იგი უნდა დაიცვას სახელმწიფომ „ენის ქარტიის“ მესამე ნაწილის გათვალისწინებით (დაცულობის მაღალი ხარისხი);

- მოცემულ სახელმწიფოში საუკუნეების წინ დამკვიდრებული მიგრანტი ეთნიკური ჯგუფის ენა, რომელსაც სხვაგან არა აქვს დაცულობის პერსპექტივა; მოცემული სახელმწიფოს კეთილი ნების შემთხვევაში, ამ ტიპის ენაზე შეიძლება გავრცელდეს „ენის ქარტიის“ მეორე ნაწილის დებულებები; სხვა შემთხვევაში, მათ მიმართ ამოქმედდება ოსლოსა თუ ჰააგის „რეკომენდაციები“;

- მოცემულ სახელმწიფოში საუკუნეების წინ დამკვიდრებული ისეთი მიგრანტი ეთნიკური ჯგუფის (დიასპორის) ენა, რომელსაც მეზობლად (სხვაგან) აქვს სახელმწიფო ენა; ამ ტიპის ენების დაცულობის ხარისხი უნდა განისაზღვროს ოსლოსა თუ ჰააგის „რეკომენდაციების“ და სხვა მსგავსი საერთაშორისო დოკუმენტების მიხედვით;

- მოცემულ სახელმწიფოში ოკუპანტის მიერ თავსმოხვეული ენა, რომელსაც დეოკუპაციის შემდეგ სტატუსი და დაცულობის ხარისხი უნდა განესაზღვროს პოსტოკუპაციური ვითარების გათვალისწინებით;

- ახალი მიგრანტების ენა; მიგრანტთა ენობრივი უფლებები სახელმწიფომ უნდა დაიცვას შესაბამისი საერთაშორისო დოკუმენტების მოთხოვნების გათვალისწინებით.

ვფიქრობ, თუ „რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ ევროპული ქარტიის“ შესაბამისად მონესრიგებული ენობრივი პოლიტიკა არ დააზარალებს არც ერთი ქვეყნის სახელმწიფო ენის სტატუსს; პირიქით, ევროპაში აღიარებულ კანონიერ სტანდარტებში მოაქცევს მოცემული სახელმწიფოს ისტორიული თუ ახალი უმცირესობების ენობრივ-კულტურული ფასეულობებისა და ენობრივი უფლებების დაცვას.

ამ ზოგადი მსჯელობის ფონზე¹ განვიხილოთ თურქეთში ქართული ენისადმი გამოჩენილი კეთილი ნება და სამომავლო პერსპექტივა:

თურქეთში სამი კატეგორიის ქართველი ცხოვრობს:

1) ავტოქთონი ქართველები: იმერბევლები, ტაოელები, ლივანელები, მაჭახლელები და ლაზები; აქვე აღვნიშნავ, რომ საკუთარი ისტორიის შესახებ ნაკლები ცოდნის გამო ლაზთა ნაწილი თავს ქართველად არ თვლის; გონიოს, სარფის თუ მაკრიალის ლაზების მსგავსად, სხვა რაიონების ლაზებიც არიან ისტორიული ქართული კულტურის შემოქმედნი, შესაბამისად, ლოგიკურია მათი განხილვა ერთიანი ქართველური ეთნოსის ნაწილად;

2) მუჰაჯირი ქართველების შთამომავლები - 130 წლის წინანდელი მიგრანტები;

3) ახალი მიგრანტები - ბოლო წლებში სამუშაოდ ჩასული მიგრანტები.

წინასწარვე აღვნიშნავ, რომ სამივე კატეგორიის ქართველს ამჟამად ერთნაირ ენობრივ სიტუაციაში უხდებათ ცხოვრება: მათ ოჯახში შეუძლიათ ისაუბრონ ქართულად, უფლება აქვთ იქონიონ გაზეთი, ინტერნეტრადიო, განავითარონ თავიანთი ეთნიკური კულტურა... და ა. შ. რაც თანამედროვე

¹ მსჯელობისათვის ვრცლად იხ.: ტ. ფუტყარაძე, „ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ და საქართველოში ენობრივი პოლიტიკის დაგეგმვის საკითხი“, კავკასიოლოგიური სერია, V, ქუთაისი, 2009.

თურქეთის სახელმწიფოს ევროპული ინტეგრაციის მაჩვენებელია.

თანამედროვე ევროპული კანონების მიხედვით, თურქეთის სახელმწიფო განსაკუთრებით უნდა ზრუნავდეს პირველი კატეგორიის ქართველების ენობრივი თავისთავადობის შესანარჩუნებლად. ასევე, მუჰაჯირი ქართველების კომპაქტურად დასახლების ადგილებში ყურადღება უნდა ექცეოდეს მუჰაჯირთა შთამომავლების დედაენასა და კულტურას.

რუსეთის საბჭოთა იმპერიის (საბჭოთა კავშირის) ხელისუფლებისადაისტორიოგრაფიისმიერსაქართველოსმტრისსახედ დახატული თურქეთი დღეს ნამდვილად არის საქართველოს მეგობარი ქვეყანა. ბევრმა არ იცის, რომ თურქეთის სახელმწიფოს შექმნასა და გაძლიერებაში სერიოზული წვლილი აქვთ შეტანილი ქართული ეთნიკური წარმომავლობის თურქეთის მოქალაქეებსაც, რომლებშიც თურქეთის პატრიოტები იყვნენ. დღეს საღად მოაზროვნე ყველა ქართველისა თუ თურქისთვის ნათელია, რომ უალტერნატივოა თურქეთისა და საქართველოს კეთილმეზობლური თანაარსებობა - თურქი და ქართველი ხალხების მეგობრობა; შესაბამისად, კარგადაა გასააზრებელი თურქეთის სახელმწიფოში მცხოვრები ავტოქთონი ქართველებისა და ქართველი მუჰაჯირების შთამომავალთა დედაენის დაცულობის პირობები და პერსპექტივები.

თანამედროვე თურქეთი დემოკრატიული გზით მავალი დიდი მომავლის მქონე ქვეყანა, სადაც ნება დართულია ქართული ლაპარაკი, ქართული ჟურნალებისა და გაზეთების გამოცემა, ქართული ინტერნეტრადიოების არსებობა, მიუხედავად ამისა, აქ ქართული ენა კვდება, რადგან ეთნიკური ქართველების ახალმა თაობამ ფაქტობრივად არ იცის დედაენა.

აუცილებელია, ქართული დროულად იქნას აღიარებული ავტოქთონი უმცირესობის ენად და მასზე გავრცელდეს „ენის ქარტიის“ დებულებები. ასევე, აუცილებელია, ქართული ენა შევიდეს თურქეთის რესპუბლიკის ოფიციალური ენების იმ ჩამონათვალში, რომელთა ფლობისათვის თურქეთში დაწესებულია სახელფასო თუ საპენსიო დანამატი.

არსებითია იმის აღნიშვნაც, რომ თურქეთში მცხოვრები ეთნიკური ჯგუფები უკვე ჩამოყალიბებულია ერთიან სამოქალაქო საზოგადოებად. დიდ თუ მცირე ქალაქებში არსებული მრავალრიცხოვანი ეთნიკური სათვისტომოები (მათ შორის - ქართული) ხელს უწყობს, ერთი მხრივ, ეთნიკური კულტურის შენარჩუნებას, მეორე მხრივ კი - თურქეთის სახელმწიფოსა და სამოქალაქო საზოგადოების გაძლიერებას; შესაბამისად, ქართული ენის უფლებების აღიარება არავითარ საფრთხეს არ შეუქმნის მეზობელი და მეგობარი ქვეყნის ტერიტორიულ მთლიანობას.

წერილს დავამთავრებ ორი საყურადღებო ფაქტიც დამონებით:

1. 2009 წლის მაისში ზემო მაჭახელას მკვიდრის - ელიზბარ ციმნარიძის (ერდარ ქუჩუკის) და მისი თანამოაზრეების ორგანიზებით შეგროვდა 10 707 ხელმოწერა, რომელიც Chveneburi. Net-ის სახელით წარუდგინეს მთავრობას, თურქეთის სახელმწიფო ტელევიზიაში (თლთ-ში) ქართული გადაცემების დასაწყებად. რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია, წერილს გამომხაურებია თლთ-ს ხელმძღვანელი, წარმოშობით ქართველი, რომელსაც პრესით გაუვრცელებია შემდეგი პასუხი: „თურქეთში 4 მილიონზე მეტი ეთნიკური ქართველი ცხოვრობს; მათ უდიდეს ნაწილს აკმაყოფილებს თურქულენოვანი ტელევიზიები და საქართველოს ქართულენოვანი მაუწყებლობები; ამ მცირე რაოდენობის ხელმომწერთ უფლება აქვთ მოითხოვონ ქართული გადაცემები, მაგრამ სახელმწიფო მაუწყებლობასაც აქვს უფლება, არ დააკმაყოფილოს მცირერიცხოვანი ჯგუფების სურვილები; შესაბამისად, თლთ ვერ დაიწყებს ქართულენოვან გადაცემებს“ (წერილს ვიმონმებ თურქეთის ერთ-ერთი მოქალაქის თარგმანის მიხედვით).

2. ცოტა ხნის წინ მე და ჩემი კოლეგები შევხვდით ჰენდეკის მერს ბ-ნ ალი ინჯის (/Ali İNCİ); მან გვითხრა:

„ოსმალეთის იმპერიიდან მოყოლებული, ამ მიწაზე ქართველებს მშვიდად უცხოვრიათ და არავითარი პრობლემა არ შექმნიათ. ქართველებს შეუძლიათ თავიანთ ენაზე

თავისუფლად ისაუბრონ და განათლებაც მიიღონ. როგორც ამერიკაში ყველა ეთნიკურ ჯგუფს აქვს თვითგამორკვევისა და დედაენაზე განათლების უფლება, ასე იყო ოსმალეთის იმპერიაშიც: ყველას ჰქონდა უფლება, ესაუბრა დედაენაზე და მიეღო განათლება...

ჩავეკითხე:

-მე რალაც არ მახსოვს, აქ ახლა არის ქართული სკოლა?

მიპასუხა:

-ამ წუთში არ არის, მაგრამ ყველას, ვისაც სურს, უფლება აქვს გახსნას სკოლა საკუთარი დედაენის მიხედვით. აღვნიშნავ იმასაც, რომ ოსმალეთის იმპერიაში უფრო იყო ამგვარი პრეცედენტები. მე პატივს ვცემ ქართველებს, რადგან თურქეთში ბევრია ქართული წარმოშობის მოქალაქე და მათგან არასოდეს ყოფილა რაიმე პრობლემა; პირიქით, ისინი თურქეთის პატრიოტები არიან; ამავე დროს არ კარგავენ თავიანთ ეთნიკურ ვინაობას და კავშირები აქვთ საქართველოსთან - საკუთარ ისტორიულ ფესვებთან და ნათესავებთან. იცით ალბათ, რომ თურქეთის სახელმწიფოს პირველი პირი, პრემიერ-მინისტრი რეჯეფ თაიფ ერდოგანი (/Recep tayip ERDOĞAN) წარმოშობით ქართველია. ქართველია კიდევ 8 მინისტრი (იცინის). დიდი სიყვარული არამხოლოდ ჩვენს ხალხებს შორის არის, არამედ სამთავრობო დონეზეც დიდი ურთიერთსიყვარულია; შესაბამისად, ინტენსიურია ურთიერთობები როგორც განათლების, ასევე ვაჭრობისა და ტურიზმის სფეროებში. დარწმუნებული ვარ, რომ ეს ურთიერთობები უფრო გაღრმავდება. დარწმუნებული ვარ, აქედან დიდებული შთაბეჭდილებებით ნახვალთ“...

“European Charter on Regional or Minority Languages” and the Issue of Georgian Language

“European Charter on Regional or Minority Languages” is the only special international legal document, that was dedicated to the language-cultural originality of that indigenous population, which represents the minority of the given state and at the same time, its native language in this country (or in any region) is not a state language.

In “Language Charter” accent is made on cultural diversity, particularly on saving, maintaining and development of culture and traditions and not on individual language rights of the representative of the minority.

- “Essence and aspiration of the charter provides the principle of the states’ sovereignty and the respect of territorial integrity. Every state must take into account existing cultural and social realities in the frame of political or institutional arrangement legally acknowledged by the state.”

- “The charter recognizes that it is necessary to know the native language in every state. So the regulations must not be understood as the attempt of creation of any obstacles from the standpoint of studying the official language/languages.”

Turkey which was recognized as the enemy of Georgia by the leadership of the Soviet Empire of Russia (the Soviet Union) and historiography, nowadays is really a friendly country of Georgia. Today it is obvious to every wise thinking Georgian and Turkish that friendly coexistence of Georgia and Turkey – friendship of Turkish and

Georgian peoples has no alternative; contemporary Turkey is the country with great future developing in a democratic way, where Georgian speaking, editing the Georgian journals and newspapers and existence of Georgian internet-radios are no more prohibited. Despite of it, the Georgian language is dying because a new generation of ethnic Georgians factually doesn't know the native language. Based on this Georgian must be recognized as the language of indigenous minority and the regulations of "Language Charter" should be used on it.

It is noteworthy that ethnic groups living in Turkey have already been formed as a united civil society. Numerous ethnic communities (among them – Georgian) existing in big or small towns help to preserve ethnical culture on one hand and to strengthen Turkey and a civil society on the other hand; accordingly, acknowledgement of the rights of the Georgian language will not damage territorial integrity of the neighbor and friendly country.

მაია მიქაუტაძე, ეკა ღაღინი
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

კომპოზიტთა წარმოებისათვის იმერხეულში

(2006-2007 წ. ექსპედიციის მასალების მიხედვით)

იმერხეული მეტყველება მრავალფეროვან და საინტერესო მასალას იძლევა კომპოზიტთა წარმოების თვალსაზრისით.

იმერხეულ დიალექტში კომპოზიციის წესები და საშუალებები ძირითადად ქართულია (საერთოქართველურია), თუმცა თურქული ენის ველში მრავალსაუკუნოვანი თანაცხოვრების შედეგად გაჩნდა განსხვავებული ელემენტებიც.

სალიტერატურო ქართულთან და დიალექტებთან მიმართებით, წარმომავლობის მიხედვით, კომპოზიტები იმერხეულში პირობითად სამ ჯგუფად დაყავით:

1. საერთოქართველური
2. დიალექტური (იმერხეული)
3. უცხოური (თურქ., არაბ., სპარს.) ფუძეების შემცველი.

ნაშრომში გაანალიზებულია თითოეული ჯგუფის მიხედვით კომპოზიტთა წარმოების ძირითადი ტიპები და სახეობები.

1. იმერხეულ დიალექტში კომპოზიტთა ძირითადი ნაწილი ქართული წარმომავლობისაა; გვხვდება თხზულ სახელთა ყველა სახეობა: როგორც ფუძეგაორკეცებული, ისე ნაირფუძიანი. ნიმუშები მოგვყავს 2006-2007 წლებში იმერხევეში მოწყობილი ექსპედიციის პერიოდში მოპოვებული მასალიდან; ცალკეულ შემთხვევებში მაგალითებს ვიმონებთ ნ. მარისა (1911) და შ. ფუტყარაძის (1993) ტექსტებიდან.

1. ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტები:

ფუძეუცვლელი (ანუ მარტივი გაორკეცება): ნითელ-ნითელი, წრილ-წრილი, გზელ-გზელი, წინ-წინ, მალ-მალ, ნელ-ნელ, უკან-უკან, ზაფხულ-ზაფხულ, შორ-შორ, შუა-შუა...

2. ნაირფუძიანი კომპოზიტები:

ა) მსგავსი სემანტიკის სიტყვებისგან შედგენილი კომპოზიტები: თა-საზუარი, სახლ-კარი, ბალი-ბაღა, გზა-კვალი (დალოცვა: ღმერთმა გზა-კვალი გიგირჩოს)...

ჯელ-პირი-ნა დეიბანოს; ბევრი ხალხი იყლარჭვის გზა-შარაში; შავი ლამაზი თუალ-ნარბი მიცემულია ღმერთიდან (ფუტკარაძე, 1993).

ბ) ანტონიმური კომპოზიტები: მთა-ბარი, დედ-მამა, ტოლ-მოკლე, დილა-სალამოს, იქით-აქეთ, ზეით-ქუეთ, მისულა-მოსულა, ასანე-დასანევი...

3. მსაზღვრელ-საზღვრულისგან შედგენილი კომპოზიტები:

ა) ატრიბუტულმსაზღვრელიანი: ორფეხი (ადამიანი), ოთხფეხი (საქონელი) (დალოცვა: ღმერთმა სახლში ორფეხი გიმბრავლოს და ახორში ოთხფეხი), ოთხყური (მცენარე), დედაბერი, ღმერთგამჩენელი, ფეჭშველაი, ხმამალლა, თავლია, ნეხ-დაცემული...

ბ) მართულმსაზღვრელიანი: სადილობიხან; ტანისამოსი; რა კაციშვილი ხარ (მარი, 1911)... დამუდარან ცეცხლიპირ (ფუტკარაძე, 1993); ჯელიგული, მუჭლითავი, ლელითავი, ივანობითვე, გულიპირი, ყურბალიში...

II. იმერხეულში გვაქვს დიალექტური წარმოების კომპოზიტები, რომელთაც პირობითად ვუნოდეთ იმერხეული, ვინაიდან შეიძლება შეგვხვდეს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სხვა კილოებშიც, მაგალითად: გობმანონაი „ძირის, კეთის გარემე შემდგარი აუდუღარი რძე“

გულერთი „ერთგული, გულითადი“

ერთამი „ერთი დრამი, ცოტა, პატარა“

თა-ბარობაი „მთაში ზაფხულობით საცხოვრებლად ბარგის წაღებას და შემდეგ მთიდან ბარად ბარგის წამოღებას იმერხევი თაბაობას ან ჩხოკობას ეძახიან“ (ფუტკარაძე, 1993)

თვალნაჭირავი „თვალი რომ უჭირავს, შეყვარებული“

ზითვალი „მზისთვალი, მზე“

ქალ-ბაღვი „ცოლ-შვილი“

ღარჭ-ბაწალა „ბიჭი-გოგო“

ღელე-ღურდანი „ხევი-ხრამი, ხევ-ხუევი, ღელის მიდამოები“. ღორბეჩაი „ფიზიკურად მაგარი, მაგრამ ცოტათი გონება-სუსტი“.

ყველიხარშო „ყველით, კვერცხითა და ერბოთი მომზადებული კერძი“.

ხალ-ლობიო „მხალი და ლობიო“

ხიჭი-პუჭაი „წერილმანი საგნები“

საინტერესოა კომპოზიტი ნალოც-ნაკითხი. იმერხეველთა მეტყველებაში ლოცვის სახეების/ვარიანტების აღსანიშნავად გამოიყენება ტერმინები: ლოცვა, კითხვა. ლოცვა ძირითადად ხალხური ლოცვა-დალოცვის ტექსტების წარმოთქმას აღნიშნავს, ხოლო კითხვა მუსლიმანურ საღვთო ნიგნში (ყურანში) მოცემული ლოცვების ნაკითხვას; მაგალითად: „შენ ქი მე არ მითხოვ, ლოცვა-კითხვა ცუდია“ (ფუტყარაძე, 1993); „ჩემი ნალოც-ნაკითხი ყაბული გიმიხადე, ღმერთო; რემეზანის თვეში ვილოცავთ, ვიკითხავთ; მე ბევრი არ ვიცი ყურანი კითხვა და ისე ლოცვა ვიცი...“

კითხვას იმერხეულში „სწავლის“ მნიშვნელობაც აქვს: „ჩემი ღარჭი ისტამბულ კითხულობს (სწავლობს)“.

1. ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტები

იმერხეულ დიალექტში გავრცელებულია ისეთი ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტები, რომლის მეორე წევრი ფუძეცვლილია. აქ რამდენიმე შემთხვევა განირჩევა:

ა) ხმოვანთა მონაცვლეობით მიღებული კომპოზიტები. რედუპლიკაციისას ფუძისეული ხმოვნები, როგორც წესი, უხმოვნით იცვლება: ყველაზე ხშირია ა>უ: ბალვი-ბულვი, ღარჭი-ღურჭი, ფათათა-ფუთათა „მოუნყობელი, დაულაგებელი“; ფანგა-ფუნგი „მტვრევა-ლენვა, ჯახა-ჯუხი“... ე>უ: მეზობელი-მუზობელი, ნელ-ნულელები „ნანლავეები“... ი>უ: ჯღინკი-ჯღუნკი „პატარ-პატარა“...

ბ) თანხმოვანთა მონაცვლეობით მიღებული კომპოზიტები. ამ შემთხვევაში სიტყვა მეორდება თავკიდური თანხმოვნის შეცვლით. იმერხეულში, მსგავსად ქართული სალიტერატურო ენასა და დიალექტებისა, მონაცვლე თანხმოვანია „მ“, მაგ.:

დათვ-მათვ ბევრ მოკლევნ (მარი, 1911); პურ-მურ, ტანით-მანით, თოხი-მოხი, ჩაი-მაი, სიმინდ-მიმინდ, გაყიდა-მაყიდა...

მ თანხმოვანი არცთუ იშვიათად თანხმოვანთკომპლექს-საც ენაცვლება:

„წყალი-მალი აქა აღამ მეიყუანა სოფელში; სხალი-მალი“ (ფუტკარაძე, 1995).

გვხვდება სხვაგვარი წარმოებაც, კერძოდ: ხმოვნით დაწყებულ სიტყვას რედუპლიკაციისას თანხმოვანი ემატება, მაგ.: ოკო-ბოკო (უსნორმასნორო) (შდრ. ოკრო-ბოკრო), ოჯალით-ბუჯალით „დედანულიანად“ (უკანასკნელ შემთხვევაში ო>უ ცვლილებაც გვაქვს)...

ფუძეგაორკეცების შემთხვევები სალიტერატურო ენისა და დიალექტებისთვის უცხო არ არის. სალიტერატურო ენაში უმთავრესად ფუძეუცვლელი კომპოზიტები გვხვდება, ფუძეცვლილი ვარიანტები კი უმთავრესად ზეპირ მეტყველებაში, დიალექტებში გამოიყენება, თუმცა იშვიათად სალიტერატურო ენაშიც დასტურდება. ამ ტიპის თხზულ სიტყვათა გამოყენების სიხშირე იმერხეულში თვალშისაცემია. ა. შანიძე ფუძეცვლილ გაორკეცებულ კომპოზიტებს ასონანსურს უწოდებს; მკვლევარი მსგავს წარმოებას იმერხეულში თურქული ენის გავლენას მიაწერს. ამგვარი წარმოების გააქტიურება იმერხეულში შესაძლოა გარეგავლენით აიხსნას, თუმცა წარმოების პრინციპი და წესები აქაც ქართულია.

2. ნაირფუძიანი კომპოზიტები:

ა) სინონიმური კომპოზიტები: ფუტიან-მურიანი „შინაური ტანსაცმლით“; ფარა-ფასი „საფასური“ (დალოცვა: ღმერთმა ჰუქუმეთმა (=მთავრობამ) მაამატოს ფული და ფარა-ფასი აგაღებოს)...

ბ) მსგავსი სემანტიკის სიტყვებისაგან შედგენილი კომპოზიტები: ჭადი-პური, ყანა-ჭალა, კლიტე-საგდოლი, ცხვირ-ბუკი, საბან-არტახი, ნვიმა-წყალი...

რახი-საჭმელი „სასმელ-საჭმელი“, რახი-შარაბი „რახ-ღვინო“ (მარი, 1911).

„სახლი-ყანა ანტრათ დარჩა; თიკნებ-კრავებ გამოუშვებთ;

გუმიში-ფარა მოკრიფა; სამა-სიმღერაც არი; კედელ-კუთხეშია დაკარგული ზუელი რამეები; თაზე ხალ-დვალურას მოვკრეფთ" (დვალურა „გარეული მხალი“) (ფუტკარაძე, 1993).

გ) ანტონიმური კომპოზიციები: ძილ-ჭკუაში „ძილ-ბურან-ში“, ბერ-დედაბერი...

მსაზღვრელ-საზღვრულისგან შედგენილი კომპოზიციები:

ა) ატრიბუტულმსაზღვრელიანი: მალმოსული (ნაადრევი), ფეხშავიანი (შავფეხა, უბედურების მომტანი), შუამთობა (დღესასწაული), ჯანშენუხებული...

ტოპონიმები: დიდღელე, ქვანთელი (სოფ. მაჩხატეთი), ცივწყარო, მალაღწყარო (სოფ. იფხრეველი), ახალჭალა, ზედაყანა, შუაგზა, ზუელკალო (სოფ. ნეთილეთი), სოფ. ხევნილი...

ბ) მართულმსაზღვრელიანი: ჭალიკიდურები „ჭალის ირგვლივ მდებარე მდებლოები“, კბილსაკეტი „აღვირი“...

ტოპონიმები: სოფ. შოლტისხევი, ჩიხისხევი, ჯვარეხევი/ჯვარისხევი, დოლისყანა... ქუაბიკარი (სოფ. ნეთილეთი), ქალიწყარო (სოფ. მაჩხატეთი)... ჯვარიზირი (სოფ. ბაზგირეთი), კინიჯუარი (სოფ. ხობლევი, მაჩხატეთი), საყდარისერი (სოფ. ივეთი), საყდრიყელი (სოფ. იფხრეველი)...

სამკომპონენტო ტოპონიმები: ღელითავიწყარო (სოფ. იფხრეველი), დიდგულიწვევ, ნითელმინიბოლო (სოფ. მაჩხატეთი), ცივწყაროღელე (სოფ. წყალსიმერი)...

III. უცხოური (თურქ., არაბ., სპარს.) სიტყვების შემცველი კომპოზიციები შედგენილობის მიხედვით ორ ქვეჯგუფად შეიძლება დავეყოთ:

1. კომპოზიციები, რომლის ერთ-ერთი კომპონენტი ქართულია;
2. ორივე კომპონენტი უცხოურია.

ა) შერეული ტიპის კომპოზიციებში ქართულ და უცხოურ სიტყვათა მიმდევრობა განსაზღვრული არაა, გვხვდება ორივე ვარიანტი, მაგ.: კომპოზიტის პირველი ნევი ქართულია, მეორე - უცხოური:

გულჩორიანი „გულით ავადმყოფი“ (თურქ. cor „დაავადება“)

დოშორვა „წვნიანი კერძი, რომელიც მზადდება დოს,

ფქვილის, ხახვის, ქინძის გამოყენებით" (თურქ. corba „წვნიანი, შეჭამანდი“).

ერთანე „ერთი ცალი“ (სპ. lane „ცალი, წვეთი“)

ყურიყაფა „ყრუ“ (ყური + თურქ. kapalı „დახშული, დახურული“)

ცალყათი (თურქ. kat „სართული, ფენა, წყება“)

ძაფიგორა „ძაფისმიხედვით“ (თურქ. გორა „მიხედვით, შესაბამისად“)

მეორე ვარიანტი: რთული სახელის პირველი წევრი უცხოურია, მეორე - ქართული. ამ პრინციპით იწარმოება ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები, როგორიცაა:

ბიბიაშვილი/ბიბოშვილი „მამიდაშვილი“ (თურქ. დიალ. bibi „მამიდა“)

ემოშვილი „ბიძაშვილი მამის მხრიდან“ (თურქ. emmi „მამის ძმა“)

ტაიაშვილი „ბიძაშვილი დედის მხრიდან“ (თურქ. dayi „დედის ძმა“)

ხალაშვილი „დეიდაშვილი“ (თურქ. hala „მამის და“)...

სხვა სიტყვები:

ანაგზა „დედა გზა“, „მთავარი გზა“ (თურქ. anne „დედა“)

ენდიდი „უფრო დიდი, უდიდესი“ (თურქ. en „გაძლიერებითი ნაწილაკი, უფროობითი ხარისხის მანარმოებელი“)

მალ-ყველი (თურქ. yag „ცხიმი, კარაქი, ერბო“)

ჩომა-ცხუარი (თურქ. coma „პირუტყვი“)

ჯამუშიხელა „კამეჩისხელა“ (თურქ. camus „კამეჩი“)

ჰალიგულობით „მთელი გულით“ (არაბ. hal „ძალა, ღონე, შეძლება“)

მსგავსი წარმოებისაა ტოპონიმი ქილისაკარი (ნაეკლესიარი სოფ. დასამობში (ცეცხლაძე, 2000: 220). თურქ. kilise „ეკლესია“.

ბ) კომპოზიტები, რომლებიც უცხოური (თურქ., არაბ., სპარს.) სიტყვებისაგან შედგება:

ანა-ბაბა „დედ-მამა“ (თურქ. anne „დედა“ + თურქ. ბაბა „მამა“)

ანავათანი „დედასამშობლო“: ჩუენი ანავათანი გურჯისტანია (თურქ. anne + არაბ. vatan „სამშობლო“)

ანალული „დედინაცვალი“ (თურქ. analik)

ბაბადირელი „დედაბოძი“ (თურქ. baba „მამა“ + თურქ. direk „ბოძი“) (ნარმოქმნილია დედაბოძის ანალოგიით)

გერიყალანი „დანარჩენი, სხვა“ (თურქ. geri „უკან“ + თურქ. kalan „დარჩენილი“)

ენსივთა „სულ პირველად“ (თურქ. en „უფრო, ყველაზე“ + არაბ. siflah „თავდაპირველი, ადრინდელი“)

ორეთმენ-მუღელიმოზა „მასწავლებლობა“ (თურქ. öğretmen - არაბ. muallim)

საბახნამაზი „დილის ლოცვის ჟამი“ (არაბ. sabah „დილა“ + სპარს. namaz „ლოცვა“)

ხისიმ-ახრაბა „ახლო და შორი ნათესავეები, მთელი მოდგმა“ (თურქ. hisim-akraba)

ჯიგერ-ახრაბა „ღვიძლი და შორი ნათესავეები“ (სპ. ciğer + თურქ. akraba)

შეგვხვდა მსგავსი ნარმოების ტოპონიმები (რომლებიც ახალი ნარმოქმნილია):

ქილისეიერი (თურქ. kilise „ეკლესია“ + yer „ადგილი, მიწა“). სიტყვასიტყვით: ეკლესიის ადგილი, ალაგი (ნაეკლესიარი სოფ. კუჭენში ცეცხლაძე, 2000: 220).

ქილისანი თეფესი (თურქ. kilisanin „ეკლესიის“ + tepе „მწვერვალი, კენწერო, წვერო“). სიტყვასიტყვით: ეკლესიის წვერი, მწვერვალი (ნაეკლესიარი სოფ. მოქვთაში ცეცხლაძე, 2000: 220).

აქვე ნარმოვადგენთ უცხოური ძირ-ფუძეების გაორკეცვებით მიღებულ კომპოზიტებს:

დილიმ-დილიმ (dilim „ნაჭერ-ნაჭერ“)

ჯაშლი-ჯაშლი (თურქ. yaşlı „ასაკოვანი“)

ჯავაშ-ჯავაშ (yavaş „ნელ-ნელა“)

სირა-სირა იქნება (თურქ. sira „რიგ-რიგად“)

უსულ-უსულ (თურქ. usul „წყნარად“)

ჩეშით-ჩეშითი (çeşit „ნაირ-ნაირი“)

ჩიზგილ-ჩიზგილი (çizgili „ზოლებიანი“)

ხას-ხასები (თურქ. has „სუფთა, წმინდა, ნამდვილი“)

კომპოზიციები, რომლის მეორე. წვერი თავკიდურ თანხმოდანს იცვლის: სელამი-მელამი (არაბ. selam - მისალმება); ჰახი-მახი (არაბ. hak 1. „კანონით კუთვნილი“, 2. „ქირა“), ჰაჯეთი-მაჯეთი (არაბ. hajat „სამუშაო იარაღი; საჭიროება“), ჩაღლი-მაღლი (თურქ. çalgı „მუსიკალური ინსტრუმენტი, მელოდია“)... ოღლე-ბოღლე (თურქ. öyle-böyle „ასეც და ისეც“)...

მნიშვნელობის (ცნებიანობის) მიხედვით იმერხეულში დადასტურებული კომპოზიციები არის ერთცნებიანი და ორცნებიანი:

ერთცნებიანი:

ქართული: *ზითვალი, კბილსაკეტი, მუქლითავი, ოთხფეხი, შუამთობა...*

უცხოური: *ანაგ ზა, ანავათანი, ტაიაშვილი, ხალაშვილი...*

ორცნებიანი:

ქართული: *თა-სა ზუარი, ტოლ-მოკლე, ღარჭ-ბაჯალა, ხალ-ლობიო...*

უცხოური: *ანა-ბაბა, ხისიმ-ახრაბა...*

ამგვარად, იმერხეულ დიალექტში კომპოზიციტა წარმოების წესები და პრინციპები, ძირითადად, ქართულია. უცხოურ ძირ-ფუძეთა თხზვის პრინციპიც არსებითად ქართულ წესებს ემყარება; კომპოზიციტა დიდი ნაწილი ქართულ სიტყვანარმოებით ყალიბშია მოქცეული. უცხოენოვანი ელემენტების ხვედრითი წილი ქართულ ფორმებთან შედარებით მცირეა.

დამონმებული ლიტერატურა:

მარი, 1911 Марр Н.Я., Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию: «Гeоргий Мерчулс. Житис св. Григория Хандзтийского», С.-Петербург, 1911.

ფუტკარაძე, 1993 - შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი. 1993.

ფუტკარაძე, 1995 - შ. ფუტკარაძე, ქართული ენის სამხრულ-

დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაცია, თბილისი. 1995.
ცეცხლაძე, 2000 - ნ. ცეცხლაძე, შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმია, ბათუმი. 2000.

Maya Mikautadze, Eka Dadiani
Akaki Tsereteli State University

To Formation of Composites in Imerkhevi Speech

Imetkhevi speech gives diverse and interesting materials from the standpoint of composites formation. In Imerkhevi speech the rules and means of composition are generally Georgian, though different elements also appeared due to the centuries-old coexistence in the Turkish language environment. The great part of foreign composites is in the style of Georgian word formation. The share of foreign language elements is relatively less than Georgian forms.

According to origin the composites in Imerkhevi speech can be divided into three groups: comprising of a) general Georgian, b) dialectical (Imekhevi speech), c) foreign (Turkish, Arabian, Persian) roots.

In the work the main types and varieties of formation of composites are analyzed according to each group.

**იოანე მინჩხი და მისი გავლენა შემდგომი ეპოქის
ჰიმნოგრაფიაზე**

ტაო-კლარჯეთის საღვთისმეტყველო ცენტრმა უდიდესი როლი შეასრულა ქართული ჰიმნოგრაფიისა და ლიტურგიკის განვითარებაში. ქართული საეკლესიო გალობის განვითარებამ საბანძიდიდან ტაო-კლარჯეთის სამონასტრო სკოლებში გადმოინაცვლა და მისი მესვეური IX საუკუნის დიდი საეკლესიო მოღვაწე წმინდა გრიგოლ ხანძთელი იყო. მის მიერ შედგენილმა „სანელინდო იადგარმა“ ნიადაგი მოუმზადა ორიგინალური ჰიმნოგრაფიის შემდგომ განვითარებას. გრიგოლ ხანძთელი არის ქართული ლიტურგიკული პოეზიის რეფორმატორი, რომელმაც ქართულ ჰიმნოგრაფიას ეროვნული ნიშნები შესძინა.

X საუკუნის ლიტურგიკულ იადგართაგან უმნიშვნელოვანსია „საუნჯე მეთე საუკუნისა“ (მ. ჯანაშვილი) - მიქაელ მოდრეკილის მიერ შედგენილი კრებული, რომელიც 200-მდე საგალობელს შეიცავს. სწორედ მიქაელ მოდრეკილის იადგარი და იორდანეს ძლისპირთა კრებული ასახავს საბანძიდური და ტაო-კლარჯეთის სკოლების შემაჯამებელ ეტაპს. მიქაელ მოდრეკილის იადგარში ცნობილ ბიზანტიელ ჰიმნოგრაფებთან ერთად მოცემულია ქართველი ჰიმნოგრაფების - იოანე მინჩხის, იოანე ქონქოზისძის, სტეფანე სანანოისძე-ჭყონდიდელის, ეზრას, კურდანაის, იოანე მტბევარის, თვითონ მიქაელ მოდრეკილის შემოქმედება.

დიდი იადგარი გვანდის ლიტერატურულ-ისტორიულ ცნობებს ხსენებულ ჰიმნოგრაფთა მოღვაწეობისა და X საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედისათვის ჰიმნოგრაფიის მიღწევების შესახებ. ფაქტობრივად, მიქაელ მოდრეკილის იადგარმა შემოგვინახა X საუკუნის ქართველ ჰიმნოგრაფთა ორიგინალური მემკვიდრეობა, რითაც იგი განსაკუთრებულ

ღირებულებას იძენს. კრებული იმითაცაა მნიშვნელოვანი, რომ იგი ნევმირებულია, საგალობლებს სპეციალური მუსიკალური ნიშნები ახლავს, რითაც ჰიმნოლოგ მუსიკისმცოდნეთა ყურადღებას იმსახურებს (სულავა, 2006: 44).

X საუკუნეში საქართველოში მოღვაწე ჰიმნოგრაფთა პლეადიდან იოანე მინჩხს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს, რადგანაც ის „იადგარიდან“ გამოყოფილი პირველი ქართული „მარხვანის“ შემდგენელი და ორიგინალობითა და უნივერსალობით გამორჩეული პოეტური შედეგების ავტორია.

თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეობა ქართველ ჰიმნოგრაფთა საგალობლების მხატვრული აზროვნების კვლევისას ცდილობს წარმოაჩინოს ამა თუ იმ პოეტის შემოქმედებისათვის დამახასიათებელი ორიგინალური ნიშნები: განცდის ინტენსივობა, ხარისხი, პირობითობა და კანონიკურობას მიღმა მდგარი ჭეშმარიტად ადამიანური გრძნობები, რომლითაც შეპყრობილია შემოქმედი, რიგითი ქრისტიანი და არა მხოლოდ ჰიმნოგრაფი.

მარიამ ღვთისმშობელი პოეტ-ჰიმნოგრაფთა შთაგონების და ხოტბის მუდმივი საგანი იყო. უფლის შემდეგ მარიამი ჰიმნოგრაფთათვის ყოველთვის იყო ერთ-ერთი უმთავრესი სახე. მეცნიერთა დაკვირვებით, ხანდახან პოეტთა ჰიმნოგრაფიულ მემკვიდრეობაში ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი საგალობლები სჭარბობენ კიდევ უფლისადმი აღვლენილს. ქართულ ჰიმნოგრაფიაში კი მარიამის დომინირებას, როგორც ერთ-ერთი უმთავრესი ბიბლიური სახისას, საქართველოს ღვთისმშობლის ნილხვდომილობაც დაედო საფუძვლად.

როგორც შენიშნულია, „ქართველ ჰიმნოგრაფთა სულიერ მემკვიდრეობაში მარიამი წარმოდგენილია უაღრესად ინდივიდუალური განცდებით. ამ მხრივ გამოიჩევინ იოანე მინჩხის, იოანე მტბვარის, ფილიპე ბეთლემელის, მიქაელ მოდრეკილის, ეზრას და სხვათა ჰიმნები, აგრეთვე დავით აღმაშენებლის დიადი პოეტური აღსარება-„გალობანი სინანულისანი“ და დიმიტრი მეფის „ღმრთისშობლისა“ (მოსია, 1986: 102). იოანე მინჩხის შემოქმედებაში მარიამ ღვთისმშობელი წარმოჩენილია

ყველა იმ ძირითადი სიმბოლო-მეტაფორებით, რომლებიც სასულიერო მწერლობაში შექმნილა. ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილმა ერთმა ტროპარმა, რომელიც პოეტს მესამე კვირიაკის მწუხრის ღალადყავსას კანონის ბოლოს მოუცია:

„მორჩი

კეთილი, აღმოსცენდი, ღმრთისმშობელო
ყოვლად ქებულო, რომელმან გვიშვე ჩუენ
ყუავილი სულნელი,
რომელმან სულნლ ყენა კიდენი სოფლისანი
მორწმუნეთათვის;

ანცა ნუ დასცხრები ოხად სულთა ჩუენთათვის,
რომელნი შენ გალობას შეგასხამთ“ (ხაჩიძე, 1986: 202).

საინტერესო პარალელების გავლება შეიძლება ამ ტროპარსა და დემეტრე-დამიანეს „ღმრთისშობლისანს“ შორის. დიმიტრი მეფის იამბიკოს მსგავსად ამ ერთტროპარიან შესხმამში პოეტი ბიბლიურ სახისმეტყველებაზე დაყრდნობით აღწევს განუმეორებლ მრავალფეროვნებას.

ღვთისმშობლის ყოველ სახელს თავისი არქეტიპული ძირები მოეპოვება. დიმიტრი მეფის იამბიკოში „მორჩი კეთილის“ განმარტებისათვის რევაზ სირაძე წერს: „ღვთისმშობლის სახისმეტყველებითი სახელია „მორჩიც“ და აქედანაა „მორჩი კეთილი“. ანდრია კრიტელი ღვთისმშობელს ასე მიმართავდა: „გიხაროდენ, კუეთხო აპრონისო, ძირო იესესო, მორჩო დავითისო“. ღვთისმშობელი გენეალოგიითაა დავით წინასწარმეტყველის მორჩი, ყლორტი (ან შტო).

დემეტრე დამიანეს სიტყვებით, ღვთისმშობელია „მორჩი კეთილი“, სხვაგვარად: ძირითვე სიკეთეა მასში და ამასთანავე, მომავლითაც მარადიულ ბედნიერებასთანაა ნაზიარები „ედემსა დანერგული“ (სირაძე, 1986: 26). ნესტან სულავას საგანგებოდ უკვლევია „მორჩი კეთილი“, ვითარცა ღვთისმშობლის სახელი. მას ძველი მეტაფრასული კრებულებიდან უხვი საილუსტრაციო მასალა მოუძიებია „მორჩის“ საღვთისმშობლო დანიშნულებით ხმარების დამადასტურებელი და დასკვნის სახით

ჩამოუყალიბებია: ცხადია, „მორჩიც“ „ვენახის“ რიგის სიმბოლოა, რომელიც ქრისტესაც მიემართება და ღვთისმშობელსაც“ (სულავა, 1997: 163). როგორც ვხედავთ, „მორჩი კეთილი“ ორივე ჰიმნოგრაფთათვის სასულიერო მწერლობის უკვე მდგრადი პარადიგმატიკიდან აღებული მხატვრული სახეა.

იოანე მინჩხი ღვთისმშობელს ადიდებს იმის გამო, რომ მან გვიშვა „ყუავილი სულნელი“. თუ დემეტრე მეფე „ალვა სულნელს“ თვით ღვთისმშობელს უწოდებს და ამით მისი ბუნების უცოდველობას უსვამს ხაზს, იოანე მინჩხი მარიამს „ყუავილი სულნელის“ მშობელად გვიხატავს და ამით მის უკიდევანო სიდიადეს დაგვანახებს. მეცნიერებაში ყვავილის სიმბოლური დანიშნულებაც კარგადაა შესწავლილი. გ. მურღულიას დაკვირვებით: „ყვავილი უძველესი სიმბოლური სახეა. ის განასახიერებს წარმავალ მშვენიერებას.

ყვავილი, როგორც სიმბოლო, ბიბლიური წარმომავლობისაა. დავით წინასწარმეტყველის 102-ე ფსალმუნში ვკითხულობთ: „კაცისანი ვითარცა თივა არიან ღღენი მისნი და ვითარცა ყუავილი ველისაი ეგრეთ ყუავიან. ბეროს მას ქარმან-არღარა იყოს, არცალა ჩანდეს ადგილი მისი“.

ქართული სასულიერო მწერლობა კარგად იცნობს ამ სახეს- გადავშალოთ „აბოს წამება“, სადაც საღმრთო სახელთა განმარტებისას აღნიშნულია: „ყუავილი ენოდა (ღმერთო), რამეთუ ძირისაგან იესეისა ყუავილად აღმოსცენდა წმიდისა ქალწულისა მარიამისაგან ხორციელად, ხოლო სულნელებითა მით ღმრთეებისათა სული იგი მადლისა მოჰფინა ჩუენ ზედა“.

ყვავილი მაცხოვრის ამქვეყნად მოვლინებასთან დაკავშირებით ცნაურდება და აბრაამის, იესესა და დავითის საგვარეულოში მის „აღმოსცენებას“ ანსახიერებს“ (მურღულია, 1992: 289).

იოანე მინჩხი „ყუავილს“ ანუ ღვთისმშობელს განადიდებს თავის ჰიმნში და ხაზს უსვამს იმას, რომ მარიამის ნაშობმა „სულნელ ყვნა კიდენი სოფლისანი მორწმუნეთათვის.“ ტროპარის დასასრული ვედრებაა ღვთისმშობლისადმი, რომელიც ადამიანებს თავისი უცოდველი ბუნებით დაეხმარა პირველცოდვის

გამოსყიდვაში.

ჩვენი აზრით, იოანე მინჩხის ეს ერთტროპარიანი შესხმა ღვთისმშობლისადმი, მსგავსად ანდრია კრეტელის შრომისა და სხვა ბიბლიური წყაროებისა, საფუძველი უნდა იყოს დემეტრე-დამიანეს „ღვთისმშობლისანისა“. შემდგომში მთელ სასულიერო პოეზიას და, როგორც მეცნიერები მიუთითებენ, დავით გურამიშვილის საღვთისმშობლო გალობებსაც, ეს წყაროები ასაზრდოებენ. დემეტრე - დამიანეს პოეზიის მსგავსად, იოანე მინჩხის მხოლოდ ეს პატარა საგალობელი რომ შემოგვრჩენოდა, საკმარისი იქნებოდა მისი, როგორც დიდი პოეტის უკვდავსაყოფად. ჰიმნოგრაფის მთელი შემოქმედება, ღვთისმშობელთან მიმართებით, სასულიერო პოეზიაში დამკვიდრებული სიტყვის გამომსახველობითი ძალის მაქსიმალური გამოვლენის უზადონიმუშია.

დამონმებული ლიტერატურა:

მურღულია, 1992 - გ. მურღულია, გ. ალიბეგაშვილი, ვ. მალაფერიძე, საუბრები ქართულ ლიტერატურაზე, თბილისი. 1992.

მოსია, 1986 - ტ. მოსია, დავით გურამიშვილი და ქართული სიტყვიერი კულტურა, თბილისი. 1986.

სულავა, 2006 - ნ. სულავა, ქართული ჰიმნოგრაფია: ტრადიცია და პოეტიკა, თბილისი. 2006.

სირაძე, 1986 - რ. სირაძე, სახისმეტყველება, თბილისი. 1986.

სულავა, 1997 - ნ. სულავა, ღვთისმშობლის სახე დიმიტრი მეფის პოეზიაში, ჟურნალი „მნათობი“, 8, 1997.

ხაჩიძე, 1986 - იოანე მინჩხის პოეზია, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ლ. ხაჩიძემ, თბილისი. 1986.

Ioane Minchkhi and His Impact on Hymnography of the Next Epoch

The theological centre of Tao-Klarjeti played an important role in the development of Georgian hymnography and liturgy. Ioane Minchkhi has an important role among the hymnographers living in the 10th century. In Ioane Minchkhi's creation Mariam the Virgin is presented with all the main symbol-metaphors which has ever been created in spiritual writing.

We can draw an interesting parallels between Ioane Minchkhi's one-strophe "Praise" and Demetre Damiane's "For the virgin". In the work there is stressed that Ioane Minchkhi's poetic masterpiece must be the basis of Demetre Damiane's hymn. Like Demetre Damiane's poetry, if we have had only this small hymn, it would have been enough for immortalization of his as a great poet's name.

**ნათესაობის ამსახველი ლექსიკა
იმერხეულ დიალექტში**

ქართული ენის იმერხეული დიალექტი ისტორიული საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილშია (დღეს თურქეთის რესპუბლიკა) გავრცელებული და ძირითადად შავშეთ-იმერხევით შემოიფარგლება.

ვახუშტი ბაგრატიონი ასე შემოსაზღვრავდა შავშეთს: „ხოლო შავშეთის წყალი გამოსდის ერუშეთსა და შავშეთს შორისს არსიანის მთას. ეს დის პირველად აღმოსავლეთი-დამ დასავლეთად, მერმე მოდრკების და დის აღმოსავლეთს-სამხრეთს შუადამ ჩრდილოთ-დასავლეთს შორის.“ (ვახუშტი, 1973: 678-679).

შავშეთ-იმერხევი XVI საუკუნიდან თურქეთის შემადგენლობაშია. „ოთხ საუკუნეზე მეტია იგი უცხო ენობრივ გარემოში იმყოფება. იმერხევეში მცხოვრებ ქართველთა ნაწილი დღემდე ქართულად მეტყველებს. ისტორიული შავშეთის ხეობებს შორის ქართული ენა ყველაზე კარგად შემონახულია შავშეთისწყლის შენაკადის იმერხევისწყლის ხეობის სოფლებში: ივეთში, ქოქლიეთში, წყალსიმერში, აგარაში, ბაზგირეთში, ზიოსში, სურევანში, უბეში....(დადიანი, 2006: 53)

იმერხეველთა დღევანდელი მეტყველება, ლექსიკა-ფრაზეოლოგიის თავისებურება მეტად საინტერესოა და ასე თუ ისე საშუალებას გვაძლევს ლექსიკური ერთეულები შევუდაროთ ერთი მხრივ, სალიტერატურო ქართულ ენასა და ქართველურ დიალექტებს, მეორე მხრივ - თურქულს.

ადგილობრივი მაცხოვრებლები იმერხეულ მეტყველებაში სხვადასხვა ტერმინებს იყენებენ: „ჩვენებურების ქართული“, „ჩვენებურების ენა“, „გურჯული“. „სახლში გურჯულა-

დაც ლაპარაკობენ და თურქულადაც. ჩვენმა ლარჭებმა აღარ იციან”.

იმერხვევლთა მეტყველებაში სხვადასხვა სიხშირით დასტურდება, როგორც ქართული ისე თურქული ლექსიკური ერთეულები. ნათესაობის ლექსიკა შეიძლება შემდეგნაირად დაიყოს: 1. თურქული ლექსიკური ერთეულები; 2. ქართული ლექსიკური ერთეულები; 3. შერეული ლექსიკის ნიმუშები.

თურქული ფორმებით არის წარმოდგენილი „დედა“- ან-ნე (ანნე); მამა-ბაბა (ბაბა); ბებია-ნენე (ნინე); ბაბუა-დედე (დედე), თუმცა დარწმუნებით ვერ ვიტყვით, რომ ეს სიტყვები თურქულია და აქ ენობრივ უნივერსალებთან არ გვაქვს საქმე. შეიძლება იგივე სიტყვები, მცირე სემანტიკური ცვლილებით მრავალ ენაში შეგვხვდეს.

„ბაზგირეთი მაჭიხელზე ახლოა. ბაზგირეთში ანაჲ მყავს მაჭიხელში ნენეჲ.“ (ფუტკარაძე, 1993: 264). ემო/ემოჲ“ (ამი) „ბიძა“ ეტყვიან მამის ძმას და გამოიყენება განზოგადებული მნიშვნელობითაც, შესაძლოა მიმართონ უცხო ადამიანსაც.

„ტაია“, აგრეთვე ბიძაა, ოღონდ „დედის ძმა“, თუმცა ადრე მამამთილსაც მიმართდნენ. თურქიზმებია აგრეთვე: თეზზე (ტიეზე) „დეიდა“; ბიბი (ბიბი) „მამიდა“, აბლა (აბლა) „პიცოლა“, მეზობლის ახალგაზრდა ქალი.

„დედამთილს ეტყვიან ანნეს, მამამთილს ტაიას, ადრე ემიასაც ეტყოდნენ, ჩვენთან ბაბას ეტყვიან“.

„მეზობლის ქალს ეტყვიან აბლას - ახლები თეზზეს ეტყვიან“.

თურქიზმებია: ყაენ (kayn) - „ცოლისძმა“, ბალდუზი „ცოლისდა“, - ბადიში/თორუნი „შვილიშვილი“, ხისიმი - „ნათესავი“, დოსტი „მძაბალი“ (ეს სიტყვა აჭარულ დიალექტშიც გვაქვს, დადოსტება/დანათესავება (ნიჟარაძე, 1957: 135), მუსაფირი - „სტუმარი“; გენჯი - „ახალგაზრდა“.

ჯერ-ჯერობით კარგად არის შემონახული ქართული ფორმები სიდედრი/სიმამრი, დედამთილი, მამამთილი, სიზე/სიძე, მაყარი, ბალვი/ბავშვი, რზალი/რძალი, თუმცა ეს უკანასკნელი პარალელური ფორმებითაც გხვდება, დოდო // დედუფალი, ენგა//გელინი, ბაჯი, „მულთან დეეპატიუნეს იმ-

დენი იცინეს ქი... - მაზლსა ტადოს ეტყვიან, აქა შილსა სახელს ვეტყვიოთ, დოდოს ბაჯისაც ვეტყვიოთ, ბაჯის ვეტყვიოთ დიდ დას. აბლა ტაიას ქალია. ემოს ვეტყვიოთ ბაბოს ძმას, ტაიას ანას ძმას" (ფუტყარაძე, 1993:) ტერმინი რძალი სხვადასხვა პარალელური ფორმებითაც გვხვდება, ეს სიტყვები აღნიშნავს; როგორც რძალს, ისე ბიცოლას. „ქართულად დოდო ბიცოლაა ახლა ეტყვიან ენეგას" (ზიოსი, რეჯებ თუნჯერი).

საკუთრივ იმერხეული ფორმებია: ღარჭი - „ბიჭი“, ბახ-ალა „გოგო“. „ღარჭებმა ზოგმა უნივერსიტეტი არჩია, ზოგმა საქმე იშოვა, ზოგმა ვერ იშოვა. ახლა ღარჭები და ბაჯალები არ გაირჩევიან".

შერეული ლექსიკური ერთეულები, ძირითადად, კომპოზიტებში გვხვდება. მათი ერთი ნაწილი თურქულია, მეორე - ქართული. ემოიშვილი „ბიძაშვილი" (გვხვდება ქართული ვარიანტითაც) ბიბიაშვილი „მამიდაშვილი", ხალაშვილი „დედაშვილი", ტაიაშვილი „ბიძაშვილი დედის მხრიდან" პარალელურად არსებობს ქართული კომპოზიტები: მაზლისშვილი, უფრო კონკრეტულად; მაზლის ღარჭი, მაზლის ბაჯალა, მულიშვილი - მულის ღარჭი, მულის ბაჯალა, ზმიშვილი/ძმისშვილი, დიშვილი/დისშვილი. იმერხეულთა ტრადიციები, ადათ-წესები თავისებურებათა თვალსაზრისით საერთოკავკასიური ერთობის საფუძველზე ჩამოყალიბებულ სოციალურ წარმოდგენათა ერთიანობას, მსგავსებას ასახავს.

უმცროს-უფროსობას შორის იერარქია, მიმართვის ფორმები, დაქორწინების ტრადიცია. „ანას, ნენეს თავისი ღარჭი და ბადიში ხელზე ემთხვევა" ადრე რძალი დედამთილთან და მამამთილთან ვერ დაილაპარაკებდა, ქმარს სახელით არ მიმართავდა..."

„თხუთმეტი წლის ვიქნებოდით რო გავთხოვდით დავითეთიდან, ერთმანეთი მოვიწონეთ და გავყევი. ქმარს სახელს არ დოუზახებდენ, დედამთილს ხალაჟს ვეზახდით" (სოფ. ფარნუხი, ჩივაძე მეთო, 80 წლის).

ქორწილზე შვილს დედ-მამა არ მიჰყვებოდა, აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ სარძლოს მული ირჩევდა. ეს ტრადიცია

დღემდე ცოცხალია იმერხევეში.

„ადრე დედ-მამა ქორწილში არ მიჰყვებოდნენ, სამი დღის შემდეგ მოვიდოდნენ და ისევ ნავიდოდნენ.“ - დედოფალს თავზე ფულს და შაქარს გადააყრიან“.

ქართული ენის იმერხეულ დიალექტში თურქული ენის ზეგავლენა თანდათან ძლიერდება, განსაკუთრებით ახალგაზრდათა მეტყველებაში. ეს მოსალოდნელიც უნდა ყოფილიყო, რადგან ახალგაზრდა თაობა სწავლა-განათლებას თურქეთის სახელმწიფო ენაზე, თურქულზე იღებს. გარდა ამისა ქართული ენის გამოყენების არე ფართო არ არის, რასაც ენობრივი პოლიტიკაც განაპირობებს.

დამონმებული ლიტერატურა:

დადიანი, 2006 - ე. დადიანი. ქართული ენის ისტორია, ტ. ფუტკარაძის საერთო რედაქციით), ქუთაისი, 2006.

ვახუშტი, 1973 - ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ნიგნში: „ქართლის ცხოვრება, ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი. 1973.

ლექსიკონი, 2001 - თურქულ-ქართული ლექსიკონი, რედაქტორი ლია ჩლაიძე, სტამბოლი, 2001

ნიჟარაძე, 1957 - შ. ნიჟარაძე. ზემოაჭარულის თავისებურებანი, ბათუმი. 1957

ფუტკარაძე, 1993 - შ. ფუტკარაძე. ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.

The Vocabulary Expressing Relations in Imerkhevi Dialect

Present-day Speech of Imerkhevians lexical and phraseological particularities of Imerkhevi Speech show more and more great interest of linguists. We have compared lexical units of the Standard Georgian and its Dialects in Relation to the Evidence of the Turkish ones according to the various angles.

Georgian terms, as well as Turkish ones are found in Imerkhevi Vocabulary, but with different frequencies. The Vocabulary, describing relationships between people should be classified into following groups:

1. Turkish lexical units;
2. Georgian lexical units;
3. The samples of mixed vocabulary

The influence of The Turkish language increases gradually, especially in the speech of the teenagers; That was even expected because of two reasons:

1. The Required Turkish language of the education;
2. The limited spread of Georgian language, (that is conditioned by the Turkish Language Policy).

ენობრივი პოლიტიკის შედეგები იმერხევში

მესხეთის ისტორიული ნაწილი, შავშეთი და ტაო-კლარჯეთი XVI საუკუნეში (1578 წელს) დაიპყრო ოსმალეთმა.

ოსმალეთის მთავარი მიზანი ამ მხარის ეკონომიკური ათვისება და მკვიდრი მოსახლეობის ენობრივ-ეთნიკური და კულტურული ასიმილაცია იყო. მკვიდრდებოდა ოსმალური სახელისუფლებო ინსტიტუტები.

მაშინ ოსმალური პოლიტიკა მიზანსაც აღწევდა. ქართული მოსახლეობა თანდათან გადადიოდა ისლამზე, მის მეტყველებაში კი მკვიდრდებოდა თურქული ენა. ამან განაპირობა ქართულად წერა-კითხვის მცოდნეთა რიცხვის ჯერ შემცირება, შემდეგ კი გაქრობა. ქართული ენა მხოლოდ ზეპირი გზით გადაეცემოდა თაობებს, რამაც მეტ-ნაკლებად გადაარჩინა ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება.

დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიის მკვიდრ ქართველთა ენობრივი მდგომარეობის გაგებას მხოლოდ მაშინ შევძლებთ, როდესაც გავიაზრებთ ზოგად ტენდენციებს ენობრივი პოლიტიკის შესახებ.

ოფიციალური მონაცემებით, 1965 წელს თურქეთის მოსახლეობას შეადგენდნენ:

თურქები -- 28 318 000 - 91. 15 %

ქურთები 2 181 000 - 7. 02 %

არაბები — 369 000 - 1. 19 %

ჩერქეზები 57 000 - 0. 18 %

ბერძნები 49 000 - 0. 16 %

სომხები 32 000 - 0. 10 %

ქართველები 60 000 - 0. 19 %

(ქართველები და ლაზები თურქეთის სახელმწიფოში განიხილება ცალ-ცალკე ეთნოსებად. ჩერქეზის სახელით კი აღინ-

იშნებიან აფხაზები და ჩრდილო კავკასიელი მთიელები).

თურქეთის მთელ ტერიტორიაზე ოფიციალურ სახელმწიფო ენას წარმოადგენს თურქული ენა, რომელიც დაფუძნებულია ლათინურ გრაფიკაზე. არაბული ენა გამოიყენება მეჩეთში და ყურანის სწავლებისას. მეორე ენის სახით ფართოდ არის გავრცელებული ინგლისური და გერმანული ენები.

„უალრესად მნიშვნელოვანი ფაქტორი არის იმ ენის სტატუსი, რომელზედაც ლაპარაკობენ ენობრივი ჯგუფის წევრები თავისი ჯგუფის შიგნით და გარეთ“. „ენობრივი პოლიტიკა კი წარმოადგენს ორმხრივ პროცესს. ერთმანეთს ეჯახება, ერთი მხრივ, ენობრივი დაგეგმვის ღონისძიებები და, მეორე მხრივ, ენის „მატარებელი“ საზოგადოების ბუნებრივი ენობრივი მისწრაფებანი“ (ტაბიძე, 2005: 151, 223). რადგანაც თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ავტოქთონი ქართველები თურქეთის მოქალაქეები არიან, ბუნებრივია, მათ ოფიციალურ და ერთადერთ სახელმწიფო ენას წარმოადგენს თურქული. ქართული ენა კი მათთვის მხოლოდ საოჯახო, შინ სახმარი ენაა.

იმერხევეში, რომელიც ისტორიულ-გეოგრაფიულად შავშეთის ნაწილს წარმოადგენდა, ადგილობრივ, ძირძველ ქართველებთან ერთად, ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებიც ცხოვრობენ. მათი წინაპრები საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ძალდატანებით გაუსახლებიათ.

„იმერხეველთა ქართული მეტყველება უცხო ენობრივ გარემოშია მოქცეული. თურქული ენის ზეგავლენა, ძირითადად, ლექსიკითა და სინტაქსური კალკებით ვლინდება. ენობრივად იმერხეული ახლოს დგას ქართული ენის სამხრეთ და დასავლურ დიალექტებთან: უწინარეს - აჭარულთან, შემდეგ - სამცხურ-ჯავახურთან, გურულთან; თავს იჩენს ქართლურის ფენაც“ (ჯორბენაძე, 1989: 574-576).

ქართული ენის შენარჩუნება ძირითადად განაპირობა ქართველების კომპაქტურად დასახლებამ და ერთმანეთთან მჭიდრო ურთიერთობამ. მათ დღემდე შემოინახეს თავიანთი მაიდენტიფიცირებელი ელემენტები: ადათ-წესები, კულტურა, ამავდროულად შეუქმნიათ ახალიც. . .

წარსულში მათი მართლმადიდებლობის კვალი მაინც ჩანს მათ მიერ დაუფიქრებლად ნათქვამ სიტყვებში. იმერხევში სტუმრობისას ისინი ასე გვლოცავდნენ: „ღმერთმა დაგლოცოთ“, „ღმერთმა გაგახაროთ“, „ამინ!“.

მოსახლეობის გაოსმალების მიზანს ემსახურებოდა ქართული გვარებისა და სახელების აკრძალვა. „ქართულ გვარს, ისევე როგორც ყველა ეროვნების ხალხის გვარს, თავისი სემანტიკა და ენობრივი სტრუქტურა აქვს, გააჩნია საკუთარი გვარისათვის დამახასიათებელი ატრიბუტიკა. სწორედ ამიტომაც ქართული გვარის წინააღმდეგ ბრძოლა იყო ბრძოლა ქართველობის წინააღმდეგ, რაც აისახა მესხთა გვარებზეც“ (ბერიძე, 2006: 30). მსგავსი პოლიტიკა ინტენსიურად ხორციელდებოდა ოსმალეთშიც.

„... თავს იჩენს ორი გვარი „თათრული“ და „ქართული“. „თათრული“ იცვლება მამაშვილობის მიხედვით, ქართული უცვლელია“ (ბერიძე, 2006: 31). ცნობები მათი საკუთარი წარმომავლობისა და ქართული გვარის შესახებ მხოლოდ ზეპირი ტრადიციით აქვთ შემონახული (ჯორბენაძე, 1989: 574). აგრეთვე არის ისეთი მოსახლეობა, რომლებსაც დავიწყებული აქვთ ძველი ქართული გვარები და ატარებენ მხოლოდ თურქულს. ჯერჯერობით ერთადერთი პიროვნება, ვინც ქართული გვარი დაიბრუნა, იყო აჰმედ ოზკან მელაშვილი.

ადრე აკრძალული იყო ტრადიციული ქართული სახელების გამოყენება. მათ ნაცვლად მხოლოდ თურქული სახელები იხმარება: ადი, ჰუსეინი, ემრაჰ, ერდალი, ისმაილი, რესული, სულეიმანი. . .

ოსმალეთის ხელისუფლების მიერ ერთ-ერთი გატარებული ღონისძიება იყო ტოპონიმთა მასობრივი ცვლა. იქაურ სოფლებსა და სხვა გეოგრაფიულ პუნქტებს ოფიციალურად შეუცვალეს სახელწოდებანი და მათ ნაცვლად თურქულ-ოსმალური სახელები უწოდეს. მიუხედავად ამისა, სოფლების, მდინარეებისა და საერთოდ, გეოგრაფიული პუნქტების ქართული სახელები დღესაც კარგადაა დაცული ჩვენებურთა მეტყველებაში. „სოფლების როგორც ძველი, ისე ახლანდელი

(როგორც ქართული, ისე თურქული) სახელები სინონიმური ტოპონიმებია. იხმარება ორივე სახელი. თუმცა, არის საშიშროება იმისა, რომ გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ ქართული სახელი გაქრეს" (დადიანი, 2006: 54). ერთ-ერთ სოფელს თურქულად „OBA“ ჰქვია, ქართულად კი „უბეს“ უწოდებენ, რადგან მთების შუაგულში ლამაზად ჩასმული სოფელიაო. ყველა ქართული ტოპონიმი საინტერესოა თავისი შინაარსით. მაგალითად, ჭალების სახელებია: ძმობილყანა, სამარილე, ტყიძირი, გაღმაბახჩა, ღელითავი, გვერდასერი, ვაკე.

წინა საუკუნეში ქართველთა ასიმილაციას ემსახურებოდა ქართული ენის გამოყენების აკრძალვა სკოლებში, სახელმწიფო დაწესებულებებში და ოფიციალურ ურთიერთობებში. საქმის წარმოებაც, ცხადია, ხდებოდა თურქულ ენაზე. მკაცრი კონტროლი ეწეოდა ქართული ენის საჯაროდ გამოყენებას, რის გამოც ავტოქთონი ქართველები იძულებული იყვნენ თურქულად ესაუბრათ. ოსმალებს არაერთი ფარული თუ ღია ღონისძიება გაუტარებიათ მიზნის მისაღწევად. არც ჯამშუმობის ინსტიტუტი იყო მათთვის უცხო და მიუწვდომელი. შ. ფუტკარაძის წიგნში „ჩვენებურების ქართული“ ვკითხულობთ სოფელ შოლტიკევეში მცხოვრები ალი ილდირიმ (მიქელაძის) ჩანაწერს დასემენასთან დაკავშირებით: პირველ სკოლა წყალსიმერ მივიღე. ზუელათ აქ იყო სკოლა მარტო. ბზათადამ, შოლტიკევიდამ, აგარიდამ, წეთილეთილდამ, ჯოჯღევიდამ აქ დადიოდნენ. პირველათ თურქული არ ვიცოდით. სინეფში ერთი გუნდი იყო ღარჭებისა. ამ გუნდის საქმე იყო, ვინცხაი ქართულათ დეილაპარაკებს, დაწერევდა და სკოლის მუდირს ეტყოდა. ამოვდოდენ მულელიმები მასწავლებლები სოფელში და ეტყოდენ სახში: - არ ელაპარაკოთ ქართულათ, თურქული ვერნა დავასწავლოთო. ასე ნელ-ნელა ავიწყებიებდენ ჩუენ ხალხსა ქართულს" (ფუტკარაძე, 1993: 231.). მსგავს ენობრივ პოლიტიკას ინტენსიურად ახორციელებდა საქართველოში ცარიზმის რუსეთი. პარალელისთვის მოვიყვან ნაწყვეტს აკაკი წერეთლის თხზულებიდან „ჩემი თავგადასავალი“, სადაც მწერალი აღნიშნავს ქართულ გიმნაზიაში მშობლიურ ენაზე საუბრის აკრძალვას: „იმ დროს

შემოღებული იყო საზოგადოდ თუნუქის ფირფიტა, რომელსაც „მარკას“ ეძახდნენ. ვინც ქართულად ხმას ამოიღებდა, მიაჩნებდნენ ხელში და თანაც გრძელ ფიცარს - სახაზავს დაპკრავდნენ ხელის გულზე. მერე ის უნდა ცდილიყო, რომ სხვისთვის გადაეცა როგორმე იმრიგადვე. ამგვარად, ეს საცოდაობის ფირფიტა გადადიოდა ხელიდან ხელში. სწავლის გათავების დროს ვინც ვერ მოასწრებდა იმ ფირფიტის თავიდან მოშორებას, მთელი დღე კლასში უნდა დარჩენილიყო უსადილოდ. ვინც რუსული არ იცოდა ახალშემოსულობის დროს, ხმის ამოღებას ვერ ბედავდნენ და მუნჯდებოდნენ. ამგვარად ისინი ერთმანეთის მოტყუებას, ცბიერებას და ფარისევლობას ეჩვეოდნენ“ (წერეთელი, 1990: 44).

დღეს თურქეთის სახელმწიფოში არ იკრძალება ქართული ენა. „მშობლიურისა“ და „უცხო“ ოთხსაუკუნოვანმა ჭიდილმა, ცხადია, თავისი დალი დაასვა ჩვენებურებს. დღეს მათში ქართულ ენაზე გაგებინებაც კი ძალიან ძნელია. ქართულის არმცოდნე ქართველები დიდი რაოდენობით არიან ყველა ასაკობრივ ჯგუფში. მათგან ზოგიერთს ქართულის შესწავლის სურვილი საერთოდ არ გააჩნია, ნაწილი ბავშვებისა კი მშობლებს თავად სთხოვს, გურჯიჯა გვასწავლეთო. ქართული უკეთესად იციან უფროსი თაობის ადამიანებმა. მათთვის თურქულს, როგორც სახელმწიფო ენას, პირად ურთიერთობებში ვერ გადაუფარავს მშობლიური ენა, თუმცა, ამკარად ჩანს თურქულის გავლენაც. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ქალებმა უკეთ შემოინახეს დედაენა, ვიდრე - კაცებმა.

საველე მუშაობისას, იმერხვევლებს ჩვენთან არაერთხელ აღუნიშნავთ, რომ აინტერესებთ საქართველოს წარსული. ასევე განიცდიან, რომ არა თუ არ იციან ქართულად წერა და კითხვა, არამედ ქართული ანბანიც ხელმიუწვდომელია მათთვის. მათ მიზანს წარმოადგენს სახელმწიფო სკოლებში თურქულთან ერთად ქართული ენის შესწავლა, რაზეც საქართველოს ხელისუფლებისგან სურთ დახმარება.

იმერხვევლი ქართველების დიდი ნაწილი, სხვადასხვა მიზეზების გამო, გადასახლდა თურქეთის დიდ ქალაქებში და

მხოლოდ ზაფხულობით უბრუნდებიან მიტოვებულ სახლებს. მთიან სოფლებში, ძირითადად, უფროსი თაობის ადამიანები რჩებიან საცხოვრებლად. ქალაქებში (ანკარაში, ბურსაში, იზმითში, სტამბულში) თურქეთის ქართველობა ცდილობს ერთმანეთთან სიახლოვეს. ამის ერთ-ერთი მაგალითია ის, რომ აქვთ „გურჯი დერნეგი“ (გურჯების მოყრილობა). „მოყრილობას“ მხოლოდ ქართველები ესწრებიან. ნებართვა მთავრობისგან აქვთ აღებული, რის გამოც უხდიან ვერგისს (გადასახადს). მათი შეკრების მთავარი მიზანი თვითმყოფადობის შენარჩუნებაა. მოყრილობის ნევრებად უფროსებთან ერთად არიან ბავშვებიც. სხვა საქმეების პარალელურად, ისინი ბავშვებს აკითხვინებენ თურქულ ენაზე დანერილ წიგნებს საქართველოს და ქართველობის შესახებ.

სოფელ სურევანელი დურსუნ ასლანიძე ქისასთვის, რომელიც სტამბოლში ცხოვრობს, პირველი ენა ქართულია, მაგრამ უფრო ფიქრობს თურქულ ენაზე. მან აღნიშნა, რომ არის სისხლით ქართველი და ქართულად ესაუბრება ქართულის მცოდნეებს. ასეთთა რიცხვი სამწუხაროდ ცოტაა, რის გამოც ამბობენ: „ჩვენ წერვა-კითხვა ქართული გვექონოდა, უფრო კაიები ვიქნებოდით. ვერ ვწერავთ, ვერ ვკითხულობთ“ დიდ ქალაქებში საცხოვრებლად მათი გადასვლა, ქართულის არაპრესტიჟულობა და ასიმილაცია სხვა ხალხებთან ერთგვარად აფერხებს წინაპართა ენის შენარჩუნებას, - „ღარჭებმა არ იციან გურჯული, თურქეთის ქალაქებში მიდიან და იქ არ ლაპარაკობენო“.

„ევროსაბჭოს ჩარჩო კონვენცია ეროვნულ უმცირესობათა დაცვის შესახებ“ ავალდებულებს მის ხელისმომწერ ქვეყნებს, შეძლონ ეროვნულ უმცირესობათა თვითმყოფადობის - ენის, რელიგიის შენარჩუნება, კულტურის დაცვა და განვითარება. კონვენციის მე-9-10 მუხლები ეხება უმცირესობის ენაზე სწავლებას, ინფორმაციის მიღებისა და გაზიარების თავისუფლებას.

მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთს ხელი დღემდე არ მოუწერია ჩარჩო კონვენციაზე, ბოლო წლებში, თურქეთის ქალაქებში გაიხსნა ქართული ენის შემსწავლელი კურსები და

კერძო სკოლები. ამ ტიპის დანებსებულებებს სახელმწიფო არ აფინანსებს, მაგრამ ბუნებრივია აკონტროლებს. ასეთი სკოლები გაიხსნა სხვა უმცირესობათა ენებზეც. თუმცა სწავლის გადასახადი ძვირია, რის გამოც ყველა მსურველი ვერ ახერხებს სიარულს. ესეც ერთგვარ ბარიერად ელობება ქართულის შესწავლის მსურველთ.

თურქეთის ტელეკომპანიებს ადრე აკრძალული ჰქონდათ ისეთი გადაცემების ჩვენება, რომლებშიც ასახული იქნებოდა ქართული თუ სხვა უმცირესობათა კულტურა. ამჟამად, ვითარება შეიცვალა და ამგვარი გადაცემებიც გადის, თუმცა, მათთვის საეთერო დრო ჯერჯერობით ცოტა არის გამოყოფილი.

მინდა აღვნიშნო რამდენიმე ცნობა მათი კულტურული თვითმყოფადობის პროცესთან დაკავშირებით:

ა) თურქეთის ქართველებმა თვითმყოფადობის შესანარჩუნებლად ჩამოაყალიბეს ანსამბლი „მაჭახელა“, დააარსეს რადიო „ჩვენებურები“ და გამოსცეს ამავე სახელწოდების კულტურული ჟურნალი. საინტერესოა, რომ თურქეთის ქართველობა ერთმანეთს „ჩვენებურად“ მოიხსენიებს. ტექსტები თურქულ ენაზე იბეჭდება. აგრეთვე, გამოდის თურქულ-ქართული ჟურნალი „ფიროსმანი“, რომლის ერთ-ერთ ნომერში ვკითხულობთ: „...როდესაც შენი ფესვები, ქართველოლოგთა შესწავლის საგნად გამხდარი, უძველესი კულტურიდან მოდის, ამ კულტურის პატივისცემა, სიყვარული და სისხლის ყივილი ორენოვან ჟურნალსაც გამოგაცემინებს.“ (ჟურნ. „ფიროსმანი“, 1. 2007: 3).

ბ) ასევე, ამ ჟურნალში, ქართველი მუჰაჯირის შთამომავალი, თურქეთში ცნობილი მწერალი ქევსერ (ქეთი) რუჰი გულისტკივილით აღნიშნავს: „... ჩვენ დროში მოგზაურ, საკუთარ მინა-წყალს მონყვეტილ, ტანჯვითა და ვაებით შორ გზაზე მიმავალ იმ ლტოლვილთა, სხვანაირად რომ ვთქვათ, იმ მუჰაჯირთა შთამომავალნი ვართ, რომელთაც ეს ქვეყანა სამშობლოდ ექცათ. წინაპართაგან გადმოცემებილა შემოგვრჩა. სულის სიღრმეში ყოველთვის გვახსოვს, რომ „სხვანი“ ვართ. და ეს შეგრძნება იმ მოშუშებულ იარას ემსგავსება, რომლის ნანი-

ბურებიც ბოლომდე ვერ შეხორცდა და დროდადრო იჩენს ხოლმე თავს. ენა, რომელზედაც ოჯახში ვსაუბრობთ, განსხვავებულია. . . ზოგ ტრადიციულ ჩვევასაც ვაგრძელებთ. . ." (ყურნ. „ფიროსმანი“, 1. 2007: 5).

„ჩვენებურების“ ამ თვალსაჩინო წარმომადგენლის სიტყვებიდან ცხადად ჩანს, რომ თურქეთის ქართველობა აცნობიერებს თავის განსხვავებულობას თურქეთის სხვა მოსახლეობისაგან. ეს შეგრძნება მათში ინვეეს სურვილს, რომ შეისწავლონ საკუთარი ფესვები, ქართული ენა, წერა-კითხვა და აღიდგინონ მივიწყებული ტრადიციები.

თურქეთსა და საქართველოს შორის არსებული ღია საზღვარი კეთილმეზობლური და მეგობრული ურთიერთობა გვაძლევს საშუალებას, რომ გავაღრმავოთ კავშირები „ჩვენებურებსა“ და საქართველოს შორის, რაც ჩვენი სულიერი ერთობის წინაპირობა გახდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბერიძე, 2006 - მ. ბერიძე, ქართველთა გამუსლიმება და გვარის შეცვლა მესხეთში, თბილისი. 2006.

დადიანი, 2007 - ე. დადიანი, „თანამედროვე ქართველური დიალექტების გავრცელების ველი“, ქართული ენის ისტორია, ქუთაისი, 2006.

ყურნალი „ფიროსმანი“, 1. 2007

ტაბიძე, 2005 - მ. ტაბიძე, ენობრივი სიტუაცია საქართველოში და ქართული ენის ფუნქციონირების საკითხები, თბილისი. 2005.

ფუტკარაძე, 1993 - შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.

წერეთელი, 1990 ა. წერეთელი, „ჩემი თავგადასავალი“, თბილისი. 1990.

ჯორბენაძე, 1989 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, თბილისი. 1989.

The Results of Language Policy of Turkey in Imerkhevi

The author of the article has studied the results of language policy of Turkey in historical Tao-Klarjeti on the basis of practical interviews. Today the Imerkhevians' Georgian speech is in foreign language environment. The language of Imerkhevians is close to Southern and Western dialects of the Georgian language.

The Georgians not knowing the Georgian language are at all age groups. The part of them has no desire to study Georgian at all, though the part of the children asks their parents to teach them Georgian. The older people know Georgian better. The women kept the native language better than the men.

In the author's conclusion, an open border and neighborly relations between Turkey and Georgia enable us to deep the contacts between „chvencburebi“ and Georgia, that will be the precondition for our spiritual unity.

ქართული ენა იმერხევეში

იმერხევე მდებარეობს შავშეთის მთიან მხარეში, რომელიც 1921 წელს შეუერთდა ართვინის ვილაიეთს (თურქეთი), სადაც შედის ოდესლაც ისტორიული საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილი: ტაო, კლარჯეთი, ლივანი, ზედა მაჭახელი, ოლთისი, შავშეთი და იმერხევი. XVI საუკუნეში ართვინს თურქეთი დაეპატრონა, ხოლო რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, 1878 წლიდან რუსეთის იმპერიის ფარგლებშია, 1918-1921 წლებში საქართველოს რესპუბლიკის შემადგენლობაში. როგორც ცნობილია, ამჟამად იმერხევი, თურქეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედის.

ისტორიულად აღნიშნული რეგიონის სხვადასხვა სახელმწიფოთა შემადგენლობაში ყოფნამ, შესაბამისი ასახვა ჰპოვა ადგილობრივი მოსახლეობის ენობრივი, ეთნიკური და რელიგიური თვითკუთვნილების აღქმაში, რაც გამოწვეული იყო მიმკუთვნებულ სახელმწიფოთა მიერ განხორციელებულ მიზანმიმართული სოციალური პოლიტიკის გატარებით.

იმერხევეში ამჟამად არსებული ვითარების და წინაპირობების სრულად განხილვა მოიცავს ფართო სახით კვლევა-ძიებითი სამუშაოების ჩატარებას, თუმცა შემოვიფარგლები მხოლოდ იმ ცნობების მოხსენიებით, რაც ამ დროისათვის წარმოადგენს ნაშრომის ძირითად წყაროებს.

XIX საუკუნის 70-იან წლებში შავშეთსა და იმერხევეში უმოგზაურია დიმიტრი ბაქრაძეს, რომლის დაკვირვებითაც: „ქართული ენა მთლიანად დაცულია იმერხევის ზემო ნაწილებსა და ყვირილა - წყლის ხეობის გასწვრივ, რომელიც შავშეთის ჩრდილო ნაწილს შეადგენს, ანუ იმ ადგილებში, რომელთაც მუდმივი ურთიერთობა აქვთ აჭარასათან. ქართული ენა ქრება შავშეთის დასავლეთ ნაწილებში, ისევე ჩნდება, თუმცა სუსტად

არტაანის უბანში, გურჯის ხევში... იგი ჩანს კიდევ ართვინის ქვემოთ... გაბატონებულია მთელ სივრცეზე, რომელიც ართვინის უბნის ქვემოთაა, მურღულისა და მაჭახელის რაიონებსა და ჭოროხის ნაპირის გაყოლებით, მარალდის უბანში".

1874 წელს თურქეთში იმოგზაურა ასევე ქართველმა საზოგადო მოღვაწემ გიორგი ყაზბეგმა, რომელიც თავის ნაშრომში აღნიშნავს შემდეგს: „შავშეთში უფრო ფეხმოკიდებულია თურქული ენა, იმერხევში კი გაბატონებული მდგომარეობა უჭირავს ქართულ ენას" (ყაზბეგი, 1995: 90).

საინტერესო ცნობებს გვანდის ზაქარია ჭიჭინაძე, რომლის მიხედვითაც: „შავშეთში ქართული ენა აღარ იციან, იმერხევში კი გაბატონებულია ქართული ენა. აქ არის ისეთი სოფლები, სადაც თურქული სრულებით არ იციან". იმერხევში ქართული ენის შემონახვის მიზეზად ზ. ჭიჭინაძეს მიაჩნია ორი ძირითადი ფაქტორი: 1) იმერხევის მოსახლეობამ მაჰმადიანური სარწმუნოება მიიღო სულ ცოტა 100 წლით გვიან, ვიდრე შავშეთის მოსახლეობამ. 2) გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, იმერხევი მიუვალა და იქ იშვიათად ჩნდებოდნენ ხოლმე თურქები, შავშეთი კი ართვინი-არტაანის ცენტრალურ გზაზეა და ამიტომ ძველთაგანვე მომრავლდნენ აქ ოსმალები, ქურთები და სხვა ხალხები. ყოველივე ამან კი დააჩქარა ქართული ენის ასიმილაცია" (ჭიჭინაძე, 1913).

1878 წელს რუსი მოგზაური ევგენი ვეიდენბაუმიც სტუმრებია ბათუმს, ციხისძირსა და ართვინს. თავის ნაშრომში „ბათუმიდან ართვინამდე" წერს: „ჭოროხის ხეობაში ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ დამახინჯებულად. იგი ბევრგან თურქულითაა შეცვლილი. ქართული ენა დავიწყებას ეძლევა იმის გამო, რომ თურქეთის მთავრობა მოსახლეობას ელაპარაკება თურქულ ენაზე, ქართულ ენას აგდებულად ეპყრობიან როგორც არამუსლიმურ ენას, ასე რომ, ქართველობაც სამარცხვინოა. მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ ის, რომ თურქული ენის მცნება ხალხის ცნობიერებაში გაიგივებულია მუსლიმობის, ისევე როგორც ქართული ენა - ქრისტიანობის ცნებასთან". სამწუხაროდ, რუსი მოგზაურის სურვილს, რომ ამ ტერიტო-

რიებზე ქართული ენა არ გამქრალიყო და სასწრაფოდ გაეხსნათ დანყებითი სკოლები სხვა მიზანი ჰქონდა. ვეიდენბაუმის აზრით: „ქართული ენა შეიძლება აღდგეს, თუ ხალხი გაიგონებს ქართულ ენას თავიანთი უფროსებისაგან. ყოველ შემთხვევაში, ქართულიდან რუსულ ენაზე გადასვლა დროთა განმავლობაში უფრო ადვილი იქნება, როგორც ქრისტიანულიდან ქრისტიანულზე, ვიდრე თურქულიდან რუსულზე, რადგან ეს ორი ენა ხალხის თვალში განასახიერებს რელიგიურ იდეას“ (ვეიდენბაუმი, 2005: 52-53). ამ ციტატიდან ამკარად ჩანს რუსი კავკასიოლოგის შორს მიმავალი ზრახვები.

მე-20 საუკუნის დასაწყისში ტაო-კლარჯეთსა და შავშეთ - იმერხევეში იმოგზაურა ნიკო მარმა. მისი „მოგზაურობის დღიურების“ ნაკითხვისას კიდევ ერთხელ ვრწმუნდებით, თუ რა ძლიერი და გაუტყებელია ქართული ენა: „გულს უხარია როცა გათურქებული მოსახლეობა ტკბილ-ქართულით მეტყველებს, ასე რომ გვენატრება ხოლმე..... როგორ შემონახულა სოფლების, მთების, გზების, მდინარეების ქართული სახელები“ (Mapp, 1910: 303-564)

2007 წელს, იმერხევეში, სამეცნიერო ექსპედიციაში ყოფნისას, ჩემი მიზანი იყო დავევირობოდი იქ არსებულ ენობრივ სიტუაციას და გამერკვია, თუ როგორ აისახება სახელმწიფოს მიერ გატარებული ენობრივი პოლიტიკა იმერხეველ ქართველთა ცნობიერებასა და მეტყველებაზე.

მცირე სოციოლინგვისტური გამოკვლევის ნათელსაყოფად, ჩამოვთვლი რამდენიმე კითხვას, რომლებსაც ძირითადად ვუსვამდი ინფორმატორებს:

- რომელ ენას, ან ენებს ფლობთ?
- რომელ ენაზე საუბრობთ ხშირად?
- რომელია თქვენთვის დედაენა?
- რომელ ენაზე ფიქრობთ?
- რა ასაკის ადამიანებმა იციან მხოლოდ ქართული, ან მხოლოდ თურქული?
- შეგიძლიათ ქართულად წერა, კითხვა? თუ არ შეგიძლიათ, გაქვთ თუ არა სურვილი ისწავლოთ?

გაქვთ თუ არა რაიმე პრობლემა, როგორც ქართულად მოლაპარაკეს?

აქვთ თუ არა ბავშვებს სკოლაში ქართულად ლაპარაკის უფლება?

რა ფაქტორები უშლის ხელს ქართული ენის შენარჩუნებას? აუცილებელია თუ არა ქართული ენის ცოდნა?

როგორც გურჯებმა აღნიშნეს, თურქული ტრადიციის მიხედვით, ადრე თურმე სასწავლებლებში მხოლოდ მამაკაცები დადიოდნენ, ისიც სახელმწიფო მოხელეთა შვილები, მოსახლეობის უმრავლესობას სწავლა-განათლების მიღების საშუალება არ ჰქონია. სკოლაში მისვლამდე იმერხეველ ქართველებს მხოლოდ ქართული ენა (იმეხეული დიალექტი) სცოდნიათ.

ვესაუბრე მოხუც ქალბატონებს, რომელთაც არასდროს უვლიათ სკოლაში, მაგრამ მაინც ფლობდნენ თურქულ ენას. ამის მიზეზი შეიძლება ისიცაა, რომ იმ დროს ადმინისტრაციული საქმიანობა იმერხევეში თურქულ ენაზე წარმოებდა და შესაბამისად, ქალბატონები იძულებული იყვნენ სახელმწიფო ენა, ძირითადად, ახლობელი მამაკაცებისაგან ესწავლათ. XX საუკუნის 70-80-იან წლებში იყვნენ ისეთი ქართველები, რომლებსაც საერთოდ არ სცოდნიათ თურქული ენა.

სკოლების გარდა, იმ პერიოდისთვის თურქული ენის სწავლა ჯარშიც შეიძლებოდა თურმე, სადაც სხვა ენაზე ლაპარაკი აკრძალული ყოფილა.

დაახლოებით 50-55 წლის მამაკაცი ჰყვებოდა, ადრე სკოლაში ჩვენს ენაზე ვერ დავილაპარაკებდით, თუ კი რამე ქართულად წამოგვეცდებოდა, მაშინვე ერთ-ერთი მოსწავლე გაიქცეოდა და მასწავლებელს მოახსენებდა, რის შემდეგაც აუცილებლად დავისჯებოდით.

ყველა ოჯახს ჰქონია თავისი დავთარი, სადაც მათი ქართული გვარსახელები ყოფილა დაფიქსირებული. სოფელ დიობანში შემთხვევით ცეცხლი მოკიდებია არქივს, სადაც აღნიშნული დავთრები ინახებოდა. ანალოგიური შემთხვევა მომხდარა შავშეთშიც. სოფლებში საგანგებოდ იგზავნებოდა საიდუმლო სიები, რომლებშიც აღნუსხული სახელები, არ უნდა დაერქმიათ

ქართველებისთვისო.

გურჯების თქმით, იმერხევში, ყოველ ხუთ წელიწადში ატარებენ მოსახლეობის აღწერას. გამოკითხვისას აუცილებლად აფიქსირებენ ოჯახის რამდენმა წევრმა იცის ქართული და რა ასაკის არიან აღნიშნული ენის მცოდნენი.

ძველი პერიოდისაგან განსხვავებით, ახლა აღმოჩნდა, რომ ყველა გურჯმა იცის თურქული, როგორც სახელმწიფო ენა, რადგან ისინი თურქულენოვან სკოლებში დადიან. გურჯების უმრავლესობისათვის ქართული მშობლიური ენაა, თუმცა ადვილი შესამჩნევია მათ მეტყველებაზე თურქული ენის ზეგავლენა, რაც, ძირითადად, ლექსიკითა და სინტაქსური კალკებით ვლინდება.

სოციალურ-ეკონომიკური პირობების გასაუმჯობესებლად, იმერხევის მოსახლეობის უმრავლესობა საცხოვრებლად თურქეთის დიდ ქალაქებში გადასახლდა. შეასაბამისად, თურქულენოვანი გარემო გავლენას ახდენს მათ მიერ მშობლიური ენის ცოდნის ხარისხზე.

ერთ-ერთმა გურჯმა ქალბატონმა გულისტკივილით აღნიშნა: „გადაცვლილია, გადარეულია ჩვენი გურჯიჯა, ჩვენ თურქულს ვუახლოვდებით. თურქჩას იმიტომ ვებნევით, რომ ზოგ რამე ქართულად არ ვიცით. ბევრ ალაგ დევიზიწყეს, ბევრ ბაღნებმა არ იციან ქართული. ქალაქში წვევდით, მეზობელი - თურქი, ამხანაგი - თურქი, ქუჩაში გადის - თურქი, სად ისწავლის?! გადასხვაფერდა და გახდა თურქი... ჩვენი კულტურა არ უნდა დავკარგოთ, კულტურა დიდი ქონიერობა არი. ამა, ზოგმა ვერ მოაფერეს... მინდა ჩვენ - ჩვენ ვიყვეთ“.

მეორე ქალბატონი კი თურქი ეროვნების რძლებს საყვედურობდა: „გელინებმა (რძლებმა) გურჯიჯა არ იციან და არც სწავლა უნდათ. მე ვებნევი, თუ გურჯიჯა არ გინდოდა არ მოყოლოდით ჩვენს ღარჭებს-მეთქი“.

საყურადღებოა ახალგაზრდა გურჯების დამოკიდებლება ქართული ენისადმი. მათი ნაწილი თანაბრად ფლობს სახელმწიფო - თურქულ ენას და მშობლიურ ქართულსაც. ნაწილს ესმის წინაპართა ენა, მაგრამ ვერ ლაპარაკობს, ნაწილმა კი საერ-

თოდ არ იცის ქართული. ეს უკანასკნელნი ფიქრობენ, რომ ეს ენა არსად გამოადგებათ, ან არაპრესტუჟულ ენად მიიჩნევენ და არც აქვთ სურვილი, რომ ისწავლონ.

ახალგაზრდა გურჯების ერთი ნაწილი უფროსებთან ერთად ცდილობენ ქართული ენა ასწავლონ და ქართველობა შეინარჩუნონ. გამოსცემენ ჟურნალებს: „ჩვენებური“, „ფიროსმანი“, თარგმნიან ნიგნებს, შექმნეს ქართული ვებ-გვერდი და რადიო-არხი „ჩვენებური“, იკრიბებიან ქართველთა თავყრილობებზე, ე. წ. ფესტივალებზე, ასრულებენ ქართულ სიმღერებსა და ცეკვებს. ახლა ხელმონერებს აგროვებენ იმისთვის, რომ თურქეთის სახელმწიფო არხზე ქართული გადაცემები გაუშვან. დიდი სურვილი აქვთ, თურქეთის სახელმწიფო რაც შეიძლება მალე შეუერთდეს ევროპულ დოკუმენტებს: „ევროპული ქარტია რეგიონალური და უმცირესობათა შესახებ“ და „ჩარჩო კონვენცია ეროვნულ უმცირესობათა შესახებ“, რის შემდეგაც მათ ექნებათ ქართული სკოლების გახსნის უფლება. ახალგაზრდებს ინტერნეტით ქართული ანბანი მოუძიებიათ და სწავლაც დაუწყიათ.

ინტერვიუს ჩანერისას, იმერხეველები ხშირად აღნიშნავდნენ, რომ ქართულ ტელე-არხებსაც უყურებდნენ, მაგრამ „ძალიან ცქვიტად ლაპარიკობთ და ყველაფერი ვერ გეგვიგნიაო.“ რამდენჯერმე დაურეკავთ ტელევიზიაში და ნელა ლაპარაკი უთხოვიათ, მაგრამ მათი სურვილისთვის საქართველოში ყურადღება არავის მიუქცევია.

სამწუხაროდ, ზოგიერთებმა პირველად ჩვენგან გაიგეს, რომ ჰქონდათ ისტორიული სამშობლო, რომ არსებობდა ქართული დამწერლობა, რომ იქ აგებული ეკლესია-მონასტრები, ციხეები, ხიდები ჩვენი საერთო წინაპრების ბაგრატიონების, გრიგოლ ხანძთელის, თამარ მეფის და სხვა სახელოვან ქართველთა მიერ იყო აგებული. ზოგისთვის ქართველი რუსთან ასოცირდებოდა. სიტყვები, რომლებსაც ჩვენთან საუბრისას ვერ იგებდნენ, რუსული სიტყვები ეგონათ. იშხნის ტაძარში მისულებს, ერთი ახოვანი გურჯი გამოგველაპარაკა, ჩვენს კითხვაზე, იცოდა თუ არა, თუ ვინ ააგო ტაძარი, ასე გვიპასუხა:

„თამარა რუსმაო“.

ახალგაზრდა იმერხეველებს თხოვნით მიუმართავთ თურქეთის ადმინისტრაციისათვის, რომ ქართულენოვანი სკოლები გაეხსნათ. სახელმწიფოს მესვეურებს ქართული ენის შემსწავლელი კერძო კურსები გაუხსნიათ. იმერხეველები სახელმწიფო ენისა და დედაენისადმი ერთნაირად გამოხატავენ პატივისცემას, „აინედ“, ანუ ერთნაირად გვიყვარს ორივე ენაო — იტყოდნენ, რაც თურქეთის სახელმწიფოსადმი პატივისცემის გამოხატულებაა და მშობლიური ენის სიყვარულიც.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ვეიდენბაუმი, 2005 - ე. ვეიდენბაუმი, ბათუმიდან ართვინამდე, თბ. 2005.

ფუტკარაძე, ფუტკარაძე, 2007 - ტ. ფუტკარაძე, ნ. ფუტკარაძე, „მუჰაჯირი ქართველების შთამომავალთა ეროვნულ-ენობრივი თვითგანსაზღვრისათვის“, 2007

ყაზბეგი 1995 გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში. თბილისი. 1995.

ჭიჭინაძე, 1913 - ზ. ჭიჭინაძე, მუსულმანი ქართველები და მათი სოფლები საქართველოში, ტფილისი. 1913.

Март, 1910 - Н. Я Март, Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию (Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, VII. СПб. 1910 ნიგნში: ვ. სილოგავა, კ. შენგელია, ტაო-კლარჯეთი, თბილისი. 2006.

Georgian Language in Imerkhevi

Due to historical unsteadiness being of Imerkhevi on the territory of different countries was reflected in perception of language, ethnical and religious self-belonging of the local population, that was caused by the social policy carried out by the conqueror countries. The aim of such policy was eradication of Georgian social environment and its assimilation in ethno-culture of the empires.

Scientific expedition was held in 2007 in Imerkhevi. The aim of this expedition was to observe the language situation existed there and to find out how the language policy, which was carried out by Turkey, is reflected on consciousness and speech of Georgians of Imerkhevi.

On the basis of the interviews the author of this article found out that ever "Gurji" knows Turkish as a state language, because they go to schools where the Turkish language is taught. For the majority of Guriis Georgian is a native language but the impact of the Turkish language on their speech is easy noticable. The part of the youth knows both: the state language - Turkish and native - Georgian. Some of them understand Georgian, but can't speak it, the others don't know Georgian at all. They think that they can't use this language or they think that this language is not prestigious and don't have desire to learn it. Luckily only the minority thinks so.

III სერიის მწკრივთა წარმოებისათვის
იმერხეულ დიალექტში

ნაშრომში განხილულია III სერიის მწკრივთა წარმოების თავისებურებანი იმერხეულ დიალექტში სალიტერატურო ენასა და სხვა დიალექტებთან მიმართებით; ცალ-ცალკეა გაანალიზებული I თურმეობითის, II თურმეობითისა და III კავშირებითის ფორმები.

I. იმერხეულში I თურმეობითში გარდამავალი ზმნები წარმოდგენილია როგორც -ი-ა დაბოლოებით, ასევე -ავ, -ამ სუფიქსებით. -ია სუფიქსიანი ფორმები I თურმეობითში შედარებით ნაკლებად გვხვდება (ფუტკარაძე, 1995: 13).

-ია დაბოლოებით დასტურდება:

ა) -ებ თემისნიშნიან ზმნათა უმეტესობა (მათთვის საყრდენია ანწყო-მყოფადის ფუძე): ჩვენ ძველებსაც ამაზე სიმღერა მუუგონ-ებ-იან; თხები დოუპარნ-ებ-იან; დოუშინ-ებ-იან რზლიებსა; დოუბარ-ებ-ია ჩემ ბაბას; ამას ბევრი დუუნერნ-ებ-ია... დოუხედვ-ებ-ია (ნ. მარი); ზათიც მიჩუქვ-ებ-ია მისთვინ (ნ. მარი); თუ მუველ არ გინახვ-ებ-ია, თან მოჰკლავ (ნ. მარი); პირი დოუფრინ-ებ-ია ზროხისთვინ (ფუტკარაძე, 1993: 233); ბითავათ დეგიზუელ-ებ-იან ეს სახლი (ფუტკარაძე, 1995: 240); დედებსა გუუკეთებ-იან იაილები (ფუტკარაძე, 1993: 254); კაი გიქნ-იან, მოგიზებნ-იან გურჯული ხებრები (ფუტკარაძე, 1993: 277)...

ამ ძირითადი წარმოების გვერდით დასახელებული ტიპის ზმნები ზოგჯერ უთემისნიშნოდაც არის წარმოდგენილი (I თურმეობითი ამ შემთხვევაში ემყარება წყვეტილს):

მე ეს არ დიმიჯერ-ია; კარგად ვერ მუუგონ-ია; მისთვის მიწყალობ-ია... ორი-სამი შეში კოვზი დუუდვ-ია სუფრაზე (ფუტკარაძე, 1993: 235).

ბ) -ი თემისნიშნიანი ზმნები თემის ნიშანს ინარჩუნებენ:

მოუთხრ-ი-ა მინა (ფუტკარაძე, 1995 224); ერთ აჭარელსა იალი უყიდ-ი-ა (ფუტკარაძე 1993: 232).

იშვიათად -ი სუფიქსის ნაცვლად -ავ თემის ნიშანია წარმოდგენილი:

ვინცხათვინ ალთუნიანი ბებექი მუყუიდ-ავ-ს (მოუყიდ-ი-ა) (ფუტკარაძე, 1993: 229).

გ) -ია დაბოლოებას დაირთავენ აგრეთვე -ავ/-ამ თემისნიშნისანი ზმნები, მაგალითად:

ამდენი ხანი არ დიმიანხ-ია; თავი გოუტეხ-ია ლარჭსა; ხათრი ვერ გუუტეხ-ია მამამისის (ფუტკარაძე, 1993: 203); ცხენისთვინ შოუხედ-ია (ფუტკარაძე, 1993: 232).

| თურმეობითის ამგვარი წარმოება მეტ-ნაკლებად ყველა დიალექტში შეიძლება შეგვხვდეს.

-ავ, -ამ სუფიქსებს | თურმეობითში, როგორც წესი, ის ზმნები გამოავლენენ, რომლებიც ანმყო-მყოფადს აღნიშნული თემის ნიშნებით აწარმოებენ. მაგალითად:

ახრაბები ვერ გვინახ-ავ-ს; იგზე ცხვარი დოუკლ-ავ-ს; ფარა მოუპარ-ავ-ს; სხუანებიარ დემინახ-ავ-ს; მინაში ჩოუფლ-ავ-ს; კაცი აღარ მოიდაო, უთქვ-ამ-ან...

მოვიყვანთ ნიმუშებს გამოქვეყნებული ტექსტებიდან: მოუპარ-ავ-ს ცხენი, წაუყვანია (ნ. მარი); სულ იმათში დუუხ-არჯ-ავ-ს ფარა (ფუტკარაძე, 1993: 236); ერთი მექთუბი დოუ-კარგ-ავ-ან (ფუტკარაძე, 1993: 259); ერთ კაცს დოუთეს-ავ-ს მარილი (ფუტკარაძე, 1993: 233); ერთ კაცსა უთქუ-ამ-ს; წყალი არ უსუ-ამ-ს დღე (ფუტკარაძე, 1993: 209); იბოს ზალს ყიშლი-დამ წოუსხ-ამ-ს (ფუტკარაძე, 201); ნისქვილის ჩახჩახში დოუბ-მ-ან ჩვენი ბებერი (ფუტკარაძე, 1993: 258); აგზე დოუდგ-ამ-ან (ფუტკარაძე, 1993: 232)...

-ავ სუფიქსს დაირთავს აგრეთვე ზოგიერთი უთემისნიშნო ზმნა:

თოფი დოუჭირ-ავ-ს (დაუჭერ-ია) კაცისთვინ; ახალათ დოუჭირ-ავ-ან სახლი (ფუტკარაძე, 1993: 202); დოუნერ-ავ-ს (დაუნერ-ია) (ფუტკარაძე, 1993: 268).

იმერხეულში უთქვამს ფორმას ენაცვლება უთქმია:

მეგემ ბერ-დედაბერ უთქმიან ქი (ფუტკარაძე, 1993: 232);
დიობნელსა უთქმია საიბისთვინ (ფუტკარაძე, 1993: 233).

უთქმია-ს მნიშვნელობით შეგვხვდა უთხრომია:

უთხრომია ივეთელსა (ფუტკარაძე, 1993: 279).

მსგავსი წარმოება დასტურდება სხვა დიალექტებშიც
(იმერ., ლეჩხ., აჭარ.).

შეგვხვდა -ნ სუფიქსიანი I თურმეობითის ფორმებიც,
მაგალითად:

ბევრი ვერ შიგვინახ-ნ-ია; დოუგროვ-ნ-იან მემრე; იქიდან
გამუუქცევ-ნ-იან; რჯული მუნახ-ნ-ია... ვერ გვიპოვ-ნ-ია
ქი, მისცათ (ფუტკარაძე, 1993: 241); ჩემ დედესა გამუურთმევ-
ნ-ია ბიბოი აჭარლებისთვინ (ფუტკარაძე, 1993: 271); თვითონ
ვერ გამოგირჩევ-ნ-ია (ფუტკარაძე, 1993: 290).

აღნიშნული -ნ სუფიქსი ხშირად გვხვდება დიალექტებში
და სალიტერატურო ენაშიც. წარი ჩნდება გარდამავალი ზმნის
თითქმის ყველა ტიპის ფუძესთან და იხმარება მათივე პარალე-
ლური უნარო ფორმების გვერდით.

კაუზატივის მანარმოებლები (-ინ, -ევინ), ჩვეულებრივ,
გამარტივებულია: შენმა კაცმა ჩემი ცხენი მოაპარვ-ი-ა, სი-
ლღაი მოაპარვ-ი-ა (ნ. მარი); ქოროლღიმ ქალი გააშვებ-ი-ა (ნ.
მარი)...

გარდაუვალი ზმნის I თურმეობითის აღწერით ფორმაში
საუღლებელ ზმნას I და II პირში ემატება მეშველი ზმნა -ვარ,
-ხარ:

არ გაგჰკვირვები-ვარ; ახლა ვერ მოვრენი-ვარ ქი; ახლოს
ვერ მოვსულ-ვარ; ჩვენ გავმუსლიმანებულ-ვართ; შიგან არ
შევსულ-ვართ; მე არ მოსწრი-ვარ გობებსა (ფუტკარაძე 1993:
276); არ დავჰკვირვები-ვარ (ფუტკარაძე, 1993: 213); ზუელათ
ქრისტიანები ვყოფილ-ვართ (ფუტკარაძე, 1993: 258); თვითონ
დარჩომილ-ხარ (ფუტკარაძე, 1993: 290)...

II. II თურმეობითში (აგრეთვე III კავშირებითში) გარდამა-
ვალ ზმნათა -ებ სუფიქსიანი ზმნებისთვის გამოყენებულია I
თურმეობითის ფუძე (ასეთ კონსტრუქციაში ზოგჯერ გვაქვს

პარალელური ფორმებიც): სიმამრსა ერთი ღარჭი თავისთან-
ნა დეეჟდუმლ-ებ-ია; იმის ხელითა გამევეტან-ებ-ია ფარა;
გამეგეთხუ-ებ-ია ჩემ მეზობლადო; ჩემ ემიაშვილ გეეკეთ-ებ-
ია ეს გზა...

ნიმუშები გამოქვეყნებული იმერხეული ტექსტებიდან
(ფუტკარაძე, 1993): ნინადლე იალი გამევეგზავნა, ყველი გამევეგ-
ზავნა (ფუტკარაძე, 1993: 241); იმდენი ეცემა ქი, აქავრობა
ჩემტვრია (ფუტკარაძე, 1993: 224); ბაბას-ნა გამევეყუნა და
მეველო ნენესთინ (გვ. 263); აჭარელსა ეთქუა (გვ. 269); ერთ
თანესა ეთქუა (ფუტკარაძე, 1993: 225).

გარდამავალ ზმნებში III სუბიექტური პირის ნიშნად მრავ-
ლობით რიცხვში გვხვდება -ეს (იშვიათად -ენ) ბოლოსართი:
დათვი დეეჭირ-ეს და არ გეეშვ-ეს; ზამთარში დეეკლ-ეს;
ჭალები დეეფინ-ეს, მეეთიბ-ეს (ფუტკარაძე, 1993: 260); მულ-
თან დეეპატიჯ-ნ-ეს (ფუტკარაძე, 1993: 286) (შდრ. ძვ. ქართუ-
ლი: მოეკლ-ეს, დაენერნ-ეს...)

შუალობითი კონტაქტის -ინ, -ევი ნანარმოებლები ხშირ-
ად ნარის გარეშე გვხვდება: გაათელვიეს... ზოგჯერ კი -ინ,
-ევი სუფიქსები მარტივდება ი ხმოვნის დაკარგვით: დეეგრ-
ევნ-ებიეს, დეეგვენერნებია (ფუტკარაძე, 1993: 196).

II თურმეობითში, I თურმეობითის მსგავსად, ჩნდება -ნ სუ-
ფიქსი, მაგალითად: ჩემ ხალაშვილს ფარა ეპოვ-ნ-ა; არა დამვი-
წყ-ნ-ოდ-ა (ფუტკარაძე, 1993: 211).

II თურმეობითს გარდაუვალი ზმნები ანარმოებენ როგორც
ორგანულად, ასევე აღწერილად.

ორგანული ნარმოება: მისი სახელი არ დამვიწყ-ნ-ოდ-ა;
ისტამბოლ მოსწონებ-ოდ-ა (ფუტკარაძე, 1993: 278).

აღწერილი ნარმოება: ჩვენი მეზობელი რიზეს წასულ-იყო;
ბახლები არ წასულ-იყუნ, კაი იყო; ნაფეტუარიშინა ჩავსულ-
იყავ; აგზე მოსულ-იყვენ; ერთი თურისტი მოსულ-იყო (ფუტ-
კარაძე, 1993: 278); თაზე არ წასულ-იყვენ, მოიდოდენ (ფუტ-
კარაძე 1993: 203); მეც ქი ჯაქეთის შიგან ვყოფილ-იყავ, დავრ-
ჩებოდი (ფუტკარაძე 1995: 259).

III. III კავშირებითის გამოყენების შემთხვევები იმერხ-

ეულ დიალექტში, ისევე როგორც სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში, I-II თურმეობითებთან შედარებით იშვიათია: გაეკეთების, მოსულიყოს...

რამდენადაც გარდამავალ ზმნათა III კავშირებითი წარმოების მიხედვით ემყარება შესაბამის II თურმეობითს და ამ უკანასკნელში კი წარიან ფორმათა არსებობა ცნობილია, ამდენად, III კავშირებითშიც გამომჟღავნდა - ნ სუფიქსი, მაგალითად: გაებედნოს...

ამდენად, III სერიის მწკრივთა წარმოების თვალსაზრისით იმერხეულ დიალექტში დაცულია, ერთი მხრივ, ქართული სალიტერატურო ენისთვის დამახასიათებელი, ხოლო, მეორე მხრივ, დიალექტური მოვლენები.

დამონმებული ლიტერატურა

ბ. მარი, 1911 Марр Н.Я., Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию: «Гeоргий Мерчуле. Житие св. Григория Хандзтийского», С.-Петербургъ, 1911.

ფუტკარაძე, 1993 - შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი. 1993.

ფუტკარაძე, 1995 - შ. ფუტკარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტოპოკლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაცია, თბ. 1995.

**To Formation of the Verbs of the III series in Imerkhevi
Dialect**

In the given work the peculiarities of formation of the verbs of the III series in the dialects of Imerkhevi are discussed in the context of Georgian literary language and other Georgian dialects. In the authors' opinions dialectical phenomena and the phenomena which are characterized for the Georgian language are kept in Imerkhevi dialect.

**შავშეთის რაიონის სოფელ დიობანის (მეიდანჩიკის)
მიკროტოპონიმია**

2007 წლის აგვისტოს სასწავლო-სამეცნიერო ექსპედიციას (რომელშიც მონაწილეობდნენ: ქუთაისის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომლები, თბილისის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომლები, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მაგისტრანტები და ბაკალავრები, ივ. ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორები და მაგისტრანტები, სოხუმის უნივერსიტეტის პროფესორები და მაგისტრანტები) შავშეთის რაიონის სოფლებმა გვიმასპინძლა.

იმერხევი დღესაც ქართულენოვანი რეგიონია. თურქული გეოგრაფიული სახელების ხვედრითი წილი აქ უმნიშვნელოა (ცეცხლაძე, 2000; ფუტყარაძე, 2006).

ჩვენ საშუალება გვქონდა იმერხევის ერთი სოფლის (დიობნის) მიკროტოპონიმები ჩაგვეწერა (ზოგი ტოპონიმი სოფლის ტერიტორიის გარეთაა).

დიობანი ძველი ქართული სახელია. მას თურქულად მეიდანჩიკი ჰქვია. დიობანი დასახელებულია გ. ყაზბეგის მიერ აღწერილ შავშეთ-იმერხევის გეოგრაფიული ნომენკლატურის სიაში: დიობანი - სოფ. იმერხევი (ცეცხლაძე, 2000: 31).

დიობანი დასტურდება საძოვრის სახელად სოფ. იფხრევლში (ცეცხლაძე, 2000: 176). ნ. ცეცხლაძის მიხედვით, დიობანი დიდ ადგილს ნიშნავს, დიობან- ფუძეში გამოიყოფა დი- ფუძე და -ობან სუფიქსი: დი-ობან-ი < დიდი-ობან-ი. მას აქვე მოჰყავს მსგავსი აგებულების ტოპონიმებიც: სხლ-ობან-ი ადგილი, სადაც ბევრი მსხალია, მუხ-ობან-ი ანუ მუხიანი ადგილი (ცეცხლაძე, 2000: 65).

ტ. ფუტკარაძე: დი-ობან-ი < დიდი უბანი. შდრ.: აჭარასა და იმერეთში არსებული სოფლების სახელი: შუა უბანი > შუბანი; კერძოდ, მკვლევრის აზრით, დიობან- ფუძეში თუ გავიაზრებთ -ობან სეგმენტის სუფიქსურობას, გაუგებარი რჩება დი- ფუძ-ის სემანტიკა, რამდენადაც -ობან სუფიქსი ზედსართავს არ დაერთვის. მეორე მხრივ, დიდი უბანი > დიობანი პროცესში პრობლემურია იუ>იო პროცესი. როგორც წესი, ი-ს მეზობლად უ>ო პროცესი არ ხდება. თუმცა უფრო წინააღმდეგობრივია „დი“ ზედსართავული ფუძის დაშვება -ობან სუფიქსის წინ. ტ. ფუტკარაძეს შესაძლებლად მიაჩნია დედაუბანი > დედობანი > დიდობანი > დიობანი პროცესის დაშვებაც (ფუტკარაძე, 2007: 38).

სოფ. დიობნის მიკროტოპონიმთა ჩანერის ისტორია: შ. ფუტკარაძეს ჩანერილი აქვს 14 ტოპონიმი, ნ. ცეცხლაძეს — 39. ამავე დასახელებულ პუნქტში ჩვენ ჩავინერეთ 130-მდე ტოპონიმი. აქვე აღვნიშნავთ, რომ შ. ფუტკარაძისა და ნ. ცეცხლაძის მასალებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, რამდენადაც ჩვენ და მომავალ მკვლევრებს საშუალებას გვაძლევს, მათ მონაცემებს შევუპირისპიროთ ახალი მასალა, დავაზუსტოთ მონაცემები, განვსაზღვროთ ტოპონიმთა ფორმობრივ-სემანტიკური ცვალების დინამიკა.

ამ სოფლის მცხოვრებთა უმრავლესობა უკვე თურქულად ლაპარაკობს. მიუხედავად ამისა, მიკროტოპონიმია, ძირითადად, ქართულია. მასალა ჩავინერე ქართულად თურქი ინფორმატორებისაგან, ესენი იყვნენ: ასიმ ტაიმ (83 წლის), ჯავერ იერლი (47 წლის), იუსუფ იერლი (53 წლის), იბრაიმ დემირი (80 წლის), ქელაი აიდინ (44 წლის).

დიობნის მიკროტოპონიმებია:

აკვანა - მთა, შდრ.: აკვანასერი - სათიბი სოფ. ზაქიეთში დასახელებული აქვს ნ. ცეცხლაძეს (ცეცხლაძე, 2000: 161).

გორა - მაღალი ადგილი (აქ ძველად მოსახლეობა ყოფილა, ახლა აღარავინ ცხოვრობს). ტყის, დაბის სახელად დადასტურებული აქვს ნ. ცეცხლაძეს (ცეცხლაძე, 2000: 175).

ზათურიილა//ზათურიილა მთა, ბზათელების

იაილა.

დათვისორი - მთა. ეტიმოლოგია ნათელია.

ულელტეხილი - მთა. შდრ. ულელტეხილის წყარო სოფ. უბეში (ცეცხლაძე, 2000: 216).

ქორთაისერი - მთა. „ქორი“ საბძელი, თივის, ჩალის შესანახი ნაგებობა. შდრ. საბა: „ქორი არის სახლი სახლთა ზედა დგმული მაღალი.“ შესაძლებელია, „ქორთაისერი“ აღნიშნავდეს ადგილს, სადაც ბევრი ქორი ანუ საბძელი იყო.

შაქონდრია - მთა. სავარაუდოა სახელი მომდინარეობდეს მცენარის სახელიდან - „ქონდარი“, ე.ი მთა, სადაც ბევრი ქონდარი ხარობს (<საქონდრია).

სამერცხლე - მთა. ინფორმატორის განმარტებით, აქ არის ხე, რომელიც პატარ-პატარა ნაყოფს ისხამს და მას მერცხლები ჭამენ. დასახელებული აქვს ნ. ცეცხლაძეს: ტყე სოფ. ივეთში, მთა სოფ. სვირევეანში (ცეცხლაძე, 2000: 208). ინფორმატორის ეტიმოლოგია სწორია.

ნისლამთა - მთა. ტოპონიმი დაკავშირებული უნდა იყოს ნისლთან, ე.ი. ნისლიანი მთა.

ელიასერი - მთა. შეიძლება აქ იყო სალოცავი ელიანმინდა.

ზექეთი - ტყე. შესაძლებელია, ეს სახელი მომდინარე იყოს საკუთარი სახელისაგან.

დაბოჭივარა - მთა. ინფორმატორთა განმარტებით, ეს არის მთა, რომელიც სოფლის თავზეა. ნ. ცეცხლაძესთან ოჭივარა არის სათიბი სოფ. ჩიხორში (ცეცხლაძე, 2000: 203). შეიძლება იყოს „დაბლა ოჭივარა“.

დიდახო - ტყე, დასახელებული აქვს შ. ფუტკარაძეს (ფუტკარაძე, 1993: 284) და ნ. ცეცხლაძეს (ცეცხლაძე 2000: 175). ეტიმოლოგია ნათელია: დიდი ახო.

თელაძირები - ტყე. შდრ. საბა: თელა - ხე (სულხან-საბა, 1991: 303). ილ. აბულაძესთანაც თელა დასტურდება ხის მნიშვნელობით (აბულაძე, 1973: 179). ეტიმოლოგია ნათელია.

თეთწყარო - ტყე. ინფორმატორთა განმარტებით, ტყის სახელია, აქედან თეთრი წყალი გამოდის. იგივე ტოპონიმი წყ-

აროს მნიშვნელობითაც დაფიქსირდა. ადგილობრივთა ცნობით, სასმელი ნყალი თეთრი ყოფილა. დასახელებული აქვს ნ. ცეცხლაძეს (ცეცხლაძე 2000: 183).

ჭვანიახო - ტყე. ეტიმოლოგია საკვლევია (ჭვანის ახო? ჭვავის ახო?).

ვახათი - ტყე. დასახელებულია შ. ფუტკარაძესთან (1993: 284) და ნ. ცეცხლაძესთან (ცეცხლაძე 2000: 97). ვახათის ეტიმოლოგიას გვთავაზობენ ტ. ფუტკარაძე, მ. მიქაუტაძე: ეკლესიისათვის შენირული მამული: სახლი, ვენახი, სახნავი (ჩუბინაშვილი, 1984). აქედან გამომდინარე, ვახათი შესაძლებელია მივიჩნიოთ ეკლესიის ტერიტორიად (ფუტკარაძე, მიქაუტაძე, 2006: 194).

დიდნაზი - ჭალის სახელია. ეტიმოლოგია საკვლევია.

ჭედრაულა - ტყე. საძოვრის სახელად დასახელებულია შ. ფუტკარაძესთან (ფუტკარაძე, 1993: 284) და ნ. ცეცხლაძესთან (ცეცხლაძე 2000: 235); ეტიმოლოგია საკვლევია.

ორდები - სათიბი. ტყე სოფ. მაჩხატეთში (ცეცხლაძე, 2000: 190).

ღელიჭალა - ჭალა. მოტივაცია ნათელია.

კარზე ყანა - ყანა, სათესი. მოტივაცია ნათელია.

ჭალათი - ყანის სახელი. საძოვარი სოფ. ზიოსში (ცეცხლაძე, 2000: 234). ე.ი ჭალა და მისი მიმდებარე ტერიტორია. ტ. ფუტკარაძის აზრით, -თი სუფიქსი იმერხეულ მასალაში - ეთ სუფიქსის ფარდია (თანხმოვანფუძიან სახელებთანაც ჩვეულებრივია -თი ვარიანტი), თუმცა იმერხეულში, არაიშვიათად, კონკრეტული ტოპონიმის მიმდებარე ტერიტორიასაც აღნიშნავს (ფუტკარაძე, 2006: 191).

ყუმაშაურები - ჭალა. შდრ.: ყუმაშეთი სოფლის უბანი. დასახელებული აქვს შ. ფუტკარაძეს. ინფორმატორთა განმარტებით, ყუმა მეორე ცოლს ნიშნავს. შეიძლება ვინმეს ჰყოლოდა მეორე ცოლი და ამ უბანს დაერქვა ყუმაშეთი, ხოლო მის მიმდებარე ტერიტორიას - ყუმაშაურები. შესაძლებელია, ყუმაშა კაცის სახელი იყოს. საბასთან - ყუმაში (კუმაში, ლარი) (ფუტკარაძე, 2006: 273). აჭარულში ყუმაშაი - ძროხის სახელია (ნიუარაძე, 1961: 271).

გორგოთა - ყანის სახელი, სათიბი. ეტიმოლოგია საკვლე-
ვია.

გვერდი ყანა//გორდი ყანა ყანა. დასახელებული აქვს
ნ. ცეცხლაძეს: გვერდაი ყანა. შდრ: გვერდა სათესია სოფ. ხე-
ვწრულში. გვერდაი ფორმა სოფ. დიობანში დასტურდება სათე-
სის აღსანიშნავად. მოტივაცია ნათელია.

დიდდარე - სათიბი. დასტურდება სათიბის სახელად სოფ.
ზიოსში (ცეცხლაძე, 2000: 175). ტ. ფუტკარაძე და მ. მიქაუტაძე
მიკროტოპონიმის სახელს ახლომდებარე ფლატეს უკავშირე-
ბენ: დიდი ფლატე; შდრ. დარე ფლატე (ფუტკარაძე, მიქაუტაძე,
2006: 193).

შეჯრილი//შეჭრილი - სათესი. ტყე სოფ. ივეთში (ცეცხ-
ლაძე, 2000: 228). სავარაუდოდ, მოტივაცია შეიძლება აიხსნას
ადგილის ფორმის მიხედვით.

ხევებშუა სათიბი ადგილი, ხევები. ნ. ცეცხლაძესთან
არის სათიბი სოფ. ურევანში, ლელე - სოფ. იფხრეველში. შ. ფუტ-
კარაძესთან - ხევნარი, ხეივანი, ხეებით დაფარული ადგილი,
რომელიც ხიან ადგილებს (ხევებს) შორის არის.

დიდმინდორი - სათესი. ეტიმოლოგია ნათელია.

აშალწყალი - სათესი. აშალი თურქული სიტყვაა და ნიშ-
ნავს: დაბალი, ქვევით, ქვედა. ე.ი ქვედა წყალი. ტოპონიმი კომ-
პოზიტური წარმოებისაა.

ჩაიალზირი - სათიბი, მიკროტოპონიმი თურქულია: აღ-
ზირ „პირი“, ჩაი „რუ“, ე.ი რუს პირი.

სეფეთჭალა - სათიბი. ნ. ცეცხლაძესთან - სათიბი სოფ.
სვირევანში (ცეცხლაძე, 2000: 212). საბა: სეფე „დიდებული“
(სულხან-საბა, 1991: 83). ილ. აბულაძე: სეფე „სახლი, სამეუფო
სასახლე“ (აბულაძე, 1973: 387). შესაძლებელია ეს ადგილი
დიდებულთა ყანა/ჭალა ყოფილიყო.

საბურდიეთი - სათიბი. შესაძლებელია სა-ბურდ-ი-ეთი,
ე.ი ადგილი, სადაც ბურდია.

გალმა ბახჩი - ყანა. ეტიმოლოგია ნათელია.

ჭილინგოლი ყანის სახელი. ჭილი „ჭაობიანი ბალახი“
(ფუტკარაძე, 1993: 661). საბა: ჭილი „ბალახი“ (სულხან-საბა,

1991: 402). გოლი „ტბა“. შესაძლებელია, იყოს ჭილიგოლი ანუ ბალახიანი ტბა (ნ განვითარებული ჩანს). ტ. ფუტკარაძის აზრით, -ინ შესაძლებელია იყოს ნათესაობითის არქაული ვარიანტი, შდრ.: ჩემთვინ/ჩემთვის; შდრ. აგრეთვე: ჭალინკალი - ჭალის კალია (ტ. ფუტკარაძე, 1986).

ნაფუზარი - ყანის სახელი, ნ. ცეცხლაძესთან — სათესი სოფ. წყალსიმერში (ცეცხლაძე, 2000: 199). მიღებულია ნაფუძარისაგან.

ელიანმინდა - ყანა, სერის ზემოთ, სოფლის თავზე. სასაფლაო, ნაეკლესიარი (ნ. ცეცხლაძე, 2000: 177). ყანები, ჭალები ახოთის გვერდზე (ფუტკარაძე, მიქაუტაძე, 2006: 193).

იანდარა - ყანა, ტყესთან ახლოს. ნ. ცეცხლაძე ასახელებს იანდარა ფორმას - საძოვარი, სათიბი (ნ. ცეცხლაძე, 2000: 186). ანალოგიური ტოპონიმი დასახელებული აქვთ ტ. ფუტკარაძესა და მ. მიქაუტაძეს სოფ. იმნიეთის მიკროტოპონიმიაში (ფუტკარაძე, მიქაუტაძე, 2006: 193).

ვაკე - სწორი ადგილი.

მორჩნალათი - ჭალის სახელი. ადასტურებს შ. ფუტკარაძე (ფუტკარაძე 1993: 284) და ნ. ცეცხლაძე (ცეცხლაძე 2000: 196). შ. ფუტკარაძე: მორჩვი „მეორედ მონათიბი თივაა“ (პირველად ითიბება აგვისტოს დასაწყისში, მეორედ — სექტემბერში). აჭარულში მორჩვი „ორწყული სათიბი, ორჯერ ითიბება, მეორედ გათიბული დაბალია და ნორჩი, მას მორჩვს ეძახიან“ (ნიჭარაძე, 1961: 258). შესაძლებელია, ადგილის სახელის „მორჩვთან“ დაკავშირება: მორჩენალი - ადგილი, სადაც მორჩვი ითიბება; მორჩნალ-თი - ეს ადგილი მიმდებარე ტერიტორიითურთ (ფუტკარაძე, 2006: 191).

სანებათი - სათესი. იგივეა, რაც სამებათი (სოფ. ქოქლიეთში). ეს ის ადგილია, სადაც ეკლესია იყო, მისი მიმდებარე ტერიტორია.

ჩამძვრალი - ღელე [ზექეთის ზემოდან ერთი ღელეა, ჩამძვრალს ეტყვიან].

თუზწყარო - წყარო. თურქ. თუზ „სწრაფი“. ე.ი სწრაფი წყარო. მიკროტოპონიმი კომპოზიტური წარმოებისაა; არ გამოირ-

იცხება აგრეთვე არც თევზწყარო.

წყულთი წყარო - წყარო. ინფორმატორთა განმარტებით, „ცივია ძაან და იმიტომ ჰქვია“. ალ. ლლონტი: წყუთე „ნათხი“ (ალ. ლლონტი, 1975, გვ. 332). საბასთან წყურტი სნეულებაა, რომელიც მრავალს წყალს ასმევს (სულხან-საბა, 1991: 398). შესაძლებელია ამ წყაროს წყალი რაიმე სნეულებას კურნავდა.

ისტამიშუბლი წყალი - წყარო. ეტიმოლოგია საკვლევეია.

ვინგიშლი წყარო - წყარო. ინფორმატორის განმარტებით: „კაცს უთქვამს წყალი მწყურიაო, მიდი დალიე, ვინ გიშლისო - უთქვამს მეორეს“. ნ. ცეცხლაძესთან - წყარო სოფ. უბეში (ცეცხლაძე, 2000: 186).

სადუე წყარო - წყარო. ინფორმატორთა ცნობით, „მთა არის სადუე და ამ მთიდან გადმოდის (ძვრება) ეს წყარო“. ნ. ცეცხლაძესთან სადუენ საძოვარია სოფ. დიობანში (ცეცხლაძე, 2000: 213). ეტიმოლოგია საკვლევეია.

ქეციმრი წყარო - ადგილობრივთა გადმოცემით, „ქეციმრი ადგილის სახელია და სახელწოდებაც აქედან მოდის“. ნ. ცეცხლაძესთან საძოვარია სოფ. დიობანში (ცეცხლაძე, 2000: 220). ილ. აბულაძე: ქეცი „ქერქი“ (აბულაძე, 1973: 453). საბა: ქეცი „მქავანი ძნელად საშვენებელი, ქეცი - თევზის ქიცივი“ (სულხან-საბა, 1991: 222). თურქ. კეჩი „თხა, თხების შესარეკი ბაკი“. ტ. ფუტყარაძის აზრით, ქედსიმერი>ქეთსიმერი>ქეციმერი (დს>თს>ც. შდრ.; ათსამეტი>ცამეტი) (ტ. ფუტყარაძე, 2006).

ჯიმჯიმა წყარო - წყარო. ინფორმატორის განმარტებით: „ლამაზია და გურჯებს დუურქმევენიათო“. ალ. ლლონტი: ჯიმჯიმი „მორწყვის დროს კვლების ბოლოებში დაგუბებული წყალი, ტბორი“ (ლონტი, 1975). შდრ. აჭარ.: კამკამა წყარო; ჯიმჯიმა ალბათ არის „ჭიმჭიმა“ (შდრ. ციმციმა)

სოფლის უბნებს სახელები უმთავრესად გვარების მიხედვით აქვთ დარქმეული. ასე მაგალითად: ჯაფარიძე, მოსიძე, ციალეთი (ციალაძე), ჩიმადეთი (ჩიმადაძე), ქუმაშეთი, ჯირიეთი, ქუმლიეთი, ნიქრიეთი, ბაირახტრიენთი, იბადოლლი...

შეიძლება ითქვას: მიუხედავად იმისა, რომ სოფელში ძირითადად თურქულენოვანი მოსახლეობაა, სოფლის ქართუ-

ლი ტოპონიმია საკმაოდ კარგადაა შემონახული. თურქული წარმომავლობის მიკროტოპონიმების რაოდენობა ძალიან მცირეა (ჩაილზირი...), გვხვდება ქართულ-თურქული კომპონენტებისაგან შედგენილი მიკროტოპონიმებიც (თეზწყარო, აშალწყალი...).

დამონმებული ლიტერატურა

აბულაძე, 1973 - ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი. 1973.

მარი, 1911 Марр П.Я., Лисвник посёлки в Шавшетию и Кларджетию: «Георгий Мерчуле. Житие св. Григория Ханазтийского», С.-Петербургъ. 1911.

ნიჟარაძე, 1961 - შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი, ბათუმი. 1961.

სარჯველაძე, 1995 - ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი. 1995.

სულხან-საბა, 1991 სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I-II, თბილისი. 1991.

ფუტყარაძე, 2007 - ტ. ფუტყარაძე, იმერხევის მეტყველი მინაწყალი, ქუთაისი. 2007.

ფუტყარაძე, მიქაუტაძე, 2006 - ტ. ფუტყარაძე, მ. მიქაუტაძე, იმნიეთის ტოპონიმია, ქართველური მემკვიდრეობა, X, ქუთაისი. 2006.

ფუტყარაძე, 1993 - შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი. 1993.

ფუტყარაძე, 1995 - შ. ფუტყარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტოპოკლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაცია, თბილისი. 1995.

ღლონტი, 1975 - ალ. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა ლექსიკონი, I-II, თბილისი. 1975.

ჩხეიძე, 2001 ლ. ჩხეიძე, თურქულ-ქართული ლექსიკონი,

სტამბოლი. 2001.

ცეცხლაძე, 2000 - ნ. ცეცხლაძე, შავეშეთ-იმერხევის ტოპონიმია, ბათუმი. 2000.

Marika Tedoradze

Akaki Tsereteli State University

Microtoponyms of the Village of Shavsheti Region (Meidanchiki)

On the basis of the materials of the field expedition, the author of the article has studied the microtoponyms of the village Diobani of Shavsheti region in Turkey. Its Turkish name is Meindanchiki. This expedition was realized in August, 2007. About 130 toponyms were written down in this village.

Despite the fact that there are mainly Turkish speaking population in the village, the Georgian toponyms are well kept. The names of the streets of the village are mainly named according to the surnames. Imerkhevi is still a Georgian language region. The share of Turkish geographical names is insignificant. The number of toponyms with Turkish origin is very small and we also meet the microtoponyms comprising Georgian-Turkish components.

ზმნისწინი იმერხეულში

(2006-2007 წწ. ექსპედიციის მასალების მიხედვით)

ზმნისწინები იმერხეულში ნაირგვარი ვარიანტითაა წარმოდგენილი, რაც ძირითადად ფონეტიკური ფაქტორებითაა განპირობებული, კერძოდ, ზმნური ხმოვანპრეფიქსების (ქცევის ა, ე, უ და ვნებითის ი, ე ნიშნების) გავლენით იცვლება ზმნისწინისეული ხმოვანი (ფუტკარაძე, 1995); გვხვდება ზმნისწინთა მონაცვლეობის ფაქტებიც.

ნაშრომში გამოყენებული გვაქვს ჩვენ მიერ 2006-2007 წლებში იმერხევის სხვადასხვა სოფლებში მოპოვებული მასალები, ასევე გამოქვეყნებული, კერძოდ, ნ. მარისა (1911) და შ. ფუტკარაძის (1993) იმერხეული ტექსტები.

ზოგადად, იმერხეულ დიალექტში ზმნისწინი შეიძლება შეგვხვდეს ა, ე, ი, ო, უ გახმოვანებით. სხვადასხვა ვარიანტი სხვადასხვა პოზიციაში დასტურდება. განვიხილოთ დანვრილებით ზმნისწინის ფონეტიკურ ვარიანტთა გამოვლენის შემთხვევები.

1. ა გახმოვანებით ზმნისწინები წარმოდგენილია შემდეგ შემთხვევებში:

ა) მასდარებში (საწყისებში), როგორც წესი, ზმნისწინი უცვლელია, მაგალითად: ა-დგომა, ა-სვლა, და-დგომა, და-ნახვა, წა-სვლა, ჩა-სვლა...

ბ) ასევე, ა ხმოვნის შემცველი ზმნისწინები ა ხმოვანს ინარჩუნებენ ა- პრეფიქსის მეზობლად:

ა-ა-გორებ, ა-ა-ვსებ, და-ა-გდებ, და-ა-ბრანებს, და-ა-ჟდუმლონ, გა-ა-ღებ, გა-ა-კეთებ, გა-ა-ბანეფს, გა-ა-მწკრივე, წა-ა-ღებო, ჩა-ა-წყო, ჩა-ა-გდებ, ჩა-ა-ყრი, გადა-ა-გდებ...

გ) ამ პოზიციაში (ა- პრეფიქსის მეზობლად) ა გახმო-

ვანებით შეიძლება შეგვხვდეს აგრეთვე შე-, მო-, შემო-, გამო-
ზმნისწინები (ქართლ., კახ., ინგ., რაჭ., იმერ... დიალექტთა მს-
გავსად):

შა-ა-შინა (შე-ა-შინა), შა-ა-ტან (შე-ატან), მა-ა-ბრუნო (მო-
აბრუნო), მა-ა-სხავს (მო-ა-სხავს), მა-ა-ქვან (მო-ა-ქვან), მა-ა-
ჭრა (მო-ა-ჭრა), შამო-გვ-ი-თვალა (შემო-გვ-ი-თვალა), გამა-ა-
ცხოვ (გამო-ა-ცხოვ)...

II. ე გახმოვანებით ზმნისწინი დასტურდება ი-, ე- პრეფიქ-
სიან ზმნებთან, როგორც უშუალო მეზობლობაში, ასევე დის-
ტანციაში.

უშუალო მეზობლობაში:

ა) ი- პრეფიქსიანებთან (ნაწილობრივი რეგრესული ასიმი-
ლაციით):

დე-ი-ბადა (და-ი-ბადა), დე-ი-კარგოს (და-ი-კარგოს), დე-
ი-ხურევედენ (და-ი-ხურავდენენ), დე-მ-ჭირვენ (და-ი-ჭერენ), გე-
ი-კითხო (გა-ი-კითხო), გე-მ-გონა (გა-ი-გონა), წე-ი-ლოს (წა-ი-
ლოს), წე-ი-ყვანებენ (წა-ი-ყვანენ), ჩე-ი-ყრება (ჩა-ი-ყრება), მე-
მ-ტაცა (მო-ი-ტაცა),...

ბ) ე- პრეფიქსიანებთან (სრული რეგრესული ასიმი-
ლაციით):

ე-ე-წიეს (ა-ენიათ), დე-ე-მალა (და-ე-მალა), დე-ე-თმო (და-
ე-თმო), წე-ე-კიდა (წა-ე-კიდა), გე-ე-რჩია (გა-ე-რჩია)...

პროცესს ვერ აბრკოლებს პირის პრეფიქსების (ვ-, მ-, გ-,
გვ-) არსებობა, მაგალითად:

ა) ი- პრეფიქსიანები: დე-ვ-ი-ფანტოთ (და-ვ-ი-ფანტოთ),
დე-გ-ი-ბამს (და-გ-ი-ბამს), დე-მ-ი-ცადე (და-მ-ი-ცადე), დე-გ-
ი-კლეს (და-გ-ი-კლეს), გე-ვ-ი-ხარეთ (გა-ვ-ი-ხარეთ), გე-გ-ი-
შავდება (გა-გ-ი-შავდება), წე-მ-ი-ყვანეთ (წა-მ-ი-ყვანეთ)...

ბ) ე- პრეფიქსიანები: დე-მ-ე-მალა (და-მ-ე-მალა), დე-მ-
ე-ლაპარაკა (და-მ-ე-ლაპარაკა), მე-გ-ე-ქცევა (მო-გ-ე-ქცევა),
წე-ვ-ე-ლით (წა-ვ-ე-ლით), გე-ვ-ე-ცადენით (გა-ვ-ე-ცადენით
„შევეცადეთ“).

ცვლილების გამომწვევი ი- პრეფიქსი არცთუ იშვიათად

უჩინარდება, თუმცა ზმნისწინისეული ხმოვნის ცვლილებას ეს ფაქტორი ხელს არ უშლის:

დე-ვ-წყე (და-ვ-ი-წყე), დე-ვ-ჭირავ (და-ვ-ი-ჭირავ), დე-ვ-დოდით (და-ვ-ი-დოდით), წე-ვ-დე-ნა (წავიდე უნდა), წე-ვ-ლო (წა-ვ-ი-ლო), ჩე-ვ-დოდით (ჩა-ვ-ი-დოდით)...

III. ო გახმოვანებით ზმნისწინები გვაქვს უ- პრეფიქსიან ზმნებთან. ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე ა>ო, მაგალითად:

დო-უ-ძახა (და-უ-ძახა), დო-უ-მალავს (და-უ-მალავს), დო-უ-რიგებენ (და-უ-რიგებენ), გო-უ-ყრიან (გა-უ-ყრიან), გო-უ-ქნევიან (გა-უ-ქნევიან), გო-უ-კეთებია (გა-უ-კეთებია), გო-უ-ზელი (გა-უ-ძელი), წო-უ-ღია (წაუღია), ჩო-უ-ყვანია (ჩა-უ-ყვანია)...

იცვლება გადა- ზმნისწინიც: გოდო-უ-რჩენია (გადა-უ-რჩენია), გოდო-უმდნარი (გადა-უ-მდნარი)...

IV. ზმნისწინები უ გახმოვანებით იმერხეულში შედარებით იშვიათია. ძირითადად დასტურდება უ- პრეფიქსიან ზმნებთან (ხდება სრული ასიმილაცია):

დუ-უ-დაბლებია (და-უ-დაბლებია), დუ-უ-რქმავან (და-უ-რქმევიან), დუ-უ-ძახა (და-უ-ძახა), დუ-უ-დვა (და-უ-დ-ო), დუ-უ-ნახავს (და-უ-ნახავს), გუ-უ-გზავნე (გა-უ-გზავნე), გუ-უ-ხსნია (გა-უ-ხსნია), მუ-უ-მწყვრევია (მო-უ-მწყვდევია), ჩუ-უ-თესლიმებდა (ჩა-უ-თესლიმებდა „დაუმარცვლავდა“)...

მსგავსი ფორმები გვხვდება გურულ, აჭარულ, თუშურ დიალექტებში.

V. იმერხეულისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე ი ხმოვნის შემცველი ზმნისწინები. ამგვარი ფორმები უმთავრესად ე, ი პრეფიქსების უშუალო მეზობლობაში იჩენს თავს (სრული რეგრესული ასიმილაციის საფუძველზე):

დი-ი-ჯერებ (და-ი-ჯერებ), მი-ი-ცლის (მო-ი-ცლის)...

პროცესი დასტურდება აგრეთვე პირის პრეფიქსებით (ვ-

მ-, გ-, გვ-) გახლეჩის შემთხვევაშიც, მაგალითად:

დი-მ-ი-ნახა (და-მ-ი-ნახა), დი-მ-ი-თვლია (და-მ-ი-თვ-ლია), დი-გ-ი-რეკავს (და-გ-ი-რეკავს), დი-გ-ი-ქორდეს (და-გ-ი-ქორდეს „დაგიბრმავდეს“), დი-გვ-ი-ძახა (და-გვ-ი-ძახა), დი-გვ-ი-დებენო (და-გვ-ი-დებენო), მი-გ-ი-ტეხო (მო-გ-ი-ტეხო), გი-გ-ი-არო (გა-გ-ი-არო), გი-გვ-ი-გნიაო (გა-გვ-ი-გნიაო), გი-მ-ი-მეტნია (გა-მ-ი-მეტნია), ში-მ-ი-ჭირდება (შე-მი-ჭირდება), წი-მ-ი-ლე (წა-მ-ი-ლე), წი-ვ-ი-ლოთ (წა-ვ-ი-ლოთ), წი-ვ-ი-ყვანოთ (წა-ვ-ი-ყვანოთ)...

იმერხველთა მეტყველებაში შეინიშნება აგრეთვე ზმ-ნისნინთა შენაცვლების ფაქტები, მაგალითად:

მო- ზმნისნინის ნაცვლად წარმოდგენილია და-: მგონია დამატყვილა (=მომატყუა) კაცმა (ფუტკარაძე, 1993: 212); ჯამუშები დამპარეს (=მომპარეს), ვერ დეინახეთო? (ფუტკარაძე, 1993: 268); ის ბიჭი აქედამ დვენახო, გონჯობას არ უზამ, არ დავკლავ (=მოვკლავ)...

სხვა ნიმუშები:

რა ვიცი, ზოგი წადიან (მიდიან), ზოგი არ წადიან; დათხრი (გათხრი) მინას და ჩადებენ იქა მკდარს; დევიჩხუბებით (წავიჩხუბებით) იქაც; ჩუენ გევეცადენით (შევეცადეთ), იეგინი გავხდით (ფუტკარაძე, 1993: 206); ახლა რავარცხა რენგში გინდა, დალებე (შელებე) (ფუტკარაძე, 1993: 206); სუდში ამან თავინა წეირჩინოს (გადაირჩინოს) (ფუტკარაძე, 1993: 250), შენ ვერ მოგიმეტავთ (გაგიმეტებთ) (ფუტკარაძე, 1993: 271)...

განხილული შემთხვევებიდან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ზმნისნინის ვარიანტთა გამოვლენის თვალსაზრისით იმერხეული დიალექტი მრავალფეროვან სურათს წარმოაჩენს. დასტურდება როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს დიალექტებისათვის დამახასიათებელი მოვლენები.

მარი, 1911 Март Н.Я., Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию: «Георгий Мерчуле. Житие св. Григория Хандзтийского», С.-Петербург, 1911.

ფუტკარაძე, 1993 - შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.

ფუტკარაძე, 1995 - შ. ფუტკარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1995.

Svetlana Adamia

Akaki Tsereteli State University

Prefix in Imerkhevi speech

In the given article the issue of prefix is discussed in Imerkhevi speech. Prefixes are presented in various versions, that are mainly preconditioned by phonetic factors, for examples, the prefix vowel is changed with the impact of verbal vowel-prefixes. The facts of changing of prefixes are also met.

On the basis of the discussed examples, the author concluded that the dialect of Imerkhevi (Imerkheuli) shows diverse picture from the standpoint of revelation of prefix variants. The phenomena characterized for dialects of both Western and Eastern Georgia are confirmed.

მაია არჯვანიძე, სოფიო ქაქუა
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

რედუქციის შემთხვევებისათვის იმერხეულში

(2006 --2007 წწ. ექსპედიციის მასალების მიხედვით)

რედუქცია ქართველურ დიალექტებში ფართოდ გავრცელებული ფონეტიკური მოვლენაა. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ რედუქცია ძლიერია აღმოსავლურ კილოებში, ხოლო დასავლურ კილოებში შედარებით სუსტია.

განასხვავებენ რედუქციის ორ სახეს: ა) ნაწილობრივს (რომელსაც ხმოვნის დასუსტება-დავიწროებასაც უწოდებენ) და ბ) სრულს (ხმოვნის ამოვარდნა-დაკარგვა) (ჯორბენაძე, 1998: 126).

ნაშრომში შევხებით ხმოვანთა რედუქციის შემთხვევებს იმერხეულ მეტყველებაში. კვლევისას ძირითადად ვეყრდნობით 2006—2007 წლებში იმერხევეში მოწყობილი ექსპედიციის პერიოდში ჩვენ მიერ ჩანერილ დიალექტურ მასალას. შედარებისთვის გამოვიყენეთ აგრეთვე ნ. მარისა (1911) და შ. ფუტყარაძის (1993) იმერხეული ტექსტები.

მასალაზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ რედუქცია საკმაოდ ძლიერია იმერხეულში; გვხვდება როგორც ნაწილობრივი, ისე სრული რედუქციის ფაქტები.

1. ნაწილობრივი რედუქციის შემთხვევებიდან აღსანიშნავია ი და უ ხმოვნის დავიწროება (ი>ჲ და უ>ლ:/ვ).

ჲ, როგორც ი ხმოვნის დავიწროების შედეგი, დასტურდება შემდეგ შემთხვევებში:

ა) ხმოვანფუძიან სახელებთან სახელობილი ბრუნვის ნიშნად, მაგალითად: დედე-ჲ, ანა-ჲ, ბაბო-ჲ, პატარა-ჲ, ხოშკაკა-ლა-ჲ, პანა-ჲ, მარტო-ჲ, მარიობა-ჲ...

მსგავსი მაგალითები დაფიქსირებული აქვს ნ. მარს, მაგ.: ბაბაჲ, მირზაჲ, ზოჰროჲ, პაშტაჲ, პანაჲ, ყულაჲ და ა. შ. შ.

ფუტკარადის მიერ ჩანერილ იმერხეულ ტექსტებში საკუთრივ ქართულ სიტყვებში **ჟ** არ გვხვდება. მსგავს პოზიციებში ჩვეულებრივ ი ხმოვანია წარმოდგენილი.

ბ) **ჟ** შეგვხვდა ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნისეული ი ხმოვნის პოზიციურ ნაირსახეობად. მაგალითად: ანა-**ჟ**ს, ფენჯერე-**ჟ**ს, ბაბო-**ჟ**თ, ფენჯერე-**ჟ**თ და ა. შ.

გ) ზმნური ხმოვანპრეფიქსი ი- ზმნისნიშნისეული ხმოვნის მეზობლად **ჟ**-დ იქცევა, მაგ.: მე-**ჟ**-არე, გე-**ჟ**-გონე, მე-**ჟ**-ხედე, ნე-**ჟ**-ყვანა... ი > **ჟ** დასტურდება ნ. მარის მასალაშიც: დე-**ჟ**-ჭირვენ, მე-**ჟ**-პარა, მე-**ჟ**-ტაცა, გე-**ჟ**-ნურვის, ჩე-**ჟ**-ტანეს, ნე-**ჟ**-ყვანეს... შდრ.: შ. ფუტკარადის იმერხეულ ტექსტებში **ჟ** ამ პოზიციას ი არ ფიქსირდება. აქვე საინტერესოა მო-**ჟ**, წა-**ჟ**, გამო-**ჟ** ფორმები, სადაც **ჟ** დაერთვის მოკვეცილ ფორმებს.

ი პირში სუბიექტური პირის ვ- ნიშნის მომდევნოდ ი ხმოვანი სუსტდება, **ჟ**-დ იქცევა და შემდეგ სულ იკარგება. მაგალითად: მევარო (< მევარო < მევიარო < მოვიარო), გედვარეთ (< გედვარეთ < გედვიარეთ < გადავიარეთ). უკანასკნელ ფორმაში რედუცირებულია ორი (ე, ი) ხმოვანი.

დ) **ჟ** ხშირია თურქული წარმომავლობის სიტყვებში, როგორცაა, მაგალითად: მეჟვა „ხილი“, ჟემეგი „საჭმელი“, ჟაჟლა „საძოვარი“, ჟეჟთან „ემშაკი“, ჟეჟილი „მწვანე“, ჟაბან-ჯი „უცხო, ველური“ და ა. შ. ამ თვალსაზრისით ჩვენი მასალა თანხვდება გამოქვეყნებულ ტექსტებს.

როგორც ჩანს, ი ხმოვნის დავინროება-დასუსტების ფაქტები იმერხეულში არც ისე იშვიათია, პროცესი ძირითადად დასტურდება ხმოვნის მომდევნოდ, როგორც სიტყვის შუაში, ისე ბოლოში. თავკიდურ პოზიციას ი უმთავრესად თურქულ სიტყვებში გვხვდება.

იმერხეველთა ქართულ მეტყველებაში განსაკუთრებით ხშირია უ ხმოვნის დავინროების მაგალითები. ამის შესახებ აღნიშნულია კიდევ სპეციალურ ლიტერატურაში (ჯორბენაძე, 1989; ფუტკარაძე, 1995). ცვლილება განსაზღვრულ პოზიციას ი დასტურდება, კერძოდ ხმოვნის მომდევნოდ თანხმოვნის წინ:

ა) იმერხეულში -ურ/-ულ სუფიქსისეული უ ხმოვანი,

როგორც ნესი, უმარცვლო ჟ-დ იქცევა: ნრეჟლ, ნაქცეჟლი, და-
ნაშაჟლი, გოგოჟრი...

ჟ-ს ადგილას ხშირად კბილბაგისმიერი ვ ბგერა ისმის.
მაგალითად: დანაშავლი, გაქცევლი, არევლ-ჩარევლი, დეკევ-
ლი, სიდავრი, გაქცევლი, დამწყრევლი, მიქცევლი... მსგავსი
ფაქტები გვხვდება ნ. მარისა და შ. ფუტკარაძის ტექსტებში.

ბ) უ-ს დასუსტების (უ>ჟ/ვ) შემთხვევები დასტურ-
დება ფუძეშიც, მაგალითად: ტყჟილი, იფხრეჟლი (სოფლის
დასახელება).

ო-ზე დაბოლოებული სახელების ბოლოკიდური ო ხმოვანი
მრავლობითის -ებ სუფიქსის მეზობლად ვინროვდება (დისიმი-
ლაციის საფუძველზე). ხმოვანთკომპლექსი შემდეგნაირად იცვ-
ლება: ოე>უე>ჟე. მაგალითად: გოგოები>გოგუები>გოგჟები,
დროები>დრუები>დრჟები... ასეა უ-ზე დაბოლოებულ
სახელებთანაც. აქ პროცესი უფრო შორს მიდის: ნყვილბაგის-
მიერი ჟ-ს ნაცვლად შეიძლება კბილბაგისმიერი ვ იყოს ნარ-
მოდგენილი, მაგალითად: ზუჟუები>ზუზვები (ფუტკარაძე,
1995: 7).

საინტერესოა გათხვებული, დიდრვანი ფორმები, სადაც ო
ხმოვანი ერთი შეხედვით დაკარგული ჩანს. აღნიშნულ სიტყვებ-
ში შემდეგი ფონეტიკური პროცესია მომხდარი: გათხოვებული
> გათხოებული (ამოვარდნილია ვ თანხმოვანი) > გათხუებული
(დისიმილაცია) > გათხჟებული/გათხვებული (უ-ს დავინროე-
ბა). ასევე: დიდროვანი>დიდროანი>დიდრუანი/დიდრვანი.

გ) უ იშვიათად ვინროვდება ენკლიტიკის შემთხვევაშიც:
თუ არა> თჟარა /თვარა (რაც დამახასიათებელია სხვა დი-
ალექტებისთვისაც).

II. ხმოვანთა სრული რედუქციის შემთხვევები მრავ-
ლად შეგვხვდა. იმერხეულისათვის ჩვეულებრივია სახელთა
შეკუმშული ფორმები, მაგალითად:

ჩვენი თა დიობნის ერთათ არი; ასკრის გვეშინოდა; სამი
ღარჭი ყოლია იმის ბახლის ბახალას; ბევრი ბაღნები ყავს;
წყლი თვალი დელე... ქორი ჯარგვლით შენდება; ნეკრობა,

კოტრობა, უჩრუმე ტყე (უჩრუმე „ნაპრალი, უფსკრული“).

სპეციფიკური მოვლენებიდან აღსანიშნავია შემდეგი:

ა) იმერხეულში, მსგავსად აჭარული დიალექტისა, სიტყვის შუაში ვ+ი მიმდევრობა ვერ ძლებს და ი ხმოვანი ხშირად რედუცირდება, მაგ.: დევჭირე, ჩევდეთ, ევდეთ, ამევლე, ნევლო, ჩამევტანე, მევეყანეთ, დევნახე, გამევპარენით, დევწყე...

პარალელურად დასტურდება ურედუქციო ფორმებიც: ამევილებთ, ნევილებთ, ჩევიდეთ, გევიარ... რაც შედარებით იშვიათია.

ბ) უ ხმოვანი იკარგება უბნობა ზმნის პირიან ფორმებში: გებნევიან (გეუბნებიან), გებნევა (გეუბნება).

ა ხმოვანი ამოვარდნილია შემდეგ ფორმებში: მომგონდა (მომაგონდა), პატრობითვე (პატარაობითვე), უკნედან (უკანიდან), ყველგანიდან (ყველგანიდან), სიდან (საიდან).

უ ხმოვანია გაუჩინარებული სიტყვაში: დობთრობა (დობთურობა).

გ) იმერხეულში -ავ/-ამ თემისნიშნისანი ზმნების ანმყოსა და მყოფადის მრავლობითი რიცხვის III სუბიექტური პირის ფორმები -ენ სუფიქსის გავლენით სრულ რედუქციას განიცდის. მაგალითად, -ავ>-ვ: თეს-ვ-ენ (<თეს-ავ-ენ), მოყლარჭ-ვ-ენ, ნიკ-ვ-ენ, ნახ-ვ-ენ, ზიდ-ვ-ენ, გაქურდ-ვ-ენ, ნურ-ვ-ენ, მეიპარ-ვ-ენ, რწყ-ვ-ენ, იხურ-ვ-ენ...

ასევე -ამ>-მ: ნაასხ-მ-ენ (<ნაასხ-ამ-ენ), მოაბ-მ-ენ (<მოაბ-ამ-ენ)... ამ შემთხვევაში იმერხეულში დაცულია არქაული ვითარება. -ავ/-ამ თემის ნიშანთა მსგავსი ცვლილება დასტურდება სხვა დიალექტებშიც (ხევს., თუშ., მთ.-გუდ., ინგ., ფერ., რაჭ., იმერ., აჭარ.).

იმერხეულში -ავ/-ამ თემის ნიშნების ხმოვნითი ელემენტების დაკარგვას ზოგჯერ სხვა ფონეტიკური ცვლილებაც ახლავს, მაგალითად, მეტათეზისი: სვამენ>სემენ>სემენ. ხდება პირიქითაც, როცა ფუძისეულ მ-სთან უშუალო მეზობლობაში თემის ნიშნისეული ვ უჩინარდება: კაზმ-ავ-ენ>კაზმვენ>კაზმენ...

-ავ/-ამ თემის ნიშნისეული ა ხმოვანი რედუცირდება არ-

ქაული წარმოების ვნებითის ფორმებშიც, მაგალითად: იმალვის, იდგმის და ა.შ.

ხმოვანთა რედუქციის განხილული შემთხვევებიდან ჩანს, რომ იმერხეულ დიალექტში, ერთი მხრივ, დაცულია არქაული ვითარება, მეორე მხრივ, გვხვდება დიალექტური ფაქტებიც, რომელთაც ცალკეულ შემთხვევებში ანალოგი სხვა ქართულ კილოებშიც მოეპოვებათ.

დამონმებული ლიტერატურა:

მარი, 1911 Марр П.Я., Дневник поездки в Шавшетию и Кларджетию: «Георгий Мерчуле. Житие св. Григория Хаццатийского», С.-Петербург, 1911.

ფუტკარაძე, 1993 - შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი. 1993.

ფუტკარაძე, 1995 - შ. ფუტკარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაოკლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1995.

ჯორბენაძე, 1989 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, ტ. I, თბილისი. 1989.

ჯორბენაძე, 1998 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, ტ. II, თბილისი. 1998.

To Reduction Cases in Imerkhevi Speech

Reduction in Georgian dialects is a widespread phonetic phenomenon. There is indicated in scientific literature that reduction is strong in Eastern dialects and relatively weaker in Western ones. Two kinds of reduction are distinguished: a) partial and b) full.

On the basis of the field expedition the authors present the vowel reduction cases in speech vocabulary of the Georgians living in Imerkhevi (I'ao-klarjeti). The results showed that reduction is quite strong in Imerkheuli dialect. We meet the facts of both partial and full reduction.

From the discussed cases it seems that on the one hand archaic situation is kept in Imerkhevi dialect and on the other hand, we meet dialectical facts. In some cases they have no analogue in other Georgian dialects.

ანა აბაზაძე, ნინო დალაქიშვილი, ანა მუხუკუდიანი
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

თემის ნიშანთა ვარიანტებისათვის იმერხეულში

(2006-2007 წწ. ექსპედიციის მასალების მიხედვით)

თემის ნიშანთა ცვლილება ქართველურ დიალექტებში ზოგადად ორი სახისაა:

1. თემის ნიშანთა ცვლილებას ფონეტიკური ფაქტორი განაპირობებს;

2. ერთ თემის ნიშანს ენაცვლება მეორე თემის ნიშანი, რასაც თემის ნიშანთა მორფოლოგიურ მონაცვლეობას უწოდებენ (ჯორბენაძე, 1998: 641).

იმერხეულ დიალექტში თემის ნიშანთა ორივე სახის ცვლილება დასტურდება. განვიხილოთ დანვრილებით.

1. განსაკუთრებით ხშირია თემის ნიშანთა ფონეტიკური ვარიანტები, ცვლილება შეიძლება განიცადოს თემის ნიშნის როგორც თანხმოვნითა ნაწილმა, ასევე ხმოვანმა ელემენტმაც. იშვიათია თანხმოვნისა და ხმოვნის ერთდროული ცვლილების ფაქტები.

1. თემის ნიშნის თანხმოვნითი ნაწილის ცვლილება დასტურდება შემდეგ შემთხვევებში:

ა) -ებ, -ობ თემისნიშნისეული ბ თანხმოვანი ყრუ თანხმოვნის წინ ასიმილაციის საფუძველზე ყრუდება და ფ-ს სახით არის წარმოდგენილი:

მოვკრ-ეფ-თ, დავაძახნი-ეფ-თ, ვაკეთ-ეფ-თ, გაჩუქ-ეფ-ს, გვაპატი-ეფ-ს, იკავ-ეფ-ს, დააყენ-ეფ-ს, დავაქან-ეფ-თ, უჯერ-ეფ-ს, ისამ-ეფ-ს, მუუჭირ-ეფ-ს, ახველ-ეფ-ს, გეიგ-ეფ-ს, კანკალ-ოფ-ს, ცხოვრ-ოფ-ს...

-ებ, -ობ ყრუდება აგრეთვე ბოლოკიდურ პოზიციაში (პაუზის წინ), მაგალითად:

აკეთ-ეფ, ჩააშენ-ეფ, მუუჭირ-ეფ, მომატყვილ-ეფ, გიმლ-

ერ-ეფ, ამბ-ოფ, გავახმ-ოფ, მუან-ოფ, ვლაპარაკ-ოფ, გავაზრ-
ოფ, ეხმარ-ოფ,...

-ებ, -ობ თემისნიშნისეული ბ-ს დაყრუება საერთო ქართუ-
ლი მოვლენაა; გავრცელებულია სხვა დიალექტებშიც.

ბ) იმერხეველთა ქართულ მეტყველებაში -ავ/-აჟ ვარი-
ანტთაგან უფრო გავრცელებულია -აჟ, რაც ასევე საერთო-
ქართული მოვლენაა:

ხატ-აჟ-ს, კლ-აჟ-ს, იკითხ-აჟ-ს, მიფრინ-აჟ-ს, უკრ-აჟ-
ს...

გ) იმერხეული დიალექტისათვის დამახასიათებელია ებ>ევ
ცვლილება (ბ/ვ თანხმოვანთა მონაცვლეობა), რაც სპეციალურ
ლიტერატურაში პროგრესული დისიმილაციით არის ახსნილი
(ჯორბენაძე, 1998: 644):

მეუბნ-ებ-ა > მებნ-ევ-ა, ეუბნ-ებ-ა > ებნ-ევ-ა, ვეუბნ-ებ-
ით > ვებნ-ევ-ით. სიტყვაში იკარგება უ ხმოვანი.

სხვა მაგალითები: დუუტ-ევ-ია (დაუტოვ-ებ-ია), გააცურ-
ევ-დი (გააცურ-ებ-დი)...

-ებ, -ევ თემის ნიშანთა მონაცვლეობა დასტურდება ქართ-
ლურ, კახურ, ინგილოურ დიალექტებში, სადაც ამგვარ მონაცვ-
ლეობას ადგილი აქვს ძირითადად თანხმოვნის წინ (აკეთევს <
აკეთებს).

2. ხმოვნითი ელემენტის ცვლილება შეეხება -ავ, -ამ თემის
ნიშნებს, კერძოდ:

ა) -ავ, -ამ თემისნიშნისეული ა ხმოვანი ანმყო-მყოფადის
მრავლობითი რიცხვის III სუბიექტური პირის ფორმებში მრავ-
ლობითობის -ენ სუფიქსის გავლენით სრულ რედუქციას გან-
იცდის, მაგ.:

მალ-ვ-ენ (<მალ-ავ-ენ), დაგიჭირ-ვ-ენ (<დაგიჭირ-ავ-
ენ), დათეს-ვ-ენ (<დათეს-ავ-ენ), გეიკითხ-ვ-ენ (<გაიკითხ-ავ-
ენ).... აბ-მ-ენ (<აბ-ამ-ენ), წაასხ-მ-ენ (<წაასხ-ამ-ენ), ჩააბ-მ-ენ
(<ჩააბ-ამ-ენ)...

ამ შემთხვევაში იმერხეული მეტყველება არქაულ ვითარე-
ბას წარმოგვიდგენს. მსგავსი ფორმები დაცულია ხევსურულ,
თუშურ, ფერეიდნულ, რაჭულ, გურულ, იმერულ დიალექტებში.

ბ) შედარებით იშვიათად -ავ, -ამ თემისნიშნისეული ხმოვანი იკარგება ვნებითის ფორმებში, რაც ასევე არქაული ვითარების გამოძახილია, მაგ.:

იმალ-ვ-ის, იხარშ-ვ-ის, მოიხრაკ-ვ-ის, ითეს-ვ-ის, გეინურ-ვ-ის, იფოც-ვ-ის, იდგ-მ-ის...

გ) -ავ, -ამ თემის ნიშანი უწყვეტელსა და ხოლმეობითში ეგახმოვანებითაა წარმოდგენილი:

ავ>ევ: ვკლ-ევ-დი (<ვკლ-ავ-დი), დემინახ-ევ-და (<დამინახ-ავ-და), გვიზიდ-ევ-დენ (<გვიზიდ-ავ-დენენ), დაახურ-ევ-დენ (<დაახურ-ავ-დენენ), მოვთიბ-ევ-დით (<მოვთიბ-ავ-დით), დავკლ-ევ-დით (<დავკლ-ავ-დით), გავკოჭ-ევ-დით (<გავკოჭ-ავ-დით), უკითხ-ევ-და (<უკითხ-ავ-და), ვნაყ-ევ-დით (<ვნაყ-ავ-დით), ბრუნ-ევ-და (<ბრუნ-ავ-და), ჩახედ-ევ-და (<ჩახედ-ავ-და), მოთელ-ევ-დენ (<მოთელ-ავ-დენენ)...

ამ>ემ: ვდგ-ემ-დი (<ვდგ-ამ-დი), ჩავაბ-ემ-დით (<ჩავაბ-ამ-დით), ვუზ-ემ-დით (<ვუზ-ამ-დით), ვსუ-ემ-დი (<ვსვ-ამ-დი)...

ანალოგიური ფაქტები დასტურდება ხევსურულში, თუშურში, ზემოიმერულში...

II. იმერხეულში არცთუ იშვიათია ისეთი შემთხვევები, როცა ერთ თემის ნიშანს სხვა თემის ნიშანი ენაცვლება. ერთმანეთთან ძირითადად მონაცვლეობს -ებ და -ავ სუფიქსები.

ებ>ავ: ილოც-ავ-ს (<ილოც-ებ-ს), დავკიდ-ავ-თ (<დავკიდ-ებ-თ), გიგიცინ-ავ-ს (<გაგიცინ-ებს), მეილრუბლ-ავ-ს (<მოილრუბლ-ებ-ა), ისეირ-ავ-ს (<ისეირ-ებ-ს), ვაკეთ-ავ-თ (<ვაკეთ-ებ-თ), დავამარილ-ავ-თ (<დავამარილ-ებ-თ), მეინონ-ავ-თ (<მოინონ-ებ-თ)...

ავ>ებ: იკითხ-ებ-ენ (<იკითხ-ავ-ენ), მიაკრ-ებ-ენ (<მიაკრ-ავ-ენ), დეიჭირ-ებ-ენ (<დაიჭირ-ავ-ენ)...

სხვა მაგალითები:

ავ/ევ/ი: მოვნველ-ავ-თ (მოვნველ-ი-თ), ვიყიდ-ევ-დი (ვიყიდ-ი-დი/ვიყიდდი)...

ებ<ი: მაგას გამოგვიგზავნ-ებ-დეთ (გამოგვიგზავნ-ი-დეთ), ზალიან საჭიროა (ფუტკარაძე, 1995: 241).

III. შეგვხვდა ისეთი ზმნებიც, რომლებიც I-II თურმეობითში -ებ თემის ნიშანს არ ავლენს (რეალიზებულია სხვა ყალიბი); მაგ.:

დოუგროვ-ნ-იათ (დაუგროვ-ებ-იათ), დოუზახ-ნ-იან (დაუ-
ძახ-ებ-იათ), დამეინყ-ნ-ოდა (დამეინყ-ებ-ოდა)... შდრ.: დავინყ-
ნ-ული (დავინყ-ებ-ული).

იმერხეულში უთემისნიშნო ზმნები, ჩვეულებრივ, თემის
ნიშნითაა გართულებული (ფუტკარაძე, 1995), მაგ.:

დიგინერ-ავ (დაგინერ), დეიჭირ-ავ (დაიჭერ), მოზელ-ავ
(მოზელ), დავფინ-ავ-თ (დავფენთ), ფხეკ-ავ-ს (ფხეკს), მოკმეთ-
ამ-ს (მოკვეთს), ბან-ვ-ენ (ბანენ)...

როგორც ჩანს, იმერხეული დიალექტი თემის ნიშანთა
ვარიანტულობის თვალსაზრისით მრავალფეროვან ვითარებას
გვიჩვენებს. ცვლილების ხასიათი ძირითადად საერთოქართუ-
ლია; მსგავსი მოვლენები დასტურდება სხვა ქართულ კილოებ-
შიც. თურქული ენის გავლენა თემის ნიშანთა ცვლილებისას არ
იგრძნობა.

დამონმებული ლიტერატურა:

ფუტკარაძე, 1999 - ტ. ფუტკარაძე, ლ. ლომთაძე, ლ. ხაჭაპური-
ძე, ვ, უ და უ ბგერათა განაწილებისათვის ქართული ენის დია-
ლექტებში, ქართველური მემკვიდრეობა III, ქუთაისი. 1999.

ფუტკარაძე, 1993 - შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული,
ბათუმი. 1993.

ფუტკარაძე, 1995 - შ. ფუტკარაძე, ქართული ენის სამხრულ-
დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-
კლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედ-
ვით, სადოქტორო დისერტაცია, თბილისი. 1995.

ჯორბენაძე, 1998 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია,
ტ. II, თბილისი. 1998.

To the Version of Grammar Form Signs in Imerkhevi Speech

On the basis of the summer expedition 2006-2007, the authors of the article has studied the versions of grammar form signs in Imerkhevi Speech. There are generally two kinds of changes of grammar form signs in Georgian dialects:

1. Changing of grammar form signs is conditioned by Phonetic factor;

2. One grammar sign is changed by another one.

Both kinds of changes are confirmed in Imerkhevi speech.

In their opinion, Imerkhevi dialect shows us diverse situation from the standpoint of the version of grammar form signs. The character of change is basically general Georgian; the same cases are met in other Georgian dialects. The impact of the Turkish language is not noticeable during changing of grammar form signs.

**ისტორიული ტაო-კლარჯეთის
ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო**

ტაო-კლარჯეთი საქართველოს ერთ-ერთი ისტორიულ - გეოგრაფიული რეგიონი და ძველი საქართველოს სულიერების მნიშვნელოვანი ცენტრია. ტაო-კლარჯეთის მცნება, ზოგადად ძალზე ფართოა და დღეს მასში, მარტო ტაოსა და კლარჯეთის გარდა სამხრეთ საქართველოს სხვა ისტორიულ რეგიონებს- შავშეთს, კოლას, არტაანს, ბასიანს მოიაზრებენ. სწორედ აქ, ამ რეგიონში ჩაეყარა საფუძველი ქართული კულტურის ერთ- ერთ უმნიშვნელოვანეს ძარღვს, რომელიც განივრცო გაიშალა და მთელი სისრულით წარმოჩნდა საქართველოს მასშტაბით. საქართველოს ეს რეგიონი ზოგადად გრიგოლ ხანძთელთან და მისი მოწაფეების საქმიანობასთან ასოცირდება.

მიუხედავად, რთული ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობებისა გრიგოლმა სწორედ ეს მხარე აირჩია ქართული კულტურისა და სულიერების აღორძინების ცენტრად.

ბუნებრივი პირობებით მძიმე, მაგრამ სულიერებით მსუბუქი, ასე უწოდა ტაო-კლარჯეთს ცნობილმა ქართველოლოგმა დევიდ ლანგმა. წმინდა გრიგოლი და მისი სულიერი ძმები უფლის მადლით გასხივოსნებულები აგებდნენ ახალ ტაძრებს და მიუვალ და ხრიოკ ადგილებს ნალკოტად აქცევდნენ. მიუვალ ხეობებსა თუ ფერდობებზე დღესაც ვხედავთ შუა საუკუნეების უნიკალურ ძეგლებს, რომლებიც ბერებისაგან გაშენებულ პატარა ოაზისებში მოქცეულან, შინდის, ლელვის, კომშის, კაკლის ხეების, ვაზის, ნაბოსტნარი და ნავენახარი ადგილების გარემოცვაში. როგორც ჩანს, ბერები ამავე დროს იყვნენ კარგი მინათმოქმედნი, მშენებლები, ხელოვანნი, მეცნიერები, მწერლები და ეს ცხადლივ იგრძნობა ნებისმიერი ეკლესიამონასტრისა და მათი შემოგარენის დათვალიერებისას.

ტაო - კლარჯეთის ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოს აღ-
წერა რამდენიმე ძველ ქართულ ისტორიულ თხზულებაში გვხ-
ვდება, მათ შორის ცნობების სიმრავლით გამოირჩევა გიორგი
მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“, ვახუშტი ბაგრა-
ტიონის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ და უცნობი ავტო-
რის „მესხური დავითნის მატთანე“, თუმცა ცალკეულ უცხოელ
ავტორთა თხზულებებშიც გვხვდება ცნობები ამ რეგიონის
ბუნებრივი პირობების შესახებ. ძირითადად, ეს არის სპარსი
და თურქი ისტორიკოსების თხზულებები, რომლებიც საქართ-
ველოს წინააღმდეგ მიმართული საბრძოლო მოქმედებების
დროს ბუნებასაც აღწერდნენ ხოლმე.

განსაკუთრებით მდიდარი ინფორმაცია დაცულია გიორგი
მერჩულეს თხზულებაში. ავტორი გრიგოლის პირით მკითხველს
აცნობს კლარჯეთის ბუნებას: „კეთილ არს უდაბნოი იგი მზი-
სა მცხუნვარებითა და ჰაერისა შეზავებითა ყოვლით კერძო
და აქვს მას წყაროი მდიდრულად გამომდინარე, მშვენიერი,
გრძელი და ჰამოი და მალნართა სიმრავლეი ურიცხვი და
მცირედი რაიმე ნუგეშინის საცემელი ძალისებრ უდაბნოისა,
ხოლო სათესავი ყანაი და სათიბელი ქუეყანაი რაითურთ არა
არს, არცა იქმნების ღირღლოვანთა მათ ფიცხელთა მწვერ-
ვალთა მათ ღადოთაისა“ (გიორგი მერჩულე, 1978: 143).

გიორგი მერჩულე თავის ნაწარმოების ამ მონაკვეთში რე-
ალურად გვიხატავს ტაო-კლარჯეთის ბუნებრივ მდგომარე-
ობას. უფრო მეტიც, როდესაც აფხაზეთის მეფე გრიგოლს სთხ-
ოვს ტაძრის აშენებას, „უდაბნოს ქალაქყოფელი“ მას უარს
ეუბნება სწორედ ბუნებრივი კლიმატის შეუწონლობის გამო.
გრიგოლი აქვე უყვება მეფეს კლარჯეთის უდაბნოებზე: „ვთქვა
მრავლისაგან მცირედი ესრეით, რამეთუ: ბუნებით ერთგვამ
არს ქვეყანა უდაბნოთა მათ და კეთილად შეზავებულ მზისა-
გან და ჰაერისა; რამეთუ არცა ფრიადი სიცხე შესწავას მათ
და არცა გარდარეული სიცივე შეაურვებს მყოფთა მისთა.
რამედ განწესებით დგას თვისსა საზღვარსა უნოტიო, უხორ-
შაკო, უმიწო, მზვარე, რამეთუ კაცთა ნახჭნი ფერხთანი არა
ოდეს თიხიან ექმნებიან სლვასა მათსა

ხოლო წყალი კეთილი და შეშა ნებისაებრ უნაკლულოდ აქვს აღმოცენებული ქვიშათა მათ შინა, ურიცხვი მალნარი და სიმრავლე წყალთა ჰამოთა, ბუნებით მხიარულება მიცემულ არს ღმრთისაგან“ (გიორგი მერჩულე, 1978: 151-152).

ხანძთის ეკლესიის მშენებლობის აღწერის დროს გიორგი მერჩულეს კარგად აქვს წარმოჩენილი ის ბუნებრივი რელიეფი, რომელზეც დაეშენა ხანძთის ტაძარი: „იქმნა დაწყება ახლისა მის შვენიერისა ეკლესიისა ფიცხელსა მას კლდესა ზედა, რომელიცა ფრიადითა შრომითა და ქვით-კირითა მყარითა მრავალთა ჟამთა დაავაკეს და ესრეთ შეჰრაცხეს შემზადება ადგილისა მის, ვითარმცა სრულიად აღეშენა“ (გიორგი მერჩულე, გვ. 162).

ანუ ტაძარი აიგო ფიცხელი კლდის ადგილზე, რომელიც დიდი ხნის მანძილზე გულმოდგინე შრომითა და ჯაფით დაავაკეს და ასე მოამზადეს ადგილი ტაძრისათვის.

დღევანდელი ხანძთის მიდამოებში ალაგ-ალაგ ახლაც ამკარად შეიმჩნევა ფიცხელი კლდის ნარჩენები, რომელთა შუა მცენარეულ საფარს ამოუხეთქავს და გავერცელებულა, აქ მნახველი დღესაც შეამჩნევს ძველ ნაბოსტნარ და ნავენახარ ადგილებს, გაველურებული ბოსტნეულის საფარი ლედვის ხეების ჩრდილში ამაოდ ელის მზრუნველი ბერების ხელს (ახალაძე, 2007: 54).

გიორგი მერჩულემ იცის ის რთული ბუნებრივი პირობები, რომელშიც ბერ-მონაზონთა საქმიანობა წარმართა, მაგრამ თხზულებაში მას „კეთილ უდაბნო“-ს უწოდებს. ცხადია, რომ ეს „კეთილი უდაბნო“ გიორგიმ გრიგოლ ხანძთელის მოღვაწეობიდან 90 წლის შემდეგ იხილა, შესაბამისად „კეთილი უდაბნო“ გრიგოლისა და მისი მონაფეების მოღვაწეობის შედეგი უნდა იყოს.

ვახუშტი ბატონიშვილი არის საქართველოს სინამდვილეში პირველი ქართველი მეცნიერი, რომელმაც შექმნა ქვეყნის უზუსტესი გეოგრაფიული აღწერილობა. გეოგრაფიაში მან შექმნა ფუნდამენტური ნაშრომები - „აღწერა სამეფო საქრთველოსა“, საქართველოს ატლასები, მსოფლიო გეოგრაფიის

ქართული თარგმანი და სხვა (ხანთაძე, 1985: 62). თავისი ნაშრომებით ვახუშტი ბაგრატიონი დაეხმარა სხვა მეცნიერებათა წარმომადგენლებს - გასცნობოდნენ საქართველოსა და კავკასიას.

საქართველოს გეოგრაფიის ნაწილში ვახუშტი ბაგრატიონს აღწერილი აქვს სამცხე-ჯავახეთის გეოგრაფიული მდებარეობა. მეცნიერი საინტერესო ცნობებს გვანდის ტაო-კლარჯეთის ბუნებრივ მდგომარეობაზე. მისი აღწერილობით: „ხოლო არს ქვეყანა ესე ფრიად მრავალ და დიდროვან მთიანი, კლდიანი, ხევიათი, ღრატოიანი, ტყიანი, შამბ — შროშნიანი, მდინარიანი-წყაროიანი, ტბიანი და მცირედ ველოვანი. ზამთარ ადგილ-ადგილ ცივი და დიდთოვლიანი და ადგილ-ადგილ ფრიად თბილი, ზაფხულს შეზავებული, რამეთუ აქუს მთანი და აგარაკნი ფრიად ახლოს, ხოლო ადგილს ფრიად ცხელი და გაუძლისი, თვინიერ აგარაკთა. ჰავით მშუენი და კეთილი, არმედ ზღვის კიდეთა არა ეგრეთი“ (ვახუშტი, 1973: 659). ამ კუთხის ბუნებრივი მდგომარეობის ასეთი აღწერილობა სრულად თანხვედბა როგორც გიორგი მერჩულეს აღწერას ტაო-კლარჯეთისა, ასევე თანამედროვე შეხედულებებს დღეს უკვე საქართველოს ფარგლებს გარეთ მყოფი რეგიონის შესახებ.

ვახუშტი ბაგრატიონი აღწერს აქ მოსახლე ადამიანების საქმიანობას და მცენარეული კულტურების განვითარებასაც. მისი თქმით: „ნაყოფიერებს ქუეყანა ესე ყოვლითა მარცვლითა და არა ყოველგან. ადგილად აკეთებენ აბრეშუმსაცა მცირედ. და ხელნი, რომელნიცა აღვსწერეთ, არიან მრავლად და კეთილნი. არიან წალკოტნი, მტილნი და სავარდენი. განა ტყეთა, მთათა და ველთა, ვიეთთა ადგილებთა შინა მრავალ არიან, ვინაითგან მთა და ველნი შროშნითა ფშვიან. პირუტყვნი ყოველნი მრავლნი და ნადირნი მრავლად, არამედ ქურციკი არა არს. ფრინველნი ურიცხვნი, განა დურაჯი, შხერო, ასკატა არა არს აქა. ჩიგნი და სირნი უამრავნი. მდინარენი მრავალნი, დიდნი და ჩქარად მომდინარენი. წყარონი ტბილნი, მშუენნი და კარგნი. ტბანი კეთილნი და თევზიანნი, და უმეტეს კალმახნი, დიდნი და ნურილნი. არამედ ზუთხი არ

არს მდინარე-ტბათა ამათ შინა, არც კირჩხიბი. მწერნი და მძრომელნი, ადგილ-ადგილ მრავალნი და ადგილად არა ეგდენნი. ფუტკარნი მრავალნი, და თაფლნი კარგნი და მრავალნი“ (ვახუშტი, 1973: 660).

ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ მოწოდებული ეს ცნობები თავისი მნიშვნელობებით წარმოადგენს ძვირფას შენაძენს ისტორიული ტაო-კლარჯეთის ბუნებრივი მდგომარეობის გასააზრებლად და შესასწავლად.

ტაო-კლარჯეთის ბუნება შემდეგშიც არაერთხელ გამხდარა მოგზაურთა და მკვლევართა ყურადღების ცენტრში. XIX საუკუნეში ლაზური ენის შესწავლის პროცესში ამ რეგიონის ბუნებას რამდენიმე შტრიხით შეეხო გერმანელი მეცნიერი გეორგ როზენი (1820-1891) და გერმანელი მოგზაური და მეცნიერი კარლ კოხი (1809-1879). თუმცა მათ შორის ტაო-კლარჯეთის ბუნების აღწერილობა კარლ კოხს შედარებით უფრო ვრცლად აქვს წარმოდგენილი (მამაცაშვილი, 1981). უცხოელ მკვლევართაგან საინტერესოა ევგენი ვეიდენბაუმის მოგზაურობის ჩანაწერები: „ბათუმიდან ართვინამდე“ (ვეიდენბაუმი: 2005).

XIX საუკუნეში ტაო-კლარჯეთის შესახებ პუბლიკაციებს, მათ შორის სამეცნიერო კვლევებს აქვეყნებდნენ ქართველი მწერლები და საზოგადო მოღვაწეები: გიორგი ყაზბეგი, ივანე კერესელიძე, რაფიელ ერისთავის, დიმიტრი ბაქრაძე, ექვთიმე თაყაიშვილი, ნიკო მარი, სერგეი მესხი, ივანე გვარამაძე, დავით წერეთლი, ალექსანდრე ნათაძე, ივანე ჯაიანი, ალექსანდრე დიდებულიძე (ფრონელი) და სხვები. მეტ-ნაკლები რაოდენობით თითქმის ყველა მათგანს აქვს ამ რეგიონის ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოს აღწერილობა. სამასი წლის შემდეგ, თითქოს ყველა მათგანი ცდილობდა მოფერებოდა ახლადდაბრუნებულ და მონატრებულ ამ კუთხეს.

„მაღალი და თვალუნვდელი კლდეები, კლდიდამ ჩამოშხრიალებს ნაკადული; კლდის თავზე მთის ძირს პატარა მინდორი, საცა სარკესავით ბრწყინავს ტბა; იქ პატარა გორაკი შემოსილი ხუჭუჭი ტყით; აქ უძირო ღელეები; კიდევ იქით ცოტა

შორს ფერდობი; ისევ კლდეზე უშველებელი ნაძვის ან მუხის ხე ირხევა მცირე ნიავის მობერვით და წინ ამოჩუხს ბროლივით ნყარო..." (დროება 1879: 1-4), ასეთი დიდი სიყვარულით აღწერს ერთ-ერთი ქართველი მოგზაური და მეცნიერი სოლომონ ასლანიშვილი - ბავრელი რეგიონის ბუნებას, რომელიც მაშინ, 1879 წლისათვის ახალი შეერთებული იყო დანარჩენ საქართველოსთან, რომელიც, თავის მხრივ, რუსეთის იმპერიის კოლონიას წარმოადგენდა.

თანამედროვე ტაო-კლარჯეთი ათას საფიქრალს აღუძრავს ადამიანს. აქ თითოეული მონასტრის ერთმანეთან გარკვეული გეგმაზომიერი მანძილით დაშორება ცხადად შეგვაგრძნობინებს, თუ როგორი მასშტაბის მოღვაწეებთან, რა სულიერი სიძლიერის პიროვნებებთან გვაქვს საქმე. აქ არის სივრცე, სიმაღლე, მთები, ქედები, ხეობები, რომლებსაც საქართველოს რომელიმე ერთი კუთხის ბუნებას ვერ შეადარებ, მაგრამ მთლიანობაში მაინც საქართველო-აფხაზეთი მესხეთ-ჯავახეთი, ქართლ-კახეთი, აჭარა-გურია, რაჭა-ლეჩხუმი, თუშეთ-ხევსურეთი და ხევი ერთად აღებული და შერწყმული. გურჯ ბოლაზს ანუ საქართველოს ყელს რომ გასცდები, სხვა ქვეყანაა, სხვა სანახები. ტაო-კლარჯეთი დღეს უკვე ის არაცნობიერია, რომლის გაცნობიერებაც მხოლოდ ახალ-ახალ სამეცნიერო ექსპედიციებში ფილოლოგების, ისტორიკოსების, არქეოლოგების, თეოლოგების, გეოგრაფების, კარტოგრაფების, გეოლოგების, ბოტანიკოსების, ეკოლოგების, არქიტექტორების ერთობლივი მუშაობით თუ მიიღწევა.

დამონმებული ლიტერატურა:

ახალაძე, 2007 - ლ. ახალაძე, 2007 წლის ზაფხულის ექსპედიციის დღიური ტაო-კლარჯეთში, ხელნაწერი. 2007.

ვახუშტი, 1973 - ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა,

ნიგნში: „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა

ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი. 1973.

მამაცაშვილი, 1981 კ. კოხისა და ო. სპენსერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ლონდა მამაცაშვილმა, თბილისი. 1981.

გიორგი მერჩულე, 1978 - გიორგი მერჩულე, შრომა და მოღვაწეობა ღირსად ცხოვრებისა წმიდისა ნეტარისა მამისა ჩვენისა გრიგოლისი, ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, მსოფლიო ლიტერატურის ბიბლიოთეკა, თბილისი. 1978.

დროება 1879 - სოლომონ ასლანიშვილი ბავრელი, არტაანიდამ ართვინამდე, „დროება“, 1879, 2. 02. 26.

ხანთაძე 1985 - შ. ხანთაძე, ქართული ისტორიოგრაფია XVIII საუკუნეში (მთავარი წარმომადგენლები), თბილისი. 1985.

Brolisa Tsulaia

Sokhumi State University

Natural-geographical Environment of Historical Tao-klarjeti

The author of the article presents natural-geographical environment of historical Tao-klarjeti on the basis of historical sources. The description of natural-geographical environment of Tao-Klarjeti is kept in old Georgian historical works and in the works of foreign authors as well. These are the works mainly of Persian and Turkish authors. The works of Vakhushti Bagrationi deserves the great importance from Georgian sources. He was the first scientist in Georgian reality who created the precise geographical description of the country and of course he described geographical location of Samtske-Javakheti.

He gives us interesting information about the natural condition of 'Tao-Klarjeti.

In the author's opinion, study of nature of contemporary 'Tao-klarjeti is the matter of future, because nowadays 'Tao-klarjeti is unconscious and its perception, understanding can be achieved only in new scientific expeditions by team-work of geographers, cartographers, geologists, botanists, ecologists, historians, archeologists, theologians, architects.

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური
დიალექტოლოგიის ინსტიტუტი

ქართულ-თურქული
კულტურული კარალელები

გამომცემლობა „მერიდიანი“
თბილისი 2009

რედაქტორი *ნელი ელიზბარაშვილი*
ტექ. რედაქტორი *დავით გოგლიძე*
კორექტორი *მარინე კილაძე*